

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

4-6 YAŞ HAFIZA TEKNİKLERİYLE TASAVVUF
KAVRAMLAR IŞIĞINDA AHLAK EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADRIYE OLFAZ

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

4-6 YAŞ HAFIZA TEKNİKLERİYLE
TASAVVUF KAVRAMLAR IŞIĞINDA AHLAK EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadriye OLFAZ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Esmâ SAYIN

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 202112573006 numaralı Kadriye OLFAZ'ın hazırladığı "4-6 Yaş Hâfıza Teknikleriyle Tasavvufi Kavramlar Işığında Ahlâk Eğitimi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca/...../2023 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Esmâ SAYIN

İmza

Üye Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

İmza

.../.../2023

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

04/08/2023

İmza

Kadriye OLFAZ

ÖNSÖZ

Erken çocukluk dönemi, kişiliğin ve karakterin büyük oranda şekillendiği, dinî ve ahlâkî gelişim ile din-ahlâk-değer eğitiminin önemli bir dönemini kapsamaktadır. Yapılan araştırmalar erken çocukluk döneminde yaşananların, yetişkinlik döneminde bireyin birçok gelişim alanını etkilediğini, çocukluk döneminde alınan eğitimin çocuğun sağlıklı bir kişilik yapısına sahip olmasında büyük etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum, erken çocukluk döneminin asla ihmal edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Erken çocukluk dönemi gelişim özellikleri ve din-ahlâk değer eğitimi, bireylerin kişilik ve karakter gelişimi ile dinî, ahlâkî gelişiminin sağlıklı bir şekilde oluşması ve geleceğin inşa edilmesi açısından önemlidir. Bundan dolayı bu süreçte çocuğa, gelişim özellikleri dikkate alınarak verilecek pedagojik ve bilimsel temelli din-ahlâk-değer eğitimi büyük önem taşımaktadır.

Rabbimiz'in ayetlerinden ve Peygamberimiz'in (sav) hadislerinden de anlaşılacağı üzere dinimizde çocuğun önemli bir yeri ve değeri vardır. Erken çocukluk döneminde alınan dinî eğitim, çocuğun bütün yaşamını etkileyerek, duygu fikir ve eylemlerine etki etmektedir. Eğitimin esas gayesi, ilim ve tecrübe ile donatılmış, kendi değerlerini yitirmeyerek yaşadığımız dünyaya uyum sağlayan, kendisiyle barışık, çevresine karşı duyarlı, *“yaratılanı severim yaratandan ötürü”* anlayışı ile hareket eden kişiler yetiştirmek olmalıdır. Bu gaye içinde çocuğun gelişim özellikleri dikkate alınarak, belli kurallar çerçevesinde davranılması düşüncesi, araştırmamızın muhtevasının yol haritası niteliğindedir.

Bireyin şahsiyetinin oluşmaya başladığı erken çocukluk döneminde, çocuğa en önemli manevî değerlerimizden olan tasavvufî ahlâk anlayışının kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Zira tasavvufî ahlâk duygusunu kazanmış olan bir insan, hak yemez, haksızlık etmez, sabırlıdır, adaletlidir, kimseye zarar vermez, herkese karşı hoşgörülü ve yardımseverdir.

“Ağaç yaşken eğilir” atasözü gereği bu güzel özelliklerin çocuğa küçük yaştan itibaren kazandırılması oldukça büyük önem taşımaktadır. Çalışmamız çocukların sonraki yaşlarında kazanacağı ahlâkî duygunun, erken çocukluk döneminde, çocuğun gelişme özellikleri dikkate alınarak, çocuğa hâfıza teknikleriyle

ne şekilde kalıcı olarak öğretilbileceği hususundaki ihtiyacın giderilmesi düşüncesinden yola çıkmaktadır.

Bu gereksinimi gidermek için üzerinde çalıştığımız araştırmamızın bu ihtiyacın karşılanmasına mühim bir fayda sağlayacağını düşünmekteyiz. Bu nedenle çalışmamızın temelini oluşturan tasavvufî ahlâk kuramsal kapsamıyla ele alınmakta ve tasavvufî kavramlarla ilişkilendirilerek pratik etkinliklere yer verilmek suretiyle işlenmektedir.

Çalışmamız beş kısımdan meydana gelmektedir. Giriş kısmında; çalışmanın problemine, amacına, önemine, varsayımlarına, kapsamına ve tanımlarına, yer verilmiştir. İlgili alan yazın kısmında; 4-6 yaş aralığındaki çocuklarının gelişim özellikleri ele alınmış, araştırmanın temel kavramı olan ahlâk kavramının çocuk gelişimindeki yeri ve gelişimi üzerinde durulmuş, sonrasında ahlâkî gelişim teorilerine yer verilerek, ilgili çalışmalara değinilmiştir. Yöntem kısmında; araştırmanın modeli, evren ve çalışma grubu, veri toplama aracı ve süreci özet olarak anlatılmıştır. Araştırmamızın asıl bölümünü oluşturan bulgular ve yorumlar kısmında ise 4-6 yaş aralığındaki çocuklara hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitiminin nasıl verilebileceği konusunda bir şablon oluşturularak, tasavvufî kavramlar ile alakalı hâfıza fotoğrafları, kavram ve zihin haritaları, analoji örnekleri ve sabır kavramı ile ilgili 4-6 yaş çocuklarıyla yapılan etkinlik örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca her etkinliğin sonunda konu ile alakalı çocuklara sorular sorulmuş ve verilen cevaplara yönelik genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Son kısımda ise çalışmadan elde edilen sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Çalışmam boyunca desteğini, yardımını ve dostluğunu her daim hissettiğim kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Esmâ SAYIN'a, yüksek lisans ders döneminde derslerine severek katıldığım ve çok fazla istifade ettiğim Prof. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK'e, Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN'a, çalışmama yaptıkları katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ'a, hayalimi gerçekleştirmeme vesile olan, beni her zaman destekleyen ve cesaretlendiren hayat arkadaşım kıymetli eşim Erol OLFAZ'a, canım yavrularım Bedirhan ve Zeynep OLFAZ'a, çalışmamın ete kemiğe bürünmesine katkı sağlayan kendileri minik, yürekleri büyük olan sevgili öğrencilerime teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

4-6 YAŞ HÂFIZA TEKNİKLERİYLE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR IŞIĞINDA AHLÂK EĞİTİMİ

OLFAZ, Kadriye

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Esmâ SAYIN

2023, 126 Sayfa

Erken çocukluk dönemi denilen 4-6 yaş dönemi, çocuğun şahsiyetinin oluşumunda ve kişiliğinin gelişiminde büyük bir önem arz etmektedir. Çocuğa bu evrede, onun gelişim özelliklerine uygun bir eğitimin verilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmamızda, çocuğun yaşayarak, eğlenerek öğrenmesi sağlanarak, 4-6 yaş dönemindeki çocuklara görsel hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitiminin nasıl verilebileceği üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızda ilk olarak 4-6 yaş aralığındaki çocukların zihinsel, fiziksel, duygusal, dilsel ve dinî gelişim özelliklerini inceledik. Ahlâk değerinin kavramsal çerçevesini çizerek 4-6 yaş aralığındaki çocuklarda dinî ve ahlâkî gelişiminin ortaya çıkışını, çocukların dinî ve ahlâkî gelişimine etki eden unsurları, çocukların dinî ve ahlâkî gelişiminde kullanılabilecek yöntemleri izah etmeye çalıştık.

Araştırmamızda 4-6 yaş aralığındaki çocuklarda görsel hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitiminin nasıl olması gerektiği hususunda açıklamalarda bulunarak bizleri neticeye ulaştıracak yöntem ve teknikleri mütalaa etmeye gayret ettik.

Ayrıca çocukların bu evrede oldukça hareketli olduklarını göz önünde bulundurarak, öğrenmelerini de bu yönde gerçekleştirmeye gayret ettik. Görsel hâfıza tekniklerinden yararlanarak soyut olan kavramları somutlaştırarak, çocukların daha rahat kavrayabilmelerini sağlamaya çalıştık. Hikâyeye olan düşkünlüklerinden faydalanarak, analogi hikâyeye örnekleriyle, görsel resimlerle konuyu kavratmaya çalıştık. Kavram-zihin haritaları ve hâfıza fotoğraflarıyla tasavvufî kavramları onların zihinlerine ve gönüllerine yerleştirerek, hayatlarında uygulamalarına yardımcı olmaya çalıştık. Tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitimi ile ilgili sabır

konusunda uygulamalı örnekler sunarak çocukların eğlenmesini ve aktif olarak derse katılımını sağladık. Yaptığımız etkinlikler sonunda çocuklara sorular sorarak yanıtları doğrultusunda etkinlik hakkında genel bir değerlendirmede bulunduk.

Kısacası görsel hâfıza tekniklerini kullanmak suretiyle, çocuklarda tasavvufî kavramlar ile ahlâk bilincinin yerleştirilmesini, geliştirilmesini ve korunmasını sağlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hâfıza Teknikleri, Tasavvufî Kavramlar, Ahlâk Eğitimi, Kavram ve Zihin Haritaları, Hâfıza Fotoğrafları.

ABSTRACT

ETHICS EDUCATION FOR 4-6 YEARS OLD IN THE LIGHT OF SUFİ CONCEPTS WITH MEMORY TECHNIQUES

OLFAZ, Kadriye

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Esma SAYIN

2023, 126 pages

The 4-6 age period, called the early childhood period, is of great importance in the formation and development of the child's personality. At this stage, the child should be given an education suitable for his/her developmental characteristics.

In this study, it is emphasized how moral education can be given to children aged 4-6 in the light of mystical concepts with visual memory techniques, by ensuring that the child learns by living and having fun.

In our study, we first examined the mental, physical, emotional, linguistic and religious development characteristics of children aged 4-6. By drawing the conceptual framework of moral value, we tried to explain the emergence of religious and moral development in children aged 4-6, the factors that affect the religious and moral development of children, and the methods that can be used in children's religious and moral development.

In our research, we tried to consider the methods and techniques that will lead us to a conclusion by explaining how moral education should be in the light of visual memory techniques and mystical concepts in children aged 4-6 years.

In addition, considering that children are quite active at this stage, we tried to realize their learning in this direction. By making use of visual memory techniques, we tried to enable children to comprehend more easily by concretizing abstract concepts. By making use of their fondness for the story, we tried to make them comprehend the subject with analogy story examples and visual pictures. With concept-mind maps and memory photographs, we tried to help them to apply mystical concepts in their minds and hearts by placing them in their lives. In the light of Sufi concepts, we provided practical examples of patience related to moral

education, allowing children to have fun and actively participate in the lesson. At the end of our activities, we asked questions to the children and made a general evaluation about the activity in line with their answers.

In short, by using visual memory techniques, we tried to ensure the placement, development and protection of mystical concepts and moral consciousness in children.

Keywords: Memory Techniques, Sufi Concepts, Moral Education, Concept And Mind Maps, Memory Phot.

2.1.2.5.1.6. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Allah Tasavvuru.....	26
2.1.2.5.1.7. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Dua Anlayışı	29
2.1.3. Çocuk Gelişiminde Ahlâk Kavramına Genel Bir Bakış.....	32
2.1.3.1. Ahlâk Kavramı.....	32
2.1.3.2. Ahlâk Gelişim Kuramları.....	34
2.1.3.2.1. Piaget Ahlâk Gelişimi	34
2.1.3.2.2. Lawrence Kohlberg Ahlâk Gelişimi	36
2.1.3.3. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Din ve Ahlâk Duygusunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	38
2.1.3.4. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Duygunun Ortaya Çıkmasında Etkili Unsurlar.....	45
2.1.3.5. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Duygunun Oluşturulmasında Kullanılabilecek Yöntem ve Teknikler.....	47
2.2. İlgili Araştırmalar.....	49
3. YÖNTEM.....	51
3.1. Araştırmanın Modeli	51
3.2. Evren ve Örneklem.....	51
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	52
3.4. Verilerin Toplama Süreci	53
3.5. Verilerin Analizi.....	53
4. BULGULAR VE YORUMLAR	54
4.1. Tasavvufî Kavramların Kazanımında Kullanılan Yöntemler ve Teknikler ...	54
4.2. Kavram Gelişimi	55
4.2.1. Kavram ve Zihin Haritaları.....	56
4.2.2. Analoji	57
4.2.3. Fotoğrafik Hâfıza.....	57
4.3. Tasavvufî Eğitime Genel Bakış	58
4.3.1. Tasavvuf ve Eğitim İlişkisi	58
4.3.2. Tasavvuf ve Değerler Eğitimi	60
4.4. 4-6 Yaş Hâfıza Teknikleriyle Tasavvufî Kavramlar Işığında Ahlâk Eğitimi ..	62
4.4.1. Edeb	62
4.4.1.1. Edeb ile İlgili Analoji Örneği.....	64
4.4.1.2. Edeb ile İlgili Hâfıza Fotoğrafı Örnekleri.....	65
4.4.1.3. Edeb ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği	67

4.4.2. Murâkabe	68
4.4.2.1. Murâkabe ile İlgili Analoji Örneği.....	70
4.4.2.2. Murâkabe ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri.....	71
4.4.2.3. Murâkabe ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği	73
4.4.3. Sevgi	74
4.4.3.1. Sevgi ile İlgili Analoji Örneği.....	77
4.4.3.2. Sevgi ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri.....	78
4.4.3.3. Sevgi ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği.....	80
4.4.4. Şükür.....	81
4.4.4.1. Şükür ile İlgili Analoji Örneği	84
4.4.4.2. Şükür ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri	85
4.4.4.3. Şükür ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği.....	87
4.4.5. Dua.....	88
4.4.5.1. Dua ve Zikir ile İlgili Analoji Hikâye Örneği.....	91
4.4.5.2. Dua ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri	92
4.4.5.3. Dua ve Zikir ile İlgili Zihin ve Kavram Haritası Örneği	94
4.4.6. Sabır.....	95
4.4.7. Sabır Kavramı Örnek Etkinlikler.....	99
4.4.7.1. Etkinlik-1: Sabır Şurubu Analoji Hikâye Örneği.....	99
4.4.7.2. Etkinlik-2: Zeytin Kurma Etkinliği.....	104
4.4.7.3. Etkinlik-3 Hâfıza Fotoğrafi Oluşturma Etkinliği.....	108
4.4.7.4. Etkinlik-4: Kavram ve Zihin Haritası Yorumlama	111
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	116
5.1. Sonuçlar.....	116
5.2. Öneriler.....	118
KAYNAKÇA	120

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
<u>Çizelge 1.</u> Araştırmamızın Evrenini Oluşturan Öğrencilerin Yaş Listesi.....	52
<u>Çizelge 2.</u> Sabır Şurubu Analoji Hikâye Örneği.....	99
<u>Çizelge 3.</u> Zeytin Kurma Etkinliği.....	104
<u>Çizelge 4.</u> Hâfıza Fotoğrafi Oluşturma Etkinliği.....	108
<u>Çizelge 5.</u> Kavram ve Zihin Haritası Yorumlama	111

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
<u>Şekil 1.</u> Edeb ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği	67
<u>Şekil 2.</u> Murâkabe ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği	73
<u>Şekil 3.</u> Sevgi ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği	80
<u>Şekil 4.</u> Şükür ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği	87
<u>Şekil 5.</u> Dua ve Zikir ile İlgili Zihin ve Kavram Haritası Örneği	94
<u>Şekil 6.</u> Sabır Kavram Haritası	112

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhi's-Selam
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

1. GİRİŞ

Erken çocukluk dönemi olarak kabul edilen 4-6 yaş aralığı, çocukların gelişimi ve geleceği açısından büyük bir öneme sahiptir. *4-6 Yaş Hâfıza Teknikleriyle Tasavvufî Kavramlar Işığında Ahlâk Eğitimi* adlı araştırmamızın bu kısmında; araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, varsayımları hakkında bilgi verilerek, araştırmamızda kullandığımız bazı kavramların tanımları yapılmaya çalışılacaktır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Okul öncesi eğitim, insanın eğitim hayatında önemli bir yere sahiptir. Erken çocukluk dönemi, bireyin fiziksel, zihinsel, cinsel, dilsel, sosyal, duygusal ve ahlâkî gelişim özelliklerinin zuhur ettiği, hayatını etkileyen davranışların kazanıldığı, şahsiyetinin şekillendiği, inanç ve değer yargılarının oluşmaya başladığı önemli bir aşamadır. Yapılan araştırmalar, bu dönemde kazanılan bilgi ve tecrübelerin, bireyin kişilik yapısının şekillenmesinde, yeteneklerini ortaya çıkartıp gelişmesinde, dinî ve ahlâkî değerlerinin oluşmasında, sosyal hayatta mesuliyet sahibi bir birey olabilmesi konusunda kalıcı bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu sebeple erken çocukluk döneminde çocukların gelişim özellikleri dikkate alınarak sağlıklı bir şekilde eğitilmesi ve kanalize edilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Bu anlayış çerçevesinde yapılacak olan eğitim sayesinde çocuğa kazandırılmak istenilen ahlâkî değerler çocuğun özümsemesini ve davranışa dönüştürmesini sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmamızda ilk olarak 4-6 yaş aralığındaki çocukların zihinsel, fiziksel, duygusal, dilsel, dinî ve ahlâkî gelişim özelliklerini inceledik.

En önemli manevî değerlerimizden biri olan ahlâk anlayışına toplumsal yaşamın tüm alanında ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, araştırmamızda öncelikle ahlâk değerinin kavramsal çerçevesini çizerek 4-6 yaş aralığındaki çocuklarda dinî

ve ahlâkî gelişimin ortaya çıkışını, çocukların dinî ve ahlâkî gelişimine etki eden faktörleri, çocukların dinî ve ahlâkî gelişiminde kullanılabilecek yöntemleri izah etmeye çalıştık. Araştırmamızda 4-6 yaş aralığındaki çocuklarda görsel hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitiminin nasıl olması gerektiği hususunda açıklamalarda bulunarak, bizleri neticeye ulaştıracak yöntem ve teknikleri mütalaa etmeye gayret ettik. Ayrıca çocukların bu evrede oldukça hareketli, yerinde duramayan yapılarını göz önünde bulundurarak, öğrenmelerini de bu yönde gerçekleştirmeye gayret ettik. Görsel hâfıza tekniklerinden yararlanarak soyut olan kavramları somutlaştırarak, çocukların daha rahat kavrayabilmelerini sağlamaya çalıştık. Hikâyeye olan düşkünlüklerinden faydalanarak, görsel resimlerle konuyu kavratmaya çalıştık. Tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitimi ile ilgili sabır konusunda uygulamalı örnekler sunarak çocukların eğlenmesini ve aktif olarak derse katılımını sağladık. Yaptığımız etkinlikler sonunda çocuklara sorular sorarak yanıtları doğrultusunda etkinlik hakkında genel bir değerlendirmede bulunduk.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın esas gayesi, birçok kabiliyetle yaratılmış, ancak nasıl kullanacağını bilmeyen çocuğa; yeteneklerini göstermek, beceriler kazandırmak, gelişimine katkı sağlayarak, kendini tanıyan, çevresine karşı duyarlı, sorumluluk sahibi, güzel ahlâklı bireyler yetiştirmektir. Erken çocukluk döneminin, çocuğun gelecekteki yaşam tarzının ve şahsiyetinin özünü oluşturduğu gerçeği bizi bu alanda çalışma yapmaya yöneltmiştir.

4-6 yaş aralığındaki çocuğun gelişimi, ruh ve beden sağlığı bakımından çok önemlidir. Bu evrenin çocuğun gelişmesi ve geleceği bakımından büyük önem taşıması, bu sahada çalışmalarda bulunulmasını gerektirmektedir.

Erken çocukluk döneminde alınan din ve ahlâk eğitimi; bireyin yaşamı boyunca duygu, düşünce ve davranışlarını etkiler. Bu nedenle, din eğitimi vermek suretiyle çocuğun duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen, biz eğitimcilerin; öğretimde kullanılan yöntem ve tekniklerin, içeriğin, eğitim yapılan ortamın, çocuğun gelişim özelliklerine uygun, manevî yönünü geliştirmeye yönelik olması öncelikli hedefimiz olmalıdır. Bu sebeple araştırmamızda ilk olarak 4-6 yaş aralığındaki çocukların bedenî ve ruhî gelişme niteliklerini dikkate alarak bu yaş

aralığındaki çocuklara nasıl bir eğitim verilebileceği hususunda çıkarımlarda bulunabilmeyi amaçladık.

Bütün kuramsal bilgileri sunduktan sonra araştırmamızın bulgular ve yorumlar kısmında, tasavvufî kavramlardan olan sabır ile ilgili öğrencilerle birlikte yaptığımız etkinliklerden elde ettiğimiz bilgileri değerlendirerek, görsel hâfıza tekniklerini kullanmak suretiyle, çocuklarda tasavvufî kavramlar ile ahlâk bilincinin yerleştirilmesi, geliştirilmesi ve korunması konusunda yeni teklifler sunabilmeyi gâye ediniyoruz.

1.3. Araştırmanın Önemi

Yapılmış olan araştırma ve incelemeler, erken çocukluk evresinde, edinilen kazanımların gelecekte çocuğun kişiliği, yetenekleri, dinî ve ahlâkî değer yargıları gibi birçok gelişim alanını etkilediğini ortaya koymaktadır. Sosyolojik açıdan da erken çocukluk dönemi, çocukların toplumların geleceğini şekillendirmesi, toplumun gelişmesini sağlaması ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı olmaları açısından büyük bir öneme sahiptir.

Çocuğun gelişim özelliklerinin, ilgi ve ihtiyaçlarının bilinmesi, onlara münâsip ortam hazırlanması, uygun davranışları göstererek öğretebilmek açısından önemlidir. Göstereceğimiz davranışların çocuğun yaşına ve gelişimine uygun olması onların faydasına olacak, gelişimine katkı sağlayacaktır. “*Kendini bilen rabbini bilir*” anlayışıyla kendi oto kontrolünü sağlayan, özgüveni ve girişimcilik yeteneği gelişmiş, kendi kararlarını kendi verebilen bireyler yetiştirmek öncelikle onları tanımakla mümkün olur.

Ahlâk, kavram olarak diğer din ve kültürlerde de olan en önemli manevî değerlerden biridir. İnsanın olduğu yerde ahlâkta olmalıdır. Çünkü bizler “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*” (Muvatta, Husnü’l-Hulk, 8) diyen bir peygamberin ümmetiyiz. Aynı zamanda çocuklarımıza bu eğitimi verirken, Peygamberimizin dini tebliğ ederken kullandığı metodu kullanmaya özen göstermeliyiz.

Çocukların fitratında var olan din ve ahlâk duygusunun ortaya çıkartılıp geliştirilmesinin zorunluluğu araştırmanın ehemmiyetini göstermektedir.

Araştırmamızın kuramsal ve pratiğe yönelik oluşu, tasavvufî ahlâk eğitimi açısından önemli bir çalışma niteliğindedir. Nitekim tasavvufî kavramların hâfıza teknikleriyle somutlaştırılarak 4-6 yaş dönemi çocuklarına etkinlik örnekleriyle pratik yapılan bir çalışmaya tarafımızdan rastlanamamıştır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

- Erken çocukluk döneminde ahlâk eğitiminin gelişimi,
- Çocukların yaşamında tasavvufî ve dinî kavramların yeri, ahlâkî gelişimi bakımından, çocuğu etkileyen faktörler,
 - 4-6 yaş aralığındaki çocukların tasavvufî kavramları algılaması,
 - 4-6 yaş aralığındaki çocuklara ahlâkî kavramlar öğretilirken kullanılacak yöntem ve teknikler,
 - 4-6 yaş aralığındaki çocuklara hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk değerinin kazandırılması için hazırlanabilecek etkinlikler,
 - Uygulanan etkinliklerin çocukların davranışlarına yansımaları,
 - Erken çocukluk dönemi olarak kabul edilen 4-6 yaş aralığındaki çocuklara, çocuğun gelişim özelliklerine uygun ve onda kalıcı etkiler bırakacak şekilde görsel hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitimi nasıl yapılmalıdır? soruları araştırmanın varsayımlarını oluşturmaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamız 2022-2023 eğitim ve öğretim döneminde Balıkesir Altıeylül Fatih Camii Kur'an Kursu'na devam eden, 4-6 yaş aralığındaki 12 öğrenci ile kayıtlanmıştır. Araştırma yapan kişinin adı geçen kursta öğreticilik yapması, çalışmamıza vakit, mekân ve ekonomik açıdan katkıda bulunmuştur.

Araştırmanın kuramsal bölümünde, tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitimine katkı sağlayan kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Pratik kısmını oluşturan etkinlikler bölümünde ise, hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramlar açıklanmış, her kavram ile ilgili analogi, hâfıza fotoğrafları, kavram ve zihin haritaları örnekleri sunulmuş, ayrıca sabır kavramı ile ilgili etkinlik uygulamasına yer verilmiştir. Bu

etkinliklerde araştırmacı tarafından hazırlanan sorulara, öğrencilerin verdikleri cevaplara ve genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

1.6. Tanımlar

Kavram Gelişimi: Kavram, ortak nitelikleri taşıyan, düşünceler objeler olgu ve olaylar sınıfına verilen isim olup, kişinin düşünmesini sağlayan zihinsel vasıtalar (Senemoğlu, 2013, s. 45).

Kavram Haritaları: Kavram haritaları; kavramlar arasındaki bağlantıları göstermeye yarayan diyagramlardır. Bir bilginin organize edilmesi, görselleştirilmesi, öğretilmesi ve özetlenmesinin yanında öğrenilenlerin değerlendirilmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Kavramlar arasındaki bağlantıları organize bir şekilde gösteren şemalara kavram haritaları denir. Bilgilerin beyinde somut ve görsel olarak düzenlenmesini, bilgilerin anlamlı öğrenilebilir bir hale getirilmesini sağlar. Ezber yerine anlamlı öğrenmeyi sağlamak için kullanılan bir yöntemdir. Kavram haritası bir kavram başlığı altındaki kavramların birbiriyle olan ilişkilerini, bağlantılarını göstermeye yarayan iki boyutlu bir şemadır. Kavramların algılanması ve zihinde yer edebilmesi için ön bilginin var olması, kavramlar ve kavramlar arasındaki bağlantıların, ilişkilerin aktif olarak düşünülmesi gereklidir (Kaptan, 1998, s. 95).

Zihin Haritaları: Farklı özelliklere sahip olan beynin her iki yarım küresini kullanmak ve birleştirmek maksadıyla geliştirilmiş bir öğrenme, kavrama, özetleme ve hâfıza şeması olarak tanımlanır. Düşünceleri ve kavramları anahtar bir kavram çevresinde bir araya getirerek, bilgi ve fikirler arasındaki ilişkileri, bağlantıları ortaya koyar. Bir nevi dikkati belli bir noktada toplamak için kullanılır. Zihin haritası, görsel ve mantıksal düzenlemeler içerir. Beynin bilgiyi kavrama ve depolama şekline en münâsib yöntem olup, bilgilerin fotoğrafını oluşturur. Not alma, veri toplama ve sunum yapmada kullanılan bu teknikte şekiller, renkler, resimler, kavisli çizgiler, ok işaretleri gibi semboller kullanılır.

Analoji: Benzeşim ve temsil ifadeleri ile tanımlanabilir. İki farklı şey arasındaki benzerlik sebebiyle birincisi için söylenenlerin diğeri için de söylenmesi, çıkarımda bulunmak olarak ifade edilmektedir. Bazı nesnelerin ortak özellikleri ele

alınarak akıl yürütme yapılabilir. Bu manada bir unsur hakkında verilen hükmün, karşılaştırma yapılan diğer unsur içinde geçerli olduğu kabul edilir.

Fotoğrafik Hâfıza: Kavramların farklı fotoğraflar ile ilişkilendirilerek zihinde tutulduğu hâfıza türüdür. Akılda tutulmak istenen sözcükler zamanla hafızadan silinip unutulabilir. Bunu engellemek için fotoğrafik hâfıza teknikleri ile kelimelerin akılda kalıcılığı sağlanmaya çalışılmaktadır. Somut nesnelere akılda tutulması soyut nesnelere göre çok daha kolaydır. Zira somut nesnelere insan zihninde belirli bir görsele sahiptir. Bu görsel imgelerle, akılda tutulmak istenen sözcükler eşleştirilmek suretiyle bağlantılar oluşturularak, bu sözcüklerin daha kolay akılda tutulması sağlanır. Hâfıza tekniği ile, bilgiler somut nesnelere dönüştürülebilir. Aynı zamanda birden fazla nesnenin akılda tutulması gerekiyorsa, o nesnelere ilgili bir hikâye uydurularak nesnelere hâfizada kalması sağlanabilir. Bu uydurulan hikâyeye ne kadar sıra dışı olursa, o nesnelere akılda kalma oranı da o derece yüksek olur.

Edeb: Toplum içinde örf adet kural olarak yerleşmiş güzel davranış ve iyi tutumlara ya da bunları öğreten bilgilere edeb denir. Edeb, “Asıl, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, fazilet, saygı, zarif ve edebli olmak” manalarına gelip, tasavvuf hayatında farklı bir öneme ve yere sahiptir (Uludağ, 1994, s. 10/414).

Tasavvuf insanı eğitme sanatı olup, kâmil insan yetiştirmek tasavvufun esas gayesidir. Tasavvufun temelini edeb ve ahlâk oluşturur. Tasavvuf; insanı Allah'ın varlığını birliğini bilen, insan ve kainâtın yaratılma sebebinin bilincinde olan, kâmil bir varlığa döndürme çabasıdır (Avcı, 2003, s. 3).

Murâkabe: Murâkabenin sözlük anlamı; denetlemek, gözetlemek, gözaltında tutup kontrol etmek gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî terim olarak ise kulun, sürekli olarak Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunduğu bilincinde olması ve bu idrakte yaşaması anlamına gelir.

Kul, iç ve dış aleminin sürekli Allah'ın kontrolü altında olduğunu, kendisinin de daima O'nun huzurunda olduğunu kesin olarak idrak ettiğinde murâkabe halini gerçekleştirmiş olur (Uludağ, 2006, s. 204). Murâkabe; kontrol, odaklanma, gözetleme, kulun gönlünde her daim Allah'ın olması, Allah'ı gönülden düşünme gibi anlamları ihtiva eder (Soysaldı, 2002, s. 298).

Sevgi: Sevgi, muhabbet kelimesinin eş anlamlısıdır. Aşk ise, sevginin aşırı coşkunu ifade eder. Muhabbet sevdiğini devamlı hatırında tutarak, hiç aklından

çıkarmadan, her dâim ismini zikrederek yaşanan duru saf tertemiz bir sevgidir. Seven sevdiğini çokça hatırlar ve zikreder. Her zaman ondan bahsetmek ister (Tûsî, 2001, s. 54).

Zünnûni Mısırî 'ye göre, saf sevgi içinde hiçbir bulanıklılığın bulunmadığı duru sevginin, kalpte ve bedende yerleşmesi, her şeyin Allah için Allah'la beraber olmasıdır. Bu sevgiyi yaşayan kişiye Hak aşığı denir (Tûsî, 2001, s. 55).

Şükür: Sözlük anlamıyla; şükür, “yapılan iyiliğin farkında olmak, iyiliği yaymak, iyilik yapanı iyiliğiyle övmek; iyiliğe minnettâr olmak” manalarında. İstilahî manası; “Kulun, Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı duyduğu minnettarlığı ifade etmesi, nimete söz ve fiille karşılıklıta bulunması, Allah'ın emirlerine itaat edip, günah işlemekten uzak durarak nimetin gereğini yerine getirmesi” manalarına gelir (Çağrıcı, 2010, s.259).

Dua: Dua, “çağırarak, yalvarmak, istemek; yardım talep etmek” anlamlarına gelen bir eylemdir. Ayrıca “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya gerçekleşen talep ve yalvarma” anlamında addır. Dua Allah ile kul arasındaki en etkili iletişimdir. İnsanın dua etme gâyesi, durumunu Rabbine arz etmesi ve O'ndan istekte bulunması O'na yalvarmasıdır. Allah insanı ilk önce kendisi hakkında bilgilendirmiş, sonrasında birey, varlığını bilip iman ettiği Allah'a sevgi saygı ve güven hissi besleyerek, O'nun ile irtibat kurmayı istemiştir. İnsanın gayesi dua ile kâmil olana ulaşmak ve bu iletişim sayesinde istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktır. Geçmişten günümüze âdemoğlu her daim dua etmiştir. Dua, güçsüz ve ölümlü olan insanoğlunun, ölümsüz ve güç sahibi olan yüce yaratıcıyla kutsal buluşma anıdır. Dua, kulun Rabbi ile kurduğu özel bir diyalogdur (Cilacı, 1994, s. 529).

Sabır: Kelime anlamı olarak sabır, “engellemek, nefsi hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak” gibi manalara gelir. Ahlâkî bir terim olarak ise “keder, karşılaşılan sıkıntı ve belâlar karşısında güçlü durmak, şer gibi görünen olayları hayra çevirmek için gösterilen metânet” gibi anlamlara gelir. Sabır, acı ve bağırma anında nefse hâkim olmak, onu hapsedmektir (İbn Manzûr, 1957, s. 438).

Sabrın karşıtı ceza yani telaş kaygı yakınmadır. Sabır akıl ve zekânın, ceza ise zavallılığın bir göstergesi sayılmıştır. Çünkü zeki insan, Rabbi'nin cezasına sabretmeyi değil, haram işlemekten uzak durmaya sabretmeyi tercih eder. Sabır, kaygıdan nefsi, şikâyetten dili, kötü davranışlardan vücut âzâlarını muhâfaza ederek,

lütuf ile sıkıntıyı ayrı görmeyip iki halde de sakinliği koruyarak, Allah'ın dışında halini kimseye anlatıp şikâyet etmemek şeklinde tarif edilir (Çağrıcı, 2008, s. 337).

Ahlâk: Ahlâk Arapça, “hulk” ve “huluk” sözcüğünden türemiş olup huylar anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı karakter, huy, mizaç manalarına gelen ahlâkın, ıstılahî manası; insanların arasındaki ilişkileri düzenleyen, insanlar tarafından kabul edilmiş davranış ilkelerini, nefsi kötü davranışlardan arındırma ve iyi davranışlarla süsleme yöntemini öğreten bir ilim olarak ifade edilmektedir (Karaman, 2000, s. 23).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu kısımda ilk olarak 4-6 yaş aralığındaki çocukların gelişim süreci ile zihinsel, fiziksel, duygusal dilsel ve dinî gelişim nitelikleri incelenmiş, sonrasında ahlâk kavramına yer verilmiştir.

2.1.1. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Gelişme Süreci

Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insanoğlu, içinde birçok gizil yeteneği bulundurmaktadır. Ancak sahip olduğu bu yeteneklerini dünyaya geldikten hemen sonra kullanabilecek olgunluğa hâiz değildir (Clark, 1981, s. 176). Ancak kişinin bu yetenekleri kalıtım, çevre ve zaman ekseninde olgunlaşır, gelişir ve değişir (Aydın, 2014, s. 11-13). Bu gizil yeteneklerin gelişimi, diğer gelişim alanlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkiler. Bireyi tanımamızı sağlayan ve bireyin tüm hayatını etkileyen kâbiliyetler, erken çocukluk döneminde ortaya çıkar. Erken çocukluk dönemi, bireyin fiziksel, zihinsel, cinsel, dilsel, sosyal, duygusal dinî ve ahlâkî gelişim özelliklerinin zuhûr ettiği, hayatını etkileyen davranışların kazanıldığı, şahsiyetinin şekillendiği, inanç ve değer yargılarının oluşmaya başladığı önemli bir basamak olarak kabul edilir (Çağlar, 1981, s. 34).

Yaratılış olarak birçok kâbiliyete sahip olan, ancak nasıl kullanacağını bilemeyen çocuğa, yeteneklerinin farkına vardırarak kâbiliyetlerini ortaya çıkarmak, mahâretler kazandırmak, tüm yönleriyle gelişmesine destek olmak suretiyle kendisini gerçekleştirmesine yardımcı olmak ailenin, toplumun ve eğitimcilerin öncelikli vazifesidir. Zira 4-6 yaş dönemi, çocuğun gelişimi için oldukça büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu dönem, çocukların gelecek hayatında telafisi zor ya da imkânsız olan duygu ve davranışların kazanıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Çocuğun kişilik ve dinî gelişiminde bu dönemin önemi yadsınamaz. Bu dönem

çocuğun gelecekteki yaşam şeklini ve karakterini oluşturmaktadır (Bacanlı, 2004, s. 24; Çamdibi, 2011, s. 45).

Bu dönemde; yaradılış itibariyle insanda var olan, içerisinde sevgi, güven, ait olma, itaat etme, bağlanma, yüce varlığa sığınma, şükür, teslimiyet gibi ruhsal ihtiyaçları bulunduran, zihinsel öğelerle kuvvetlenen bir din duygusunun oluşmaya ve ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir (Oruç, 2010, s. 61).

Çocuk, dindar olarak doğmaz. Ancak onun her dönemde dinî konulara ilgisi, kâbiliyeti ve eğilimi mevcuttur. Çocuktaki dinî meyil zamanla aile, toplum ve aldığı dinî eğitimin, tesiriyle şekil alır. Çoğunlukla dinine bağlı aile ve toplumlarda büyüyen çocuklarda dinî duygu, erken dönemde zuhûr eder. Çocuk, olumlu ve olumsuz değerleri ailesinde öğrenir. İyi, ahlâklı güzel bir ailede yetişen çocukların sonraki yıllarda, toplum tarafından yanlış kabul edilen kötü davranışlarda bulunma ihtimali oldukça düşüktür. Aynı şekilde aile içinde kazanılan alışkanlıkların sonraki dönemlerde değiştirilmesi de oldukça zordur (Yılmaz, 2011, s. 329-356; Canan, 1984, s. 25-26).

Erken çocukluk döneminde verilen dinî eğitim; kişinin yaşamı boyunca his, fikir ve eylemlerini etkiler. Tutarlı ve doğru bir dinî eğitim alan çocuk, Allah'a inanmanın verdiği mutluluk ve dinginlik ile hayatını daha güzel yönlendirirken, zamanında alınamayan veya yanlış verilen, bir dinî eğitim, kişinin dine karşı olumsuz tavır takınmasına, dinden uzaklaşmasına, hayatını yanlış yönlendirmesine sebep olabilir (Ay, 1997, s. 9; Öcal, 1990, s. 74-75). Bu sebeple, din eğitimi vermek suretiyle çocuğun duygu, düşünce, tutum ve davranışlarında kalıcı değişiklikler meydana getirmeyi hedefleyen, aile ve eğitimciler; çocuğun gelişim özelliklerine, yaptıkları eğitim ve öğretimin içeriğine, kullandıkları yöntem ve tekniklere, eğitim yaptıkları ortamın fiziksel özelliklerine dikkat ederek çocuğun mânevi yönünü geliştirmeye çalışmalıdırlar.

2.1.2. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Gelişim Özellikleri

Çocuğun gelişim süreci ile ilgili temel kavramlar, büyüme, olgunlaşma ve öğrenmedir. Büyüme, kalıtım ve çevre faktörüne bağlı olarak çocuğun bedeninin boy, kilo ve şekil olarak artışı, bedende gerçekleşen değişiklikler olarak ifade edilir. Olgunlaşma, organizmanın öğrenme yaşantılarından ve çevreden bağımsız belirli bir

devinsel beceriye ve olgunluğa erişmesidir. Öğrenme ise, yaşantı ve uygulamalar sonucunda davranışta kalıcı olarak meydana gelen uzun süreli değişikliklerin tümüdür (MEB, 2009). Her ne kadar bu kavramlar arasında bir yakınlık var gibi görünse de aslında birbirlerinden farklı kavramlardır. Çocuğun gelişiminden bahsedildiğinde onun sadece bedence büyümesi değil, aynı zamanda duygu, inanç, zekâ ve nitelik bakımından çocukta meydana gelen değişiklikler de ifade edilmektedir. Çocuk doğumundan itibaren, her alanda hızlı bir gelişim göstermektedir. Çocuğun beden gelişiminin yanında öğrenme, hatırlama, karar verme gibi yetenekleri de gelişme göstermektedir (Selçuk, 1991, s. 24). Çocuk, bütün yönleriyle gelişen bir birey olduğu için, gelişim süreci çeşitli dönemleri içine alan, değişikliklerin tümünü kapsamaktadır. Her çocuğun kendine özgü bir gelişme ve değişme hızı bulunmakta ve bu gelişim dönemlerinden farklı zaman dilimlerinde geçmektedirler (Binbaşıoğlu, 1994, s. 57). O yüzden hiçbir çocuk diğer bir çocukla kıyaslanmamalıdır.

4-6 yaş dönemi, çocuğun, zihinsel olarak dış dünya ile temasa geçtiği, olayları sorgulamaya başladığı ve çok hareketli olduğu bir evredir. Her şeyi bilmek ve öğrenmek istemesi sebebiyle, çok sık soru sorar. Hayal gücü çok kuvvetli ve canlı olduğundan, gerçek ile hayalleri karıştırır. Kurduğu hayallerin gerçekliğine inanır. Masal ve hikâyelere karşı ilgisi yüksektir. (Ertuğrul, 2003, s. 45; Ay, 2000, s. 31; MEB, 2009). Bu dönemde ki çocuklarda cinsiyet farkı belirginleşir. Kızlar annesini, erkekler babasını örnek almaya başlarlar. Onlarla benzeşim kurarak onları taklit ederler. Anne babaya benzemeye çalışmak çocuğun kimlik gelişimine katkı sağlar. Zihinsel ve dil gelişimi devam eden çocuğun hareket ve davranışlarında tutarlılık görülür. Ancak canlı cansız ve zaman kavramı tam gelişmemiştir. Bu sebeple çocuk oyuncakları ile konuşur ve onlara canlıymış gibi muamelede bulunur (Kampbell, 1997, s. 113; Gordon, 1996, s. 269).

Bu evrede çocuğun benlik duygusu gelişmeye başlar, toplumun, örf ve âdetini, ahlâk kurallarını, öğrenmeye çalışır. Dinî inancı canlılık kazanmaya başlar. Okul öncesi yaştaki çocukların tek meşguliyeti oyundur. Bu dönemde çocuğun oyun ihtiyacının karşılanması en önemli husustur. Oyun esnasında çocuktaki kâbiliyetler ortaya çıkar, çocuk oyunla duygu ve kâbiliyetini geliştirir, oyunlarda kendisini değişik kişilerin yerine koyar. Oyun çocuğun hayal dünyasını geliştirir, Çocuk yaşlılarıyla oyun aracılığıyla iletişim kurar, dilinin yetersiz kaldığı yerlerde oyun

dilini kullanır ve oyunla sosyal hayata girmenin ön hazırlığını yapar. Oyun çocuğun aktif ve dinamik bir şekilde büyümesini ve gelişmesini sağlar (Ayhan, 1997, s. 86-87; Dodurgalı, 1995, s. 158-159; MEB, 2009).

2.1.2.1. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Fiziksel Gelişimi

Fiziksel gelişim, bedenın büyümesinde ve fiziksel görünümünde ortaya çıkan değişimleri, beden ve sinir sistemi arasındaki düzenleme ile bağlantılı olarak meydana gelen organizmanın devinimsel hareketlerini içermektedir. Bireyin boyunun uzaması, kilosunun artması, organlarının ve uzuvlarının büyümesi, fiziksel gelişim ile alakalıdır (Aydın vd., 2014). İlk aylar fiziksel gelişimin en hızlı olduğu dönemdir. Bireysel farklılıklar olmakla beraber yeni doğan bebeğin boyu ortalama 48-53 santimetre, kilosu 2,5-4,3 kilogram arasında farklılık göstermektedir. Kızların boyu erklere göre biraz daha kısadır. Kilosu da genelde erkek çocuklarına göre daha azdır. Doğduğu anda bebeğin iskeleti, kıkırdak yapıdadır, bu kıkırdak doku zamanla sertleşir. Bebeğin başı boyunun dörtte biri kadardır. Bacakları, kollarından biraz kısadır. Bebek altıncı aydan itibaren dişlerinin çıkmasıyla anne memesini ısırarak, elindeki süt şişesini atarak, çevresindekilere güçlendiğini göstermeye çalışır (Başaran, 2000, s. 46-47; Ayhan, 1997).

Bu dönem, bedensel gelişimle birlikte motor gelişiminin de en hızlı olduğu dönem olarak kendini gösterir. Dünyaya ilk geldiğinde refleksleriyle hareket eden çocuk, bebeklik sonrası dönemde önemli motor becerilerini kazanmaya başlar. Zaman içerisinde refleks kaynaklı bilinçsiz davranışların yerini bilinçli ve kontrol edilebilir davranışlar almaya başlar. Kasların gelişimiyle birlikte, hareket kabiliyeti, ince ve kaba motor becerileri gelişir. Böylece çocuk başını dik tutabilir, bir nesneye uzanıp, gelen sese tepki verir, sürünme, emekleme ve ilk adımını atmaya başlar (Başaran, 2000, s. 55-56; Yörükoğlu, 2015, s. 35-37). Bir yaşını dolduran çocuk yürümeye, kollarını ve parmaklarını kullanarak bir şeyler almaya ve yapmaya çabalar.

Çocuk ikinci yaşın sonunda bütün besinleri sindirebilecek bir sindirim sistemine sahip olur ve tuvalet eğitimine hazır hale gelir. Çocuğun tuvalet eğitiminde anne babaların hoşgörölü davranmaları son derece önemlidir.

Üç yaşından sonra kelime hazinesi artan çocuk, uzun cümleler kurarak, kendini daha rahat ifade eder. Çocuk bu evrede kendi yemeğini kendi yiyip, kendi başına giyinmeye çalışır. Lastikli pantolon ve düğmesiz tişörtler alınarak çocuklar giyinme konusunda desteklenmelidir. Elini kolunu daha becerikli kullanabilir. Elini yüzünü yıkar, saçlarını tarar ve dişlerini fırçalayabilir. Ayakkabısını giyebilir ancak bağcıklarını henüz bağlayamaz. Kızların, ince motor kasları erkeklere nispeten daha hızlı geliştiği için, kızlar makas kullanma, denge sağlama, kalem tutma becerileri bakımından, erkeklerden daha becerikli ve başarılı olur. Oturmak, kalkmak, yer değiştirmek şeklindeki hareketli oyunları oynar, müziğin ritmine uyum sağlayabilir. Altı yaşına gelen çocuğun sinir sisteminin yüzde doksanı gelişimini tamamlamış olur. Bu yaştaki çocuğun ağırlığı, doğum ağırlığının yedi katına, boyunun uzunluğu ise doğduğu zamanki boyunun iki katına erişir (Başaran, 2000, s. 48-49; Yörükoğlu, 2015, s. 36-37).

Fiziksel gelişim, doğrudan ve dolaylı olarak çocuğun davranışını etkiler. Çünkü çocuğun yapabileceklerini bedensel gelişimi belirler. Yaşına göre sağlıklı bir gelişime sahip olan çocuklar, oyun ve spor aktivitelerinde yaşlılarıyla eşit koşullarda rekabet edebilirken, sağlıklı bir gelişime sahip olmayan çocuklar, bu aktivitelerde geri kalır ve gruptan atılır. Nitekim çocuğun kendine ve çevresindekilere karşı tutumu fiziksel gelişiminin etkisinde olup çocuğun gösterdiği uyuma yansır. Örneğin fazla kilolu bir çocuk daha zayıf olan yaşlılarına uyum sağlayamadığını fark ettiğinde, çocukta yetersizlik hissi meydana gelebilir. Eğer arkadaşları da yavaş olduğu için onunla oynamayı ret edip onu dışlarlar, lakap takarak alay ederlerse çocuk aşağılık duygusuna kapılabilir (Yavuzer, 1990, s. 31). Görüldüğü üzere fiziksel gelişim çocuğun kişilik gelişiminde önemli bir etkidir.

Fiziksel büyüme ve gelişme doğum öncesinde ve sonrasında kalıtsal ve çevresel faktörlerin etkisi altındadır. Önceki nesillerde ve ebeveynde bulunan özelliklerin yeni nesillere aktarılmasına kalıtım denir. Anne babadan gelen kromozomlar ve genler, insanın kalıtsal yapısını ve gücünü meydana getirmektedir

İnsanların fiziksel özelliklerini ve gelişimini kalıtımla birlikte; beslenme ve çevre koşulları gibi faktörler de etkilemektedir. Döllenenmeden başlayarak insana etki eden tüm dış uyarıcılara çevresel faktörler denir. Yetersiz beslenme ve çevre koşulları beden gelişimini olumsuz yönde etkileyerek, beden gelişiminde duraksamalara neden olabilmektedir.

Ayrıca ırk, cinsiyet, mevsimler, iç salgı bezleri, bedensel sakatlıklar, çocuğun doğum esnasında karşılaştığı sıkıntılarda çocuğun fiziksel büyümesine ve gelişmesine etki etmektedir (Cirhinlioğlu, 2010, s. 6-7-8).

Bu sebeple yapmış olduğumuz çalışmamızda, hazırladığımız etkinliklerin çocuğun fiziksel gelişimine uygun olmasına dikkat edilmiştir. Böylece fiziksel gelişimi gerçekleşen 4-6 yaş aralığındaki çocukların, sınıfta yapılan etkinliklerde etkin olarak rol alabilmeleri, motor becerilerinin geliştiği ölçüde, kalem tutarak boyama yapabilmeleri, oyunlara aktif olarak katılım sağlayabilmelerine zemin hazırlanmıştır.

2.1.2.2. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Bilişsel (Zihinsel) Gelişimi

Zihinsel gelişme kişinin dış dünyayı tanımmasını, algılamasını ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel etkinliklerin gelişimine denir. Zihin, aklın öğrenme, öğrenilenden istifade edebilme, yeni durumlara uyum sağlayabilme ve problem çözme kabiliyetidir. Jean Piaget bebeklikten yetişkinliğe kadar ki zihinsel gelişim sürecini dört ana evreye ayırmış ve bütün çocukların bu gelişim basamaklarından sırasıyla geçtiğini öne sürmüştür. Fakat bütün çocukların bu gelişim dönemlerine girme ve onu tamamlama yaşlarının da birbirlerinden farklı olabileceğini ifade etmiştir (Ayhan, 1997, s. 99; Kol, 2011, s. 3).

Erken çocukluk döneminde çocuğun zihinsel gelişimi, duyuşsal motor ve işlem öncesi dönem olarak iki evreye ayrılmaktadır. Duyuşsal motor olarak ifade edilen ve iki yaşa kadar devam eden bu evrede, çocuk refleks ve duyularıyla hareket etmektedir. Çevresiyle refleksler yoluyla ilişki kuran bebek, görme, işitme, dokunma gibi duyularını kullanarak dünyayı tanımaya çalışmakta ve alışkanlıklar kazanmaya başlamaktadır. Bu evrede çocuğun düşüncesi duyu organları ile sınırlıdır. Çocuğun gördüklerinin ve duyduklarının zihninde birtakım izlenimler bırakması, bazı öğrenmelerin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu dönemde çocuk, heceleyerek konuşmayı, çevresindekileri tanımayı öğrenmektedir. Bir yaşını dolduran çocuğun yürümek için çaba göstermesi, eşyaları birbirinden ayırt etmeye çalışması ve dilinin gelişmesi, zihni gelişmenin başladığını göstermektedir. Bu zaman diliminde çocuğun konuşmaya başlaması zihninde başka insanları taklit etmesi, hayal etmesi gibi zihnin diğer fonksiyonları da zühür etmektedir (Selçuk, 1991, s. 45-47; Ay, 2000, s. 54).

İşlem öncesi dönem olarak kabul edilen iki yaş, zihin gelişiminin çok önemli bir evresidir. Çocuk düşünce gücünün sınırlılıklarına rağmen çevresiyle iletişim kurmakta ve dış dünyayı tanımaya çalışmaktadır. Çocukta bu evrede yeni bir kavrama ve anlama şekli görülmektedir. Devreye semboller girmekte, çocuk göz önünde bulunmayan bir eşya ya da kişiyi temsil eden bir sözcük ile değiştirebilmektedir. Sembolleri kullanabilme kabiliyeti değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin çocuğun zihin dünyasında bir sopa, atı temsil edebilir ve çocuk sopaya binip at diye dolaşabilir, yani bir görüntü gerçek nesneyi temsil ve sembolize edebilmektedir (Selçuk, 1991, s. 48-51; Aybey, 2017, s. 781-787).

Çocuğun zihin gelişimine bağlı olan dil gelişimi, bu dönemde hızla ilerlemektedir. Çoğunlukla bir yaşının sonlarında konuşmaya başlayan çocuğun dil gelişimi, bu evrede hız kazanmakla birlikte çocuğun öğrendiği kelimeler kendi duygu düşünce ve ihtiyaçlarını anlatmaya çoğu zaman yeterli gelememektedir. Ekonomik refah ve kültür seviyesi yüksek olan ailenin çocuğuna dil konusunda yardımcı olması çocuğun dil gelişimini hızlandırmaktadır. Aksi durumlar ise, çocuğun zihin ve dil gelişimini yavaşlatmaktadır. Ayrıca, ailenin mânevî hayatı ve ebeveynlerin sevgisi çocuğun dil gelişimine yansımaktadır. Bu nedenle, anne babalar, çocuklarına güzel örnek olmak suretiyle onların gelişimlerini desteklemeli, onlara güzel şeyler öğretip, onları güzel işlere yönlendirmelidir (Ay, 2000, s. 55; Kol, 2011, s. 4-5). Çünkü çocuğun zihinsel gelişimi, doğuştan getirdiği kâbiliyetlerine, sonradan görüp öğrendiği tecrübelerini ilave etmesi ile gerçekleşir.

Ayrıca erken çocukluk döneminde çocuğun bilişsel özellikleri yetişkinlerden farklıdır. Onların kendine özgü dünya görüşleri ve düşünce yapıları mevcuttur. Altı yaşına dek çocukta “somut düşünce” hakimdir. Soyut kavramları anlayamaz, genelleştirme, kavramlaştırma ve kategorileştirme yapamaz (Cirhinlioğlu, 2010, s. 81).

Yapmış olduğumuz çalışmamızda, bu yaş aralığındaki çocukların bilişsel gelişimini göz önünde bulundurarak, soyut kavramlar olarak kabul edilen tasavvufî kavramları; analogi hikâyeye örnekleri, kavram ve zihin haritaları, fotoğrafik hâfıza tekniği ile somutlaştırarak, onlara sunmaya çalıştık.

2.1.2.3. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Dilsel Gelişimi

Dil insanlar arası etkileşimi sağlayan, duygu düşünce istek ve tecrübelerimizi birbirimize aktarmaya yarayan karmaşık bir iletişim sistemidir.

Bir başka ifade ile dil, insanların birbirlerine bilgi, düşünce ve ilgi duyduklarını aktarabilmelerine, fikirlerini dizayn edip, duygularını ifade edebilmelerine imkân sağlayan bir araçtır. İnsanlar dil ile yaşayarak öğrendiğinden daha fazlasını öğrenir. Dil; hafıza, düşünce, sorgulama, problemi çözme ve plan yapma gibi zihinsel aşamaları içine almaktadır. Dil, çocuğu benlik duygusundan uzaklaştırarak, çocuğun sosyalleşmesini, oto kontrol ve sorumluluk sahibi bir birey olarak kendisini güvende hissetmesini sağlar (Yavuzer, 1990, s. 40).

Çocuklar, konuşulanları anlayabilecek bir yatkınlıkla dünyaya gelirler. Bebeklik evresinde ses ve sözcükleri kavramayı, erken çocukluk döneminde sesleri ve sözcükleri aktif bir şekilde kullanmayı, ilkokul çağında ise öğrenmiş oldukları ses ve sözcükleri yazmayı ve iletişim kurarak sosyalleşmeyi öğrenirler (Cırhinlioğlu, 2010, s. 21-22).

Erken çocukluk dönemindeki çocukların dil gelişimi şu şekildedir (Trawick-Smith, 2014, s. 267).

1. Erken çocukluk döneminde çocuklar, hemen hemen tüm konuşma ses ve sözcükleri bilirler, konuşmaları temizdir. Söyleyiş, netlik ve vurguları üs seviyeye çıkar. Dilin bu gelişimi "fonoloji/ses bilimi" diye adlandırılır.

2. Erken çocukluk dönemindeki çocuklar kullandıkları kelimelerin tam anlamını bilmekte ve birçok kelime kullanabilmektedirler. Bu dil gelişimi "semantik/anlam bilimi" olarak tanımlanır.

3. Bu aşamada çocuklar daha uzun ve kompleks cümleler kurarlar. Bu dönemdeki çocuklar kendilerini daha ayrıntılı anlatabilmek için, türemiş kelimeler ve uzun cümleler kullanmaktadır. Bu dil gelişimi özelliğine "söz dizimi/sentaks" denir.

4. Bu aşamada, çocuklar çevresindekileri etkilemek ve toplumsal ilişkileri için dilden faydalanırlar. Genellikle toplumsal iletişim "kullanım bilimi/pragmatik" diye isimlendirilir.

4-6 yaş dönemindeki çocukların konuşması dilbilgisi kurallarına uygundur. Her neredeyse bir yetişkin gibi konuşabilir, sebep-sonuç, zaman-mekân ilişkileri

bulunan birleşik anlam ifade eden cümleler kullanabilirler. Ne zaman, neden, nasıl gibi sorular sorar. Adını, soyadını, yaşını, ev adresini söyleyebilir. Olayları oluş sırasına dizebilir. Şarkı ve tekerleme söylemekten, şiir okumaktan çok hoşlanır. Yüze kadar sayıları sayabilir. Hikâye dinlemeyi ve kendisi hikâye anlatmayı çok sever. Ana renkleri ve isimlerini bilir (Cihandide, 2014, s. 65).

Çocuklarda bu evrede bilişsel gelişim, dil gelişiminden süratli olduğundan, çocuklar zihnindekileri anlatma hususunda kifâyetli kelimeleri bulamamakta ve sıkıntı yaşamaktadırlar. Özellikle heyecanlandıklarında ve korktuklarında çabuk düşünürler. Ancak düşüncelerini aynı hızda anlatamazlar ve kekeleler. Bu konuda bilgi sahibi olmayan yetişkinler çocuklara kızar ve kekeleme derler. Üzerindeki baskı artan çocuk, sonuç olarak ya konuşmaz ya da kekelemeye devam eder (Çankırlı, 2009, s. 12-13). Bu yaklaşım sebebiyle çocuğun dil gelişimi ve genel gelişimi negatif olarak etkilenir. Bu nedenle aileler ve eğitimciler sabırlı davranarak çocuğun konuşmasına müdahale etmemeli, onları dikkatle dinlemeli ve dil gelişimine katkıda bulunmalıdırlar.

Yapmış olduğumuz çalışmamızda; 4-6 yaş aralığındaki çocukların dil gelişimine dikkat ederek, sabır kavramı ile ilgili mülakat yöntemini, sohbet tarzında çocuklara uyguladık. Onların dil gelişimine uygun olarak kendilerini ifade edebilmelerini, sorularımıza özgürce cevap verebilmelerini sağlamaya çalıştık.

2.1.2.4. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Duygusal Gelişimi

Duygular, bireyin iç dünyasıyla alakalı olan kompleks olaylar ve faaliyetler bütünü olarak ifade edilir. Duygular, bilincin etkisi olmadan, bireyin iç ve dış olaylardan etkilenmesi sonucunda bunlara tepki olarak ortaya çıkan, dil ile ifadesi zor olan “hoşlanma” veya “acı duyma” şeklinde olan ruhsal gerçekler olarak tanımlanmaktadır (Çamdibi, 2000, s. 79; Ferşahoğlu, 1998, s. 25-26).

Hayatın başlangıcından itibaren zevk, korku, öfke, nefret, sevgi gibi duyguların var olduğu kabul edilmektedir. Yeni doğan bebek, ağlayarak ve vücut hareketleri ile duygu yönünü ortaya koymakta, doğduğu andan itibaren ihtiyaçlarını duygularıyla ifade etmekte, etrafı keşfettikçe de istekleri çoğalmaktadır. Bir yaşını tamamlayan çocuk isteklerini sözcüklerle belirtebilmekte, çevresini kendi gayretiyle keşfedebileceğini göstermektedir. Bu evrede anne babanın yaklaşımına göre çocuk

saldırgan veya uyumlu davranış sergilemektedir. Çünkü, çocuğun duygu gelişiminde olgunlaşmanın yanında, öğrenmenin de rolü etkindir (Özdoğan, 1997, s. 40; Selçuk, 1991, s. 55; Taşgetiren, 2001, s. 32).

Erikson'a göre duygu gelişimi, çocuklukta edinilen tecrübelerle ve sosyal çevreyle yakından ilişkilidir. Ona göre, yaşamın her evresinde, bireye “olumsuza” karşı “olumlu” nitelikler kazandırmak sağlıklı benlik gelişimi için son derece büyük önem arz etmektedir. Çocukların duygularının gelişmesi için aile ve eğitimciler çocukların duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine olanak tanımalı, onlara bağırmanın, kaba davranmamalı, beceremediği şeyler karşısında sabırsızlık göstermemeli; dayak, sert ceza, sevgiden yoksun bırakma ve azarlama şeklinde davranmamalıdır. Zira, terk edilmişlik duyguları çocuğun şahsiyetini yıkmakta, çocukta doğaya ve insanlara karşı nefret duygularını geliştirebilmektedir. Bu dönemde sürekli cezalandırılan, aşırı baskı altında tutulan veya anneye bağımlı bir biçimde yetiştirilen çocukta, bağımlılık ve çekingenlik duygusu yerleşebilir (Selçuk, 1991, s. 56-57; Krilov, 1998, s. 205).

Duygusal ihtiyaçları karşılanmış çocuklarla, bu ihtiyaçları ihmal edilmiş çocukların daha sonraki yaşamlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu çağda çocukların duygu kanalları açık olduğundan, bu dönemde öğrendikleri gelecek yaşamlarının temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple, onlara güzel örnek olunmalı ve güzel şeyler öğretilmelidir. Aksi durum, gelecekte onlarda duygu kaymalarına neden olabilir. Bu dönemdeki amaç, çocukların duygu ve heyecanlarını baskı altına almak değil, onlara bu duygu ve heyecanlarını doğru bir şekilde kullanmalarını, kendi problemlerini kendilerinin çözmelerini öğretmek suretiyle, onları duygusal olgunluğa ulaştırmak olmalıdır (Çamdibi, 2000, s. 75; Bilgin ve Selçuk, 1995, s. 78).

Bu sebeple yapmış olduğumuz çalışmamızda, analogi hikâye örnekleriyle çocukların bizzat duygularına hitap etmek suretiyle tasavvufî kavramları öğretmeye gayret ettik.

2.1.2.5. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Dinî Gelişimi

Her doğan çocuk zaman içerisinde gelişip olgunlaşma sürecinden geçmektedir. Gelişip olgunlaşma sürecinden geçen çocuğun gelişimi içe dönük ve içsel gelişme kuralları doğrultusunda belirlenmiş tek biçimli değildir. Çocuğun

büyüdüğü sosyal ortam ve aldığı eğitim çocuğun kişiliğinin oluşumunda belirgin bir etkiye sahiptir.

Dinî gelişim çocuğun din duygusunun gelişmesinin yanında, onun fiziksel, dil, bilişsel, duygusal gelişim alanlarıyla da çok yakından alakalıdır. İnsanların tüm davranışlarının kaynağı duygular olduğu gibi, dinin de kaynağı duygulardır (Tavukçuoğlu, 2002, s. 51-64). Çocukta yaratılış itibariyle mevcut dinî duygunun meydana çıkartılıp geliştirilmesine yardımcı olunması, çocuğun dinî gelişmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Çocuğun dinî gelişimi için de olgunlaşma süreci gereklidir. Zira insan dindar olarak doğmaz, ancak dine karşı tamamen de ilgisiz değildir. İnsandaki din duygusu, fitrî bir duygudur.

Bilimsel araştırmaların ortak sonucu çocukta doğuştan gelen doğal bir dinî duygu, kâbiliyet ve eğilimin varlığıdır. Bu alanda yapılmış olan araştırmaların sonuçları; çocuğun ruhî açıdan dine uzak olmadığını, bilakis kendine has bir din bilincinin varlığını gözler önüne sermiştir. Dinî duygunun önemine binâen yapılan çalışmalarda, çocuğun inancının yaradılıştan var olduğu ve dinin onun ruh dünyasına uygun geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca pedagojik tecrübelerde, çocukta büyük bir dinî potansiyelin varlığını ortaya koymaktadır. İçten gelen dinî kâbiliyet ve eğilim yaşın ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Hökelekli, 2003, s. 252; Ay, 2000, s. 73; Kuşat, 2012, s. 35-53). Dinî şuurun oluşmasıyla davranışlarda ve şahsiyet üzerinde, dinin etkisi görülmeye başlanmaktadır. Çocuğun, fiziksel, zihinsel ve duygusal işlevlerinin olgunlaşması, din duygusunun gelişimini de önemli ölçüde etkilemektedir. İnsanın doğasında var olan inanma gücü, bireyin zekasının gelişmesi ile olgunlaşmaktadır (Ferşahoğlu, 1998, s. 51-52).

Çocukta din inancının oluşması için uzun bir gelişim dönemine ve karşılıklı etkileşime ihtiyaç duyulmaktadır. Bir inanca sahip ailede ve dine bağlı bir toplumda doğan ve büyüyen bir çocuğun, çevrenin duygu, düşünce yapısından etkilenmemesi, dinî duygu ve düşüncelerden uzak kalması mümkün değildir. Çocuk çok küçük yaştan itibaren dinle tanışır. “Allah”, “Maşallah”, “Barekallah” gibi ifadeler ve dualar bebeğin kulağına ulaşan ve zihninde yer eden kelimelerdir. Çocuk din sayesinde çok önemli duygusal bir zenginliğe ulaşır (Ferşahoğlu, 1998, s. 52; Bilgin ve Selçuk, 1995, s. 76).

Çocuğun Allah'a inanması, kendisini Allah'a yakın ve güçlü hissetmesini sağlar. Çocuğun Allah'ın kendisini koruyacağını, hatalarını affedeceğini bilmesi çocuğa huzur ve güven duygusunu yaşatır. Allah'a iman çocuğun hayata bakışında da birtakım faydalar sağlamakta, onun edeb ve terbiyesine, eğitimine, davranışlarındaki tutarlılığına pozitif katkı sağlamaktadır. Çocuğun küçüklükten itibaren dinî konularda sorular sorması, namaz, dua, gibi dinî ritüellere karşı ilgi duyması, Allah'ı tanımak ve anlamak isteğini, açıkça ortaya koymaktadır. Buda, insanın, Allah'a inanma ve dinî inancı kabule eğilimli bir fitrata sahip olduğunu gözler önüne sermektedir (Ay, 2000, s. 59; Ertuğrul, 2003, s. 71). Çocuklarda dinî duygunun ne zaman zuhûr etmeye başladığı hususunda farklı görüşler olmakla birlikte, dinî duygunun ortaya çıkışı ve gelişiminin bebeklik çağının bitip, ilk çocukluk çağının başladığı döneme tekâbül ettiğini söylemek mümkündür.

İfade edildiği üzere, doğarken pek çok kâbiliyeti ile birlikte dinî şuuru da beraberinde getiren çocuğun bu kâbiliyetlerinin, geliştirilip ortaya çıkarılması gerekmektedir. Din duygusu sevgi ve bağlanma gibi temel duygular ile yüce yaratıcıya ulaşma isteği taşıyan evrensel bir duygu olarak ifade edilir. Erken çocukluk döneminde dinî gelişim, duygularla sınırlı olan bebeklik çağında başlamaktadır.

Genel olarak bebek, iki yaşına kadar dinî ve ahlâkî davranışlar açısından çevresine karşı herhangi bir tepkide bulunamamaktadır. Dinî bakımdan gözle görülecek belirtilerin bulunmadığı bir dönem olan bebeklik dönemi dinî eğitim açısından bilinçsiz etkilenme çağı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde çocuğa öğretilen dinî kavramlar çocuk için fazla bir anlam ifade etmemekle birlikte onun algı dünyasında önemli bir yer edinmektedir (Şimşek, 2004, s. 212; Nas, 2018, s. 60). Bu sebeple çocuğun kulağına ezan okunması, ona Kur'ân dinletilmesi, içerisinde dinî ifadelerin bulunduğu ninnilerin, ilahilerin söylenmesi, onun dinî gelişimine yardımcı olmaktadır. Bebek ve anne arasında sevgi ve şefkate dayalı kurulan ilişki, bebeğin rûhen rahatlamasını, kendini güven içerisinde hissetmesini, ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktadır (Nas, 2018, s. 62). Bebeğin bu evrede kazandığı temel güven duygusu, daha sonra Allah ile kurduğu bağda Allah'a sığınmasına ve Ona güven duymasına katkı sağlamaktadır (Hökelekli, 2003, s. 253; Çınar ve Şener, 2016, s. 607-615).

Erken çocukluk olarak ifade ettiğimiz 4-6 yaş dönemi çocuktaki dinî duygunun geliştiği ve çocuğun dinî mevzulara ilgi ve alakasının arttığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, dinî inanç canlılık kazanmakta, çocuk, çevresindeki kişilerin bütün davranışlarını bilinçli veya bilinçsiz olarak taklit etmeye çalışmaktadır. Aile fertlerinin dinî davranışları, kullandıkları dinî ifadeler ve yaptıkları ibadetler, çocuğun zihninde ve gönlünde derin izler bırakmaktadır (Şimşek, 2004, s. 212). Çocuk, kolay inanırlık özelliğinden dolayı bu dönemde her söylenene inanıp, onu sorgulamadan olduğu gibi kabul etmektedir. Dinî inançlar çocuk için genelde anlaşılmaz ve gizemlidir. Mâhiyetini anlamasa da onun dinî kavramlara, evde yapılan dua ve ibadetlere ilgisi oldukça yüksektir (Hökelekli, 2003, s. 254).

Çocuk bu dönemde ibadet yapmaya ve dua etmeye çok isteklidir. Büyüklerinin okuduğu duaların ve yaptıkları ibadetlerin içeriğini anlayamamakla birlikte tekrar etmektedir. Çocuk, üç yaş civarında dinî kavramlar hakkında ilk sorularını sormaya başlamaktadır. Aldığı cevaplara da itiraz etmeden, üzerinde düşünmeden ve sorgulamadan inanmaktadır. Çocuk, her şeyin kaynağını, merak etmekte; Allah, Peygamber, Kur'ân, hayat, ölüm, cin, melek, şeytan, namaz, oruç, cennet, cehennem gibi dini kavramları sorular sorarak öğrenmeye çalışmaktadır (Şimşek, 2004, s. 213). Somut algı döneminde bulunan çocuk, Allah'ı daha çok insan şeklinde tasavvur etmekte, melek peri gibi varlıkları sevimli insan şeklinde; şeytan, cin gibi varlıkları sevimsiz insan şeklinde; cenneti yeşil güzel bir bahçe, cehennemi ise alevli bir fırın olarak düşünmektedir. (Parladır, 1996, s. 45).

Erken çocukluk dönemi olan 4-6 yaş evresinde aileler ve din eğitimcileri, çocukların dinî kavramlar hakkında sordukları sorulara, onların fitrî eğilimini bozmadan ve saptırmadan, zihinsel gelişimlerine uygun ve anlayacakları şekilde cevaplar vererek, onların dinî gelişimlerine yardımcı olabilirler (Selçuk, 1991, s. 75-76).

Bu nedenle, yapmış olduğumuz çalışmamızda, çocukların dinî gelişimine dikkat etmek suretiyle çocukların dinî ve ahlâkî gelişimlerine katkıda bulunmaya gayret ettik.

2.1.2.5.1. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocukların Dinî Gelişim Özellikleri

Erken çocuklukta dinî duygu belli aşamalara göre şekil almakta ve birtakım özellikler ortaya koymaktadır. Bu dönemde çocuklara olumlu, faydalı ve sağlıklı bir din eğitimi verilebilmesi için bu gelişim özelliklerinin bilinmesi, son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bu sebeple erken çocuklukta din gelişiminin başlıca özellikleri aşağıda ele alınmıştır.

2.1.2.5.1.1. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Himâye Altında Bulunma Duygusu

Çocuk ilk dünyaya geldiği andan itibaren himâye edilme ve bağlanma duygusuyla kendisinden daha kuvvetli birilerinin sevgisine bakımına ve korumasına ihtiyaç duyar ve bu ihtiyacı giderdikleri oranda çevresindeki kişilere bağlanır (Konuk, 1994, s. 14). Çocuk bağlanma ile güven duygusunu arar. Güvenmenin en üst noktası, güven veren kişiye bağlanma durumudur. Çocukta meydana gelen bu bağlılık talebiyle dinî inancın meydana gelmesi arasında sıkı bir bağ mevcuttur (Cihandide, 2014, s. 63-64). Çocuğun bütün hayatı boyunca himâye altında bulunma ve bağlanma isteği farklı biçimlerde devam eder. Hayatın ilk devresinde anne babanın himâyesinde gelişen bu duygu, sonrasında Allah'a inanmak, bağlanmak ve sığınmak şeklinde kendini gösterir. Çocuk, başlangıçta korkularını giderici sığınak olarak gördüğü anne babasının da gücünün sınırlı olduğunu fark edince, bütün ihtiyaçlarını giderecek, ona huzur verecek kudret sahibi olan Allah'a güvenme ve bağlanma ihtiyacı hisseder (Ay, 2016, s. 48). Çocuğun anne babaya bağlanma ihtiyacı onu gelecek yaşamında Allah ile iletişim kurarak O'na bağlanmaya yönlendirir.

Çocuğun dine karşı isteği, duygusu ve düşüncesi oluştuğunda, çocukta güven duyup inanacağı yüce bir varlığı yani Allah'ı arama isteği başlamaktadır (Cihandide, 2014, s. 63-64). Kısacası korunma, himâye edilme hissi; Allah'a inanmanın, güvenmenin ve bağlanmanın esasını teşkil eder. O yüzden anne baba tarafından bu duygunun giderilmesi, çocuğun din gelişimi bakımından büyük öneme sahiptir.

2.1.2.5.1.2. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Kolay İnanırlılık

Dinî gelişim açısından okul öncesi dönemdeki çocukların en belirgin özelliği, söylenen her şeye inanmaya hazır oluşlarıdır. Çocuk bu dönemde inancı neden, niçin diye sorgulamaz, araştırma yapmaz. Çocuğun duygularının, düşüncelerinin önünde olması sebebiyle çocuk düşünmeden, şüphe duymadan ve itiraz etmeden söylenen her şeye tüm samimiyeti ile inanır ve birtakım sorular sorarak dinî hayatın içine girmeye çabalar (Hökelekli, 2003, s. 254-256). Kolay inanırlılık ve bağlılık çocuklara has bir haldir. Çocuğun bu dönemde duyguları, düşüncelerinden belirgin ve baskın olduğu için çocuk kendisine sunulan inancı kabul etme konusunda akıl yürütmez. Çocuklar, bu yaşta çok meraklı olup her şeyi sorarlar ve soruların cevaplarını da kabul edip inanırlar (Yavuz, 1983, s. 84. 121).

İmam Gazzâlî'nin ifadesiyle, anne babasına bir emanet olan çocuğun kalbi temiz boş bir cevher gibi her türlü işlemeye müsait ve her şeyi almaya kâbiliyetlidir. Bu sebeple çocuk iyiliklere yöneltilir güzel ahlâkla terbiye edilirse hayır üzere iyi bir insan olarak büyür, dünya ve ahirette mutlu olur (Gazzâlî, 1979, s. 72).

Yukarıda da ifade edildiği üzere terbiyede, erken çocukluk dönemi çok büyük önem taşımaktadır. Zira çocuk kolay inanırlılık özelliğinden dolayı bu dönemde tüm söylenenleri kabul etmeye hazır bir vaziyettedir. Ailelerin ve eğitimcilerin çocuğun dinî ve ahlâkî gelişimi için onun bu özelliğinden istifade etmeleri önemlidir.

2.1.2.5.1.3. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Taklit ve Özdeşim

Erken çocukluk dönemi dediğimiz 4-6 yaş taklit evresi olarak isimlendirilir. Bu evrede çocuk çevresinde olup biteni tam kavrayamamakla birlikte kendiliğinden ortaya çıkan taklit eğilimi ile taklit eder. Tepki, söz ve hareketler istemsiz kendini gösterir. Çocuk aile içinde aile büyüklerinin dua ve ibadet davranışlarından etkilenerken onları taklit etmeye ve onlar gibi davranmaya çalışır. Psikolojik olarak sevileni taklit etme eğilimi, çocuğun dinî hayatının oluşmasında büyük öneme sahiptir (Koç, 2002, s. 5-6).

Çocuğun taklit ederek rol model aldığı kişiler onun yakınında bulunan, isteklerini gideren, çocuğu seven; onunda sevdiği, saydığı, duygusal bağ kurduğu kişilerdir (Tavukçuoğlu, 2002, s. 245).

Çocuklar, büyüklerinde gördüğü davranışları taklit ederek alışkanlıklar kazanmaya başlar. Çocuk, çevresinde kişilerin beklentilerini karşılama ve onlar tarafından beğenilme arzusundadır. Bu nedenle yetişkinler çocuğun ileride dinî ve ahlâkî açıdan iyi bir birey olması adına belirleyici bir role sahiptir. (Bilgili, 2005, s. 138-139). Bu yüzden anne baba ve eğitimciler çocuklara rehberlik etmeli, onlara güzel örnek olmalı, davranışlarına yön vermeli ve onların bu duygusunu fırsata dönüştürebilmelidir.

Erken çocukluk döneminde çocuk sosyalleşirken, benzeşim kuracağı bir örneğe ihtiyaç hisseder. Kişiliğin oluşum ve gelişimi için lüzumlu olan bu benzeşim kurma, genellikle ailenin üyelerinden biri ile gerçekleştirilir. Çocuk birçok şeyi özdeşimde bulunduğu yetişkinlerin davranışlarını gözlemlemek ve onları taklit etmek suretiyle öğrenir (Çoban, 2016, s. 245). Bu açıdan çocuğun rol model aldığı kişilerin yaptığı davranışlar oldukça mühimdir.

Kısacası, din gelişimi bakımından 4-6 yaş aralığı oldukça hareketli bir dönemdir ve onların, büyüklerini taklit yetenekleri ön plandadır. O sebeple anne babalar, aile büyükleri ve eğitimciler çocuğun taklit edebilmesi için güzel davranışlar sergilemeli ve onlar için uygun rol model oluşturabilmelidir. Muhakkak ki çocuğun büyüklerini taklit etmesi mühimdir, fakat daha mühimi, çocuğun kendine özgü dinî deneyim ve yaşantısını oluşturabilmesidir (Köylü, 2004, s. 140).

2.1.2.5.1.4. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Soru Sormaya Düşkünlük

Bilişsel gelişimin, din eğitime uygun seviyeye gelmesinin ilk belirtisi, çocuğun merak etmeye başlaması ve sorular sormasıdır. Çocuğun sorular sorması, din eğitime başlamanın gerekçesi ve onun bu anlamdaki ihtiyaçlarının bir göstergesidir (Dodurgalı, 1995, s. 222-223).

Erken çocukluk döneminde çocuk her şey hakkında ve dinî mevzularda çokça soru sorarak bilgi sahibi olmaya gayret eder (Hökelekli, 2003, s. 254–256). Bitmek tükenmek bilmeyen bir öğrenme isteği vardır (Şimşek, 2004, s. 209). Çocuktaki bu merak duygusu ve her şeyi anlama isteği, nesnelere, olayları, içinde bulunduğu dünyayı tanımak, hakikatini algılamak, esas sebebi kavramak nedeniyle gösterilen gayretler ve bilinçsizce çırpınılar, çocuğun ebedî olana eğilimini gösterir. Çocuğun

ebediyete duyduğu bu hasret onun dine olan inancını ve Allah'ı aramasının diğer bir göstergesi kabul edilmektedir (Yavuz, 1983, s. 115).

Her çocuk soru sorma çağını yaşar. Ancak çocukların bazılarında bu gidişat çok net görülürken bazı çocuklarda çok net görülemeyebilir. Çocuk bu evrede katı tutum ve sert davranışlarla karşılaşır soru sormaktan vazgeçer. Bu evreyi rahat geçiren çocuk ise, öğrenmek için fazla soru sorar, fazla konuşur ve her konuda bilgi sahibi olmak ister (Özyılmaz, 2003, s. 98-99). Bu evrede büyüklerin sergilediği tavır ve davranışlar, çocuğun kişilik gelişimine büyük oranda etki etmektedir.

Çocuğa etkin bir dinî eğitim verebilmek için, aileler ve eğitimciler, çocukların sorduklarını güzelce dinlemeli onların seviyelerine göre yanıtlar vermelidir. Onların soruları yanıtlanırken, gelecek soruları için kapı aralanmalı, çocuğun öğrenme ve düşünme isteği örselenmemelidir. Çocuğa verilen yanıtlar, onun gelişim basamağının bir üst seviyesine geçmesini kolaylaştırabilecek nitelikte olmalıdır. Çocuğun sorusu yanıtlanırken içten ve samimi olunmalı, şayet yanıtlanmayacaksa ona açık bir şekilde söylenmelidir (Cihandide, 2014, s. 188).

Çocuğun sorusu, yanıtlanmadan önce o soruyu sormasına neden olan şeyi tesbit etmek gereklidir. Çocuğun sorularının yanıtları kısa ve onun seviyesine göre verilmelidir. Özetle çocuğun sorularına ve cevaplara önem verilmeli, bunun çocuğun bilişsel ve dinsel gelişmesinin bir kısmını teşkil ettiği bilincinde olunmalıdır (Çoban, 2016, s. 225-226).

Bu nedenle, yapmış olduğumuz çalışmamızda; çocukların soru sormaya düşkünlüklerini göz önünde bulundurarak, tasavvufî kavramlar hakkında sorular sormasına ortam hazırladık. Sordukları sorulara onların seviyesine uygun cevaplar vermek suretiyle çocukların dinî ve ahlâkî gelişimlerine katkıda bulunmaya gayret ettik.

2.1.2.5.1.5. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Benmerkezcilik

Okul öncesi dönemde çocuk, benmerkezcidir. Benmerkezcilik çocuğun dış çevreyi tanınması, kendisi için var olduğunu düşünmesi sebebiyle başka kişilere değer göstermemesi şeklinde ortaya çıkar (Dodurgalı, 1995, s. 286). Çocuk, genellikle olayları kendi bakış açısıyla değerlendirmekte merkezde kendisini düşünmektedir. Kendisine ve başkasına ait olanları algılamaya başlayan çocuk, başkalarına yardım

etme konusunda bile önce kendisini düşünür. Çocuk 6-7 yaşlarına doğru başkalarını da düşünmeye, bencillikten uzaklaşarak diğerkâmlık özellikleri göstermeye başlar. (Bilgili, 2005, s. 88). Çocuğa verilecek eğitimle; çocuğu bencillik duygularından uzaklaştırarak onun yardımseverlik duygularının güçlenmesi sağlanabilir.

Erken çocukluk döneminde çocuktaki benmerkezcilik bencillikten olmayıp, yaşananlara başkalarının perspektifinden bakamamasından meydana gelmektedir. Bu dönemdeki çocuk diğer insanların bakış açısı ile kendi bakış açısını ayırt edemez. Zamanla başkalarının görüşlerini ve bunların kendi görüşlerinden farkını kavramaya başlar (Cihandide, 2014, s. 197).

Benmerkezcilik, bencillik anlamına gelmez. Şayet çocuğun bu özelliği doğru yöne kanalize edilirse, kendi şahsına ve diğer insanlara saygı duyma biçiminde pozitif davranışa dönüşür. Aksi durumda kendinin çok önemli, herkesin onun hizmetinde olduğuna inanan çocuk bu özelliğinin egoistliğe dönüşmesini engelleyemez. Aileye ve eğitimcilere düşen görev, benmerkezci olarak dünyaya gelen çocuğun, bencilliğe düşmesine fırsat vermeden onu eğitmeye çalışmaktır (Ay, 1997, s. 63).

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere çocuktaki egosantrik zihniyet ile dinsel gelişme arasında kuvvetli bir ilişki mevcuttur. Kendinden hareketle dünyayı tanımaya çalışan çocukta “Artifistyalist” bir algılama şekli ortaya çıkar. Çocuk, her nesnenin sanatsal bir yapıt olduğuna inanır. Böylece tüm varlık ve nesnelerin halık tarafından yaratılmış Yüce Allah’ın eseri olduğu gerçeğini kavrayabilir (Özyılmaz, 2003, s. 102). Benmerkezcilik çocuğu belli merhalelerden sonra Allah’a ulaştıran gelişme basamaklarından biridir.

2.1.2.5.1.6. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Allah Tasavvuru

Çocuklar, 3-4 yaşından itibaren kendi varlığını ve dünyayı sorgulamaya başlar. Zihinsel, duygusal ve dil gelişimi doğrultusunda dinî sözcüklerle karşılaşır. Çocuk yaş, olgunlaşma, çevre ve yapılan dinî eğitim öğretim sayesinde Allah kavramıyla karşılaşır. Zira dinî inanış ve ritüellerin baskın olduğu toplumlarda, çocuklardaki dinî uyanışın çok daha erken başladığı görülmektedir (Selçuk, 1991, s. 70).

İfade edildiğine göre çocukta Allah arayışı; akıl, gözlem, eğitim-öğretim olmak üzere üç aşamada gerçekleşir (Çoban, 2016, s. 133). Çocuklar genellikle dört veya beş yaş civarında Allah hakkında düşünmeye, O'nu başka canlılardan ayırt etmeye çalışır. Allah'ı insan şeklinde düşünme olarak kendini gösteren Antropomorfik anlayış, yedi ile dokuz yaş civarında çocuk tarafından soyut düşünülür. Bu yaş aralığındaki çocuklar Allah'ın yukarıda olduğunu düşünürken, on ve on iki yaş civarındaki çocuklar Allah'ın her mekânda, her zaman var olduğunu kavrayabilecek kapasiteye ulaşırlar (Ay, 2005, s. 69; Bilgili, 2005, s. 80).

Deneysel psikolojiye göre erken çocukluk döneminde çocukta sanatsal (artifact) bir düşünce biçimi görülmektedir. Çocuk, çevresindeki nesnelere insanlar tarafından yapıldığını, yapılması güç olan dağlar, güneş, yıldızlar, ay gibi nesnelere ise daha güçlü bir insan tarafından yapıldığına inanmaktadır. Çocukta var olan sanatsal düşünce soyut zekâsının gelişmesiyle, Allah'a inanmasını kolaylaştırmaktadır. Piaget, çocuğa Allah anlatılmasa bile, çocuğun sanatsal düşünce kabiliyeti ile Allah'ı bulabileceği görüşünü ileri sürmektedir (Çankırılı, 2009, s. 103).

4-6 yaş dönemindeki çocukların Allah'ı bütün soyutluğuyla kavraması mümkün değildir. Bu sebeple çocuğu Allah'ın kendisi üzerine değil, yarattıkları üzerine düşünmeye yönlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İslam itikâdına göre de böyledir (Özyılmaz, 2003 s. 100-101).

Peygamberimiz (sav): “Allah'ın zâtını değil, O'nun yarattıklarını düşünün. Çünkü siz, O'nu hakkıyla anlayacak güçte, kudrette değilsiniz” (İbn Hacer, 1988, s. 13/383) buyurarak çocuğa çevresindeki varlıklarla benzerlik kurarak Allah'ın zâtını düşünmek yerine; onların yaratıcısını düşünmesinin öğretilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Dünyadaki bütün varlıkları yaratan bir yaratıcının olduğunu, ancak bu yaratıcının, yaratılan varlıklardan hiçbirine benzemediğini, bize kendisini göstermediği için O'nu bu dünyada göremediğimizi ama Peygamber aracılığıyla bize kendisinin varlığını bildirdiğini anlatarak çocuğa Allah'ı tanıtmalıyız. Böylece çocuk somutlaştırma eğilimini bastırmayarak Allah'ı daha doğru bir biçimde tanımış olur (Özyılmaz, 2003, s. 101). Çocuğun Allah hakkında sorular sorması, ilgilenmesi onun için bir gelişim basamağıdır (Bilgin, 1991, s. 153). Anne baba ve eğitimciler bu konuda çocuğa yol göstermelidir.

Aileler ve eğitimciler, çocuklara Allah'ı; çocukları seven, koruyan, esirgeyen, bağışlayan bir varlık olarak anlatmışlar ise çocuklar Allah'ı; sevimli, nur yüzlü güleç bir insan şeklinde düşünmekte ve Allah'a yakınlık hissetmektedir. Aksine Allah'ı ceza veren, tüm insanları ve çocukları cehennemde yakan bir varlık gibi anlatılmışlarsa, çocuk Allah'ı; sinirli, sevimsiz, asık suratlı, bir insan şeklinde düşünmekte, Allah'tan korkmakta ve uzak kalmayı tercih etmektedir (Öcal, 2004, s. 64-65). Zira hiçbir çocuk, çocukları cehenneme atan, yakan Allah'ı sevmez ve O'na bağlanmaz. Veleve ki bağlansa da bu korku merkezli bir bağlanma olur! (Çankırılı, 2009, s. 11. 157).

Bu sebeple çocuklara din eğitimi verilirken Allah sevgisi esas alınmalı, "Allah seni sevmez, taş yapar, cehennemde yakar" ifadelerini kullanmayıp, çocuğa "Şöyle yaparsan Allah seni sever" tarzında olumlu bir şekilde de yaklaşılmalı, çocuğun aklında pozitif bir Allah düşüncesi oluşturmaya gayret edilmelidir.

Çocuklar doğuştan Allah korkusuna sahip değildir. Allah onlara nasıl anlatılırsa, öyle inanır ve kabul ederler. Şayet Allah hep cezalandıran, cehennemde insanları yakan birisi olarak anlatılırsa, çocuklar Allah'tan korkar kaçar ve başkalarına sığınma ihtiyacı hissederler (Öcal, 2004, s. 60). Çeşitli korkuların yaşandığı bir dönem olan erken çocukluk döneminde Allah'ı sürekli olarak cezalandıran ve korkulması gereken bir varlık olarak tanıtmak yapılabilecek en büyük hatadır (Dodurgalı, 1995, s. 295). Salzman, çocuklara Allah'ın sürekli ceza verdiği azap ettiği anlatıldığı takdirde çocukların dinden ve Allah'tan uzaklaşacağını ifade ediyor. Bu sebeple çocuklara Allah'ın bütün yarattıklarına merhamet ettiği, çocukları çok sevdiği ve koruduğu anlatılmalı ve korku yerine sevgi temelleri atılmalıdır. Böylece çocuk Allah'ı sevecek ve O'nun sevgisini kaybetmekten korkacaktır. Buda onda takva anlayışına zemin hazırlayacaktır.

Erken çocukluk döneminde çocukların tabiat güzelliklerine karşı ilgi ve sevgilerini canlı tutmak, gözlemlerini, duygularını, tasarımlarını anlatmalarına imkân vermek oldukça önemlidir (Ay, 2005, s. 174). Çocuğu kendi varlığının, doğanın ve kâinatın üzerinde düşünmeye sevk etmek, sorular sormasına zemin hazırlamak, yaptığı inceleme ve araştırmalarının neticesini değerlendirmeyi öğretmek, çocuğun Allah inancına katkı sağlayacaktır (Cihandide, 2014, s. 189). Allah'ın bütün varlıkları insanlara faydalı olması amacıyla onların hizmetine sunduğu, insanlara sayılamayacak kadar çok nimetler verdiği, yanlış davranışlarda bulunanlara, tövbe

etmesi için zaman tanıdığı, güzel davranışlara kat kat mükâfatlar verdiği anlatılmalıdır (Ay, 2005, s. 169). Çocuklarla geziler yapılmalı, belgeseller izlenmeli ve Allah'ın eserleri çocuklara tanıtılmaya çalışılmalıdır.

Çocukların kişilik yapıları, aile yapısı, ebeveyninin bu konudaki tutum ve davranışları Allah tasavvurlarını etkilemektedir. Aile ve çevreden gerekli sevgiyi alamayan çocuklar Allah'ı dost canlısı olarak düşünürken, şiddet yanlısı bir ailede büyüyen çocuklar Allah'ı kızgın ve cani olarak algılamakta, iletişim eksikliği olan bir ailede büyüyen çocuk, Allah'ı gökyüzünde uzak bir yerde düşünmekte, tutarsız bir ailede yetişen çocuğun tanrı tasavvuru tutarsızlık göstermekte, baskın bir baba rolüne sahip bir ailede yetişen çocuk kral tanrı anlayışını benimsemekte, ailesinden aşırı ilgi alaka gören çocuklarda terapist bir Allah tasavvuru görülmektedir. Görüldüğü üzere, çocukların dinî tutumlarının oluşmasında aile faktörü büyük bir öneme sahiptir. Yapılan araştırmalar; dini tutum ve davranışların meydana gelmesinde ailenin etkisinin büyük olduğunu gözler önüne sermiştir (Köylü, 2004, s. 145-151).

2.1.2.5.1.7. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Dua Anlayışı

Dua; kulun bütün benliğiyle yeğane güç, kudret sahibi Yüce Yaratana yönelerek, halini O'na arz edip, ondan istek ve dilekte bulunmasıdır (TDV İslam Ansiklopedisi, 1994, s. 529). Dua davranışı çocuğun güven duygusunu güçlendirerek sorumluluk sahibi sosyal bir insan olmasına katkı sağlayabilir. Birey dua sayesinde kendisini ümitsiz, karamsar ve yalnız hissetmez (Çoban, 2016, s. 157). Çocuk için dua, isteklerinin yerine getirilmesi açısından oldukça önemlidir. Piaget'e ve Elkind yapmış oldukları dua ve dua faaliyetleri hakkındaki araştırmanın neticesinde dua gelişimini üç döneme ayırarak şu şekilde açıklamışlardır (Konuk, 1994, s. 18).

Birinci Dönem (5-7 Yaş): Bu evredeki çocuklar yüzeysel bir dua anlayışına sahiptir. Allah ile iletişimlerinin farkında olmakla birlikte duaları, manasını anlamadan okumakta ve duanın belli aralıklarla bir plana göre yapıldığını düşünmektedirler. Allah ile her konuda konuşulabileceğini inanan çocukların dualarının mâhiyeti daha çok maddi isteklerdir.

İkinci Dönem (7-9 Yaş): Çocuklar bu dönemde dua etmenin bir etkinlik olduğunu düşünür. Duanın mâhiyeti değişmekle birlikte maddi istekler yerini Allah'a teşekkür duygusuna bırakır. Çocukların bu dönemde istekleri mantıklıdır.

Üçüncü Dönem (9-12 Yaş): Bu dönemde Allah ile çocuğun arasındaki gerçek iletişim duadır. Çocuk dua etmenin, inanç sistemlerinin bir parçası olduğunu düşünür ve her dine özgü bir yapılaş tarzı olduğunu kavrar.

Goldman'ın yaptığı araştırmaya göre, altı yaşındaki çocuklar bütün dualarının gerçekleşeceğine inanır. Şayet duası kabul edilmezse, çocuk sessiz dua ettiği ya da yaramazlık yaptığı için duasının kabul edilmediğini ve suçlunun kendisi olduğunu düşünür (Cihandide, 2014, s. 73). Bu sebeple dua eğitiminde çocuğa dua ettiğinde her istediğinin olacağını söylenmesi doğru değildir. Aksine, duası kabul olmamış çocuğa, duasının ya hayırlı olmadığını ya vaktinin gelmediğinin ya da Allah'ın daha hayırlısını, daha iyisini vereceğinin söylenmesi çocuğun gelişimi ve dua anlayışı açısından daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Erken çocukluk dönemi, çocukta dinî davranışların ve duanın taklit yoluyla görülmeye başladığı bir evredir. Taklit ve tekrar ile kazanılan dua davranışı, çocuğun iç dünyasında bir karşılık bulduğunda, çocuğun kendini gerçekleştirmesine önemli bir katkı sağlayacaktır. Çocuğun Allah tasavvuru duasının biçimini etkilemektedir (Karacoşkun, 2012, s. 103-104). Çalışmamız kapsamında 4-6 yaş aralığındaki çocuklarımıza “Dua ne demektir?”, “Ne zaman dua ediyorsunuz?”, “Nasıl dua ediyorsunuz?”, “Allah'tan neler istiyorsunuz?” diye sorduk. Çocukların yanıtlarına baktığımızda hayatlarında duanın olduğunu, ancak mâhiyetini kavrayamadıklarını fark ettik. İstediklerini Allah'ın verdiğinin bilincinde olduklarını tespit ettik. Çocukların genellikle Allah'tan somut şeyler istediklerini, dua ederken çok iyi tanıdıkları bir varlıkla konuşuyor gibi çok samimi olduklarını gözlemledik. Çocuklar uyumadan önce, yemekten sonra her zaman dua edebileceğini ifade ettiler. Buda bize öğrendikleri doğrultusunda cevaplarının şekillendiğini gösterdi. Bir çocuğumuzun “Allah'tan neler istiyorsunuz?” sorusuna bütün virüslerin yok olmasını istiyorum cevabı, toplumun içinde bulunduğu sıkıntıların çocuğun iç dünyasına etkisini ve duasına yansımaları bizlere göstermiştir.

Çocuklar, erken çocukluk döneminde duanın içeriğini tam anlayamamakla birlikte dua etmeye ve ibadetleri yapmaya fazla düşkünlüdürler (Selçuk, 1991, s. 74). Çocuğun bu evrede dua hakkında çok şey bilmesi gerekmez. Çocuğun samimi, çocukça, içinden geldiği şekilde yapacağı dualar önemlidir (Çoban, 2016, s. 159).

Erken çocukluk döneminde dua, çocuğun eğitiminde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çocuğa dua, her istediğinde ve her konuda Allah'a yönelmek, sadece Allah'tan istemek olarak öğretilmelidir. Çocuklara bilinen kısa dualarla birlikte, içlerinden geldiği gibi samimi bir şekilde dua edebilecekleri anlatılmalıdır. Rabbine inanmak ve güvenmek suretiyle, kendisini güven ve huzur içinde hissetmesini sağlamak için, çocuğa ezberleyebileceği kısa dualar öğretilmeli ve dua etmesi tavsiye edilmelidir. Uykuya dalmadan önce çocuğa: “Allah'ım! Beni, annemi, babamı, kardeşlerimi, arkadaşlarımı, sevdiğilerimi ve bütün müminleri koru” bizleri iyi kullarından eyle vb. şeklinde dua etmesi teşvik edilmelidir. Böyle dua edip uyuduğunda, hafaza meleklerin onu sabaha kadar koruyacağı anlatılarak, korkmadan huzur içinde uyuması sağlanmalıdır. Bu durum çocuğun ruhunda olumlu bir etki bırakacak ve çocuk Allah'a güvenecek, korkmadan huzur içinde uyuyacaktır (Ay, 2005, s. 171).

Çocuğun gelişiminden bahsedildiğinde onun sadece bedence büyümesi değil, aynı zamanda duygu, inanç, zekâ ve nitelik bakımından çocukta meydana gelen değişiklikler de ifade edilmektedir. Çocuk doğumundan itibaren, her alanda hızlı bir gelişim göstermektedir. Çocuğun beden gelişiminin yanında öğrenme, hatırlama, karar verme gibi yetenekleri de gelişme göstermektedir (Selçuk, 1991, s. 24). Çocuk, bütün yönleriyle gelişen bir birey olduğu için, gelişim süreci çeşitli dönemleri içine alan değişikliklerin tümünü kapsamaktadır. Her çocuğun kendine özgü bir gelişme ve değişme hızı bulunmakta ve bu gelişim dönemlerinden farklı zaman dilimlerinde geçmektedir (Binbaşıoğlu, 1994, s. 78). O yüzden hiçbir çocuk diğer bir çocukla kıyaslanmamalıdır.

4-6 yaş dönemi, çocuğun, zihinsel olarak dış dünya ile temasa geçtiği, olayları sorgulamaya başladığı ve çok hareketli olduğu bir evredir. Her şeyi bilmek ve öğrenmek istemesi sebebiyle, çok sık soru sorar. Hayal gücü, çok kuvvetli ve canlı olduğundan, gerçek ile hayalleri karıştırır. Kurduğu hayallerin gerçekliğine inanır. Masal ve hikâyelere karşı ilgisi yüksektir. (Ertuğrul, 2003, s. 45; Ay, 2000, s. 31; MEB, 2009).

Bu dönemde ki çocuklarda cinsiyet farkı belirginleşir. Kızlar annesini, erkekler babasını örnek almaya başlar. Onlarla benzeşim kurarak onları taklit ederler. Anne babaya benzemeye çalışmak çocuğun kimlik gelişimine katkı sağlar.

Zihinsel ve dil gelişimi devam eden çocuğun hareket ve davranışlarında tutarlılık görülür. Ancak canlı cansız ve zaman kavramı tam gelişmemiştir. Bu sebeple çocuk oyuncakları ile konuşur ve onlara canlıymış gibi muamelede bulunur (Kampbell, 1997, s. 113; Gordon, 1996, s. 269). Bu evrede çocuğun benlik duygusu gelişmeye başlar, toplumun, örf ve âdetini, ahlâk kurallarını, öğrenmeye çalışır. Dinî inancı canlılık kazanmaya başlar.

Okul öncesi yaştaki çocukların tek meşguliyeti oyundur. Bu dönemde çocuğun oyun ihtiyacının karşılanması en önemli husustur. Oyun esnasında çocuktaki kâbiliyetler ortaya çıkar, çocuk oyunla duygu ve kâbiliyetini geliştirir, oyunlarda kendisini değişik kişilerin yerine koyar. Oyun çocuğun hayal dünyasını geliştirir. Çocuk yaşlarıyla oyun aracılığıyla iletişim kurar, dilinin yetersiz kaldığı yerlerde oyun dilini kullanır ve oyunla sosyal hayata girmenin ön hazırlığını yapar. Oyun çocuğun aktif ve dinamik bir şekilde büyümesini ve gelişmesini sağlar (Ayhan, 1997, s. 86-87; Dodurgalı, 1995, s. 158-159; MEB, 2009).

2.1.3. Çocuk Gelişiminde Ahlâk Kavramına Genel Bir Bakış

2.1.3.1. Ahlâk Kavramı

Ahlâk Arapça, “*hulk*” ve “*huluk*” sözcüğünden türemiş olup huylar anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı karakter, huy, mizaç manalarına gelen ahlâkın, ıstılahî manası; insanların arasındaki ilişkileri düzenleyen, insanlar tarafından kabul edilmiş davranış ilkelerini, nefsi kötü davranışlardan arındırma ve iyi davranışlarla süsleme yöntemini öğreten bir ilim olarak ifade edilmektedir (Karaman, 2000, s. 23).

Ahlâk, kişinin mânevî şahsiyetini meydana getiren niteliklerdir. Ahlâkî kuralları öğretmek için tertip edilmiş ahlâk kuramına ahlâk ilmi denir. Ahlâk ilmi, güzel davranışları kazanmak, kötü davranışlardan kaçınmak ilmidir (Cebecioğlu, 2009, s. 13)

Ahlâklı olmak, yaşadığımız toplumdaki insanların, gelenek görenek, kural ve metotlarına uymak ve saygılı davranmak olarak tanımlanmaktadır (Binbaşıoğlu, 1975, s. 195).

Ahlâk, kişinin duygularının bir şekle sokulması ile ortaya çıkmaktadır. Kişi öfke, sevgi, açlık, hırs gibi negatif duygularını doğruya, güzele kanalize edebilirse güzel ahlâk sahibi olur (Bilgin, 1987, s. 133).

Ahlâkî duygular, yaratılış itibariyle ruhumuzda vardır. “Deki, herkes yaratılışına göre davranır. Rabbiniz kimin en doğru yolda olduğunu bilir” (el-İsrâ, 17/84). Ayette de ifade edildiği şekilde ahlâk duygusu, yaratılışımızda mevcuttur. Fakat aklımızda oluşan kavramlar ve dış etkenler sonucunda ruhumuzdaki ahlâk duygusu dejenere olabilir.

Ahlâkî ilim kuramsal ve uygulamalı olarak iki bölümden meydana gelmiştir. Kuramsal ahlâk, iyi ve kötüyü, onun kaynağını, vicdanî sorumluluğu araştırırken, uygulamalı ahlâk, ahlâkî kuralların nasıl meydana geldiğini, uygulama şeklini araştırmaktadır. Pratik ahlâk, insanların düşüncelerinin değil, fiil ve davranışlarının üzerinde durur. (Karaman, 2000, s. 24-26).

Bütün toplumlarda en çok konuşulan ve tartışılan mevzulardan biri ahlâktır. Lakin ahlâk kavramının tanımı hakkında ortak bir görüş birliği yoktur. Genel bir ifade ile ahlâk; insanların olumlu taraflarını alarak, başkalarının iyiliğini isteyerek, onlara karşı yükümlülük duygusuna sahip olmak olarak tanımlanmaktadır. (Cesur 2003, s. 127)

İnsanın psikolojik olarak tamamlanmak duygusu ve ahlâkî davranışları ile ilişkili olması hasebiyle aşağıdaki unsurlar önemlidir:

**Ahlâkî vicdan:* Bireyin yaratılışında ahlâklı davranma eğilimi vardır. Buna etik vicdan ya da ahlâkî vicdan denilir.

**Hürriyet ve yükümlülük:* Hür ve yükümlü olma hali kişinin varlığının temelini oluşturur. İnsan, kendine ve çevresine karşı her zaman sorumluluk duygusu taşır. İnsan davranışlarının her daim bir maksadı vardır.

**Misyon olarak hayat:* Hayat, bizi ahlâkî değerlere doğru yönlendirir. Hayatta her bireyin bir misyonu ve görevi vardır.

İnsanlar tarafından ahlâkî ölçüler bilinmesine rağmen, ona uygun ahlâkî tutum ve davranışların gösterilmesinde zorluklar yaşanır. Bundan dolayı ahlâkî yargıların gelişimi sadece birey açısından değil toplum açısından da büyük önem taşır. Genel bir ifade ile ahlâkî gelişim; çocukların belli eylemleri doğru ve yanlış

olarak değerlendirmelerine yol gösteren ve kendi fiillerini, davranışlarını ortaya koymalarına yardım eden kuralları edinme sürecidir (Güngör Aytar, 2015, s. 98).

Doğduğu andan itibaren çevresiyle etkileşim içinde olan çocuğun iki yaşından itibaren dil kullanımının gelişmesiyle, çocukta toplumsal ahlâkî ilkelerin gelişip pekişmeye başladığı görülür (Özgün, 2012, s. 27).

Kısaca ahlâk gelişimi; bireyin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevrenin etkisiyle belirlenen, genel ahlâkî kurallara göre şekillenen düşünce, tutum ve davranışlarında meydana gelen değişimler olarak ifade edilebilir. Burada önemli olan husus, bireyin toplum tarafından kabul edilen iyi ve kötüyü öğrenmesiyle beraber kendi ahlâkî değer yargılarını geliştirebilmesidir.

2.1.3.2. Ahlâk Gelişim Kuramları

2.1.3.2.1. Piaget Ahlâk Gelişimi

Jean Piaget, İsviçreli çocukları gözlemleyerek bilişsel gelişim kuramını ortaya koyan, bilişsel bazlı ahlâkî gelişim kuramcılarının ilkidir. Çocukların ahlâkî gelişme niteliklerini çocukların oyunlarını gözleyerek açıklama yoluna gitmiştir. Piaget, çocuğun zihinsel ve ahlâkî gelişiminin birbirine paralellik gösterdiğini düşünmektedir. Günümüzde de bu kuram bilişsel gelişim anlayışına bağlı kalmak suretiyle, çocuğun ahlâkî gelişimini açıklamaya çalışmaktadır. Piaget, çocuğun zihinsel ve benlik gelişimi gibi ahlâk gelişiminin de erişkinlerden farklı olduğunu ifade etmiştir (Senemoğlu, 2013, s. 45).

Piaget, iki yaşındaki çocukların kuralsız oynadıklarını, iki ve altı yaş aralığındaki çocukların, kural ve kaidelerin farkında olmakla birlikte, neden konulduğunu ve niçin uyulması gerektiğini bilmediklerini gözlemlemiştir. Çocuklar oyunları başka çocukları izleyerek öğrendikleri gibi, kurallara uygun davranışları da taklit ederek öğrenirler (Senemoğlu, 2013, s. 47; Erden ve Akman, 1997, s. 69).

Piaget, 6-10 yaş arasındaki çocukların kuralları kabul ettiklerini, ancak uygulamada sık sık tutarsızlık gösterdiklerini belirlemiştir. Piaget'e göre, çocuklar oyunlarda olduğu gibi gerçek hayatta da kuralları sorgulamadan kurallara uygun davranışlar gösterebilirler. Ancak kural koyan yetişkinler etrafta olmadığında,

kuralları ihlal edebilirler. Bu yaştaki çocuklar, kuralların yüksek bir otorite tarafından konulduğuna ve değiştirilemez olduğuna inanırlar. Grubun ortak kararına göre, oyun kurallarının değiştirilebileceğini kavrayamazlar (Senemoğlu, 2013, s. 48; Erden ve Akman, 1997, s. 70). Yapılan pek çok araştırmada bu yaş aralığındaki çocukların devlet, demokrasi, hukuk, insan hakları, ahlâk, hoşgörü gibi soyut kavramları anlayamadıkları ortaya konulmuştur.

Piaget, ahlâkî gelişme ile zihinsel gelişmenin beraber ilerlediğini ifade eder. O'na göre ahlâkî gelişme; ahlâk öncesi evre (0-5 yaş), dışa bağımlı ahlâk evresi (6-10 yaş) ve ahlâkî özerklik dönemi (11 yaş ve sonrası) olarak üç temel evreden meydana gelir (Yıldırım, 2015, s. 126).

Ahlâk Öncesi Dönem (0-5 yaş): Piaget'e göre erken çocukluk dönemindeki çocuklarda, kural anlayışı olmadığı için ahlâk anlayışından da bahsedilemez. Bu sebeple çocuğun ahlâkî gelişiminin altı yaşına kadar başlaması söz konusu değildir. Bu durum birçok gelişim psikolojisi uzmanlarının görüşleriyle de örtüşmektedir (Senemoğlu, 2013, s. 55).

Piaget ahlâk gelişimini iki farklı gelişim dönemi olan; dışsal kurallara bağlılık ve ahlâkî özerklik ile açıklamaktadır.

Dışa Bağımlı Ahlâk Evresi (6-10 yaş): Bu dönem bireyin altı ile on yaş aralığını kapsamaktadır. Çocuk, yetişkin otoritesine cezadan kurtulmak için tam bir bağlılık gösterir. Kuralların değişmezliğine inanmakta, onlara uymayanların cezalandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu evrede çocukta ahlâkî davranışlar yetişkinlerin kabulüne göre şekillenmekte, çocuğun ne yapıp, ne yapmaması gerektiğini yetişkinler söylemektedir.

Bu yaş aralığındaki çocuklar, kuralların değiştirilemez olduğuna, herkesin her durum ve şartta kurallara uymak zorunda olduğunu düşünürler. Davranışın arka planındaki sebepleri dikkate almazlar. Örneğin yanlışlıkla fazla tabak kıran kişi, bile isteye bir tane tabak kıran kişiden daha fena bir eylem gerçekleştirmiştir. Kişilerin kasıtları değil, sonuç önemlidir. Bu evredeki çocuklar kişinin kastına göre değil, neticeye bakarak hüküm verirler (Yıldırım, 2015, s. 127).

Ahlâkî Özerklik Dönemi (11 yaş ve sonrası): Piaget'in "ahlâkî özerklik" dönemi yaklaşık olarak 11 yaş sonrasına tekâbül etmektedir. Bu dönemde, çocuğun arkadaş ve sosyal çevresi ile etkileşimi artar. Çocuklar arkadaş ve akranları ile

beraber faaliyette bulunmak, sorumluluk üstlenmek ve gereksinime göre kural ve kâideler oluşturmak bakımından yeni fikirler ortaya koyarlar. Kuralların insanlar tarafından oluşturulduğunun ve gerektiğinde değiştirilebileceğinin kanaatine varırlar. Kurallara uymayanların niyetlerine ve o anki hallerine bakılır. Bu yaş aralığındaki çocukların kurallar hakkındaki fikirleriyle beraber ahlâk ilkeleri de değişmeye başlar. Piaget'e göre, ahlâkî gelişme özerklik evresinin devamlılığıdır ve ahlâkî gelişme, çocuk ve ergenin zihinsel gelişmesindeki değişikliklere ve ilerlemelere göre şekil alır (Yıldırım, 2015, s. 127). Küçük çocuklarda taklide dayalı bir davranış söz konusu iken, çocuğun yaşının ilerlemesiyle beraber davranışları da bilinçli bir hale dönüşmektedir (Aydın, 2011, s. 67).

2.1.3.2.2. Lawrence Kohlberg Ahlâk Gelişimi

Kohlberg'in ahlâk gelişimi düşünceleri Piaget'in kuramına dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Kohlberg, çocukların ve erişkinlerin belli pozisyonlarda davranışlarına yön veren kural ve kâideleri ne şekilde anladıklarını incelemiş, fakat çalışmasını Piaget gibi çocukların oyunlarını gözlemleyerek değil, onlara ahlâk ikilemleri vererek bu durumlarda nasıl tepki vereceklerini sorarak yapmıştır. Verilen cevaplar neticesinde insanların altı yargı aşaması geçirdiği kanaatine varmıştır. Bu aşamaları sınıflandırarak; gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası düzeyler olarak adlandırmıştır (Senemoğlu, 2013, s. 56).

Gelenek Öncesi Düzey: Bu dönem çocuğun dokuz yaşına kadarki evresini içerir. Ahlâk gelişiminin ilk iki dönemi bu evrede yaşanır. İlk dönemde; itaat-ceza eğilimi ağırlıklı olarak görülür. Bu evrenin temel güdüsü otoriteye uymadır ve son derece önemlidir. Çocuğa göre; yetişkinlerin doğru olduğunu söylediği davranışlar yapılmalı, yanlış olduğunu söylediği davranışlar yapılmamalıdır. Çocuk için davranışın neticesi doğru ve yanlıştan daha önemlidir. Çocuğa göre; doğru olan davranışlar çocuğun cezalandırılmasını engelleyen davranışlardır. Bu dönemde çocuk dünyanın kendisinden ibaret olduğunu düşünür. Bu birinci dönem erken çocukluk dönemindeki çocukların ahlâkî gelişimini açıklar.

İkinci ahlâkî gelişim döneminde çocuk, gereksinimini gideren ya da ona mükâfat getiren eylemleri doğru davranışlar olarak kabul eder. Bu dönemde çocuklar

çok çıkarıcı davranırlar. Gereksinimlerini karşılama isteği ile davranan bu çocuklarda “Sen bana yardım edersen bende sana yardım ederim” düşüncesi hakimdir.

Geleneksel Düzey: Dokuz ve on beş yaş aralığını kapsar. Çocukların toplumsal baskıyı en yoğun hissettikleri dönemdir. Bu evre çocukların, kurallara uyma, çoğunluğa tabi olup, beklenen davranışları gösterme konusunda en yoğun baskıya maruz kaldıkları yaşlardır. Üçüncü ve dördüncü ahlâkî gelişim aşamaları bu dönemde yaşanır.

Üçüncü aşamada, mühim olan iyi çocuk olup diğer insanlar tarafından kabul görmektir. Bu dönemde çocuklar ve ergenler grup beklentilerine uygun davranmaya dikkat ederler.

Dördüncü aşamada ise, çocuk kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalışır. Onlara göre kurallar, toplumun düzeninin sürekliliği ve herkesin faydası içindir ve uyulması gerekir. Bu evrede ki çocuklar için, onurlarını korumak ve saygınlık kazanmak son derece önemlidir. Kohlberg’e göre; bu dönemin temel güdüsü toplumsal düzeni korumaktır. Hayatları boyu bu basamağı geçemeyenler, yaşamları boyunca kural ve düzen sıkıntısı yaşarlar.

Gelenek Sonrası Düzey: Bu evrede bazı yetişkinler için ahlâkî kararlar kişisel ahlâkî ilkelere bağlıdır. Bu düzey; bireyin otoriteden özerk, cihanşümül değerler çerçevesinde kendine ait kurallarını doğru yanlışlarını oluşturmaya çalıştığı dönemdir.

Bu dönemde meydana gelen beşinci aşamada; birey yeni değer ve anlaşmalar sonucu kuralların değişebileceğini görür. Kişisel değer ve fikirlere göre doğru ve yanlışlarda değişme olabilir. Bu evrede sosyalleşme eğilimi ağırlık kazanır, kişi toplumun faydasına olan kural ve kâidelerin korunması gerektiğini savunur. Son evre olan altıncı aşamada; kişi evrensel ilkeler olarak kabul edilen doğru, yanlış, hak, adalet ve özgürlük gibi kavramlar ekseninde kendi doğrularını ve ilkelerini geliştirir. Kişinin kendi doğru ve yanlışları çerçevesinde gelişmesi gereken diğer bir ahlâkî gelişimi de başkalarının hak ve hukukuna saygılı olmaktır. Bu dönemde insana insan olduğu için değer verme tutum ve davranışı kazanılır.

Kohlberg sonraki dönemde yaptığı çalışmalarda beş ve altıncı evreleri birleştirerek ahlâkî gelişimi beş dönem olarak düzenlemiştir.

Kohlberg'e göre; birey bu aşamalardan geçerek, kendi ahlâk yargısını oluşturur. Her evre sırayla geçilir, bir evre yaşanmadan bir üst evreye geçmek mümkün değildir. Bu süreç bazı insanlarda hızlı gerçekleşirken, bazı insanlarda ömür boyu devam edebilir. Fakat ardışık ve hiyerarşik yapının bozulması kesinlikle söz konusu değildir (Parlak, 2011, s. 102). Kohlberg; insanların çoğunun ahlâkî olgunluk seviyesi açısından “geleneksel ahlâk” düzeyinde olduğunu, çok az insanın “gelenek sonrası” ahlâk düzeyine geçebildiğini öne sürmektedir (Çoban ve Türer, 2014, s. 948-958).

Kohlberg, ahlâkî düşüncenin yaşa bağlı değiştiğini ve bu değişimlerin önceden kestirilebilir gelişim evreleri çerçevesinde meydana geldiğini ortaya koyarak, psikolog ve eğitimcilere ilham vermiştir (Snarey ve Samuelson, 2019). Kohlberg'in ahlâkî gelişim modelinin, ahlâk psikolojisine büyük katkı sunduğu ifade edilmiştir. Ahlâkî gelişimin salt bireysel yargıdan ibaret olmadığı, grup ve çevre faktörünün kişinin ahlâkî değer yargılarının şekillenmesinde belirleyici bir faktör olduğu açıkça görülmektedir. Bu yüzden Kohlberg, ahlâkî gelişime çok boyutlu olarak bakılması gerektiğini de ortaya koyan kişidir. Onun teorisi salt kuramsal bir içerik olmayıp, pratik alana yansıyan örnekleri de içine almaktadır.

2.1.3.3. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Din ve Ahlâk Duygusunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Son yıllarda din psikolojisi alanında yapılan araştırmalar, çocuklarda yaratılış itibariyle dinî duygunun var olduğunu, çocukların dine uzak olmadıklarını, kendilerine özgü bir inanç ve dinî anlayışlarının mevcudiyetini gözler önüne sermiştir. Yine eğitim sahasında elde edilen tecrübeler sonucunda çocuklarda var olan dinî alt yapı fark edilmiştir (Ay, 2016, s. 75).

Sevgili Peygamberimiz her çocuğun İslami bir yaratılış ile dünyaya geldiğini belirterek, çocuklarda dinî inancın doğduğunda var olduğuna ve Allah'a inanmaya kodlanmış bir şekilde yaratıldığına dikkat çekmiştir. Bu hazır bulunuşluktan dolayı çocuklar, evrenin yaratılışını, yeryüzünü, yaratılan ilk insanı, hatta Allah'ın varlığını merak ederler ve bu konular hakkında sorular sorarlar. Üç dört yaş civarındaki çocuklar kendi varlıklarının farkına vararak, ailedeki konumlarını ve kendi varlıklarını da sorgulamaya başlarlar (Ay, 1996, s. 40-41).

Peygamberimizin de ifade ettiği gibi “*Her çocuk, yüreğindeki inancını diliyle söyleyip beyan edinceye kadar, muhakkak ki İslam dini üzeredir*” (Müslim, VIII, 135). Dünyadaki bütün çocuklar birbirlerine benzer ve masumdurlar. Ancak toplumun din, dil ve kültür farklılıkları, çocuk yetiştirme biçimleri çocukları birbirinden farklı kılar. Çocuklar zaman içerisinde, yaşadıkları toplumun dinini, dilini, giyim kuşam ve alışkanlıklarını, farklı farklı değer yargılarını ve kabullerini benimserler (Bilgin, 1987, s. 21-22).

Çocuklarda, dinî duygunun kaynağını temel güven duygusu oluşturur. Erişkinlikte güven duygusu “güvenilme, güvenilir insan olma” biçiminde kendini gösterir. Din duygusu; başlangıçta bitişik bir duygu şeklinde olup, saygı, korku, sevgi, hayranlık, merak, güven ve bağlanma gibi, temel hislerin üstünde bağımsız duyguya dönüşür. Kişinin kendi benliğinin dışında bir kutsala eğilim göstermesi dinî duyguyu başka duygulardan ayırır. Bu, kişinin kendisinin dışında kudret sahibi bir varlığa bağlanması, güvenmesi, sevgi ve saygıyı içselleştirmesi manasına gelir (Aycan, 2003, s. 152).

Dinî duygu, insanın dinî konular hakkında doğuştan bir farkındalığa sahip olması, dinî mevzularda hassasiyet göstermesi manasına gelir. Yüksek duygulardan kabul edilen din, ahlâk ve estetik gibi duygularda ilkel duygularda ortaya çıkan biyolojik faktörler pek görülmez. Bu duygular zihinsel olgunlaşma ve öğrenmenin etkisi ile değişerek yeni şekiller alabilirler. Din ve ahlâk gibi yüksek duyguların temelleri yaratılıştan olsa bile gelişmeleri, aile, okul gibi çevresel faktörlerin etkisi altındadır. Dinî duygunun meydana gelmesi maddi uyaranlara ihtiyaç duymaz. Din duygusu doğüstü ilahî güç ile bütünleşmeyi gâye edinen manevî güç olması sebebiyle mânevi uyaranlara ve dinî içerikli nesnelere duyarlılık gösterir (Konuk, 1994, s. 11)

Çocuklar dinî kural, kâide ve davranışları yaşadıkları toplumdan öğrenirler ve çevrelerinde gördüklerini taklit ederler. Çocuklar dili öğrenme konusunda doğuştan bir kabiliyete sahip oldukları için, dinî kavramları da öğrenmeye yeteneklidirler. Bu sebeple çocuklar öncelikle erişkinlerden duaları ve dinî kavramları öğrenmeye gayret ederler. Ancak öğrendikleri kavramlar henüz din olarak sayılmaz (Yavuz, 1983, s. 44).

Ahlâkî davranışın temelleri çocukluk yıllarında atılır. Erken çocukluk döneminde çocuğun davranışları üzerinde ebeveynin, eğitimcilerin ve çocuğun çevresindeki kişilerin, çocuğa emretmeleri, yasaklamaları ve onu engellemeleri, çocuğun vicdanî duygularının ve ahlâkî davranışlarının gelişmesinde büyük bir role sahiptir. Aynı şekilde çocukluğun ilk yıllarında, bebeğin davranışlarının anne tarafından kontrol edilmesi, bebeğin vicdanî duygularının oluşumunda önemli yere sahiptir. Bebeklik döneminde çocukların bilhassa sevgi güven ve emme ihtiyacının giderilmesi ve annenin çocuğuna karşı tutumu çok önemlidir. Annenin çocuğu azarlaması tokat atması gibi şartsız uyarıcılar ile tepki vermesi, çocukta güven, güvensizlik, korku gibi şartlı tepkileri ortaya çıkarabilmektedir (Çamdibi, 1996, s. 111).

Dinin psikolojik temelleri içerisinde bağlanma, sevgi, saygı, tevekkül, korku, güven, korunma gibi birçok duygu bir arada bulunmaktadır. Bu yüzden dinî tek bir duyguya bağlayarak açıklamak mümkün olamaz. İnsanın yaratılıştan getirdiği duygulardan biri olan sevgi, din duygusunun en önemli kaynaklarından biridir. İnsanda sevgi ilk kendisini sevmesi ile görülür. İnsanın kendisinin dışındaki âlemin farkına varmasıyla sevgi, içe dönüklükten çıkarak çevresindeki kişilere yönelmeye başlar. Bu şekilde insan başkalarını severek kişisel menfaatlerinden uzaklaşmış olur. Lâkin kesin koşulsuz bireysel bir sevgide yoktur. Bütün canlılar farklı menfaatlerle birbirlerine bağlandıkları için birey, sevgisini bütün kayıtlamalardan temizlenmiş hiçbir menfaat gözetmeyen yüce yaratıcıya sunmak ister. Bu anlayışa göre, dinî duygunun temelinde sevgi vardır. Öyle ki, insan ilk kendisini sever, zaman içerisinde diğer canlıları severek ben dışı âleme açılır. Daha sonra kendisini yaratan, seven, rızıklandıran Allah'ı sever. Sevgi, manevî âlemin anahtarıdır. İman, itaat, saygı, Allah'a duyulan sevgiden zuhûr eder. Sevgi beraberinde paylaşmayı, sadakati, adaleti, fedakârlığı getirir ve bu duygularla kâmil doyuma ulaşmış bir sevgiye dönüşür (Konuk, 1994, s. 12).

Sevgi, merhamet duygusunun da kaynağıdır. Sevginin olmadığı bir yerde merhametten söz edemeyiz. “Aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir” (Rum, 30/21). Âyet-i Kerimesi de sevginin merhametten önce geldiğini gözler önüne sermektedir (Gül, 2019, s. 104).

Yapılan araştırmalar çocukların buldukları yaşlara göre dinî ve ahlâkî duygu gelişimini ortaya koymaya çalışmıştır.

Erken çocukluk döneminde çocuklardaki ibadet düşüncesi, çevrede gördükleri ibadet biçimleriyle sınırlıdır. Bu yaştaki çocuklar, Allah'ı insan şeklinde tasvir ederler. Yaşın ilerlemesiyle aslına uygun bir din anlayışı oluşur. Dinî gelişim, zihnî gelişime bağlı ilerler. Gelişmenin her evresinde aile, okul, ibadethâne gibi kurumların etkileri söz konusudur. Çocuğun dilinden ve sosyal çevresinden ortaya çıkan güçlükler din ile çocuk arasında mâni oluşturabilir. Bu sebeple kavramlar, asılları bozulmadan somutlaştırılarak basitleştirilerek, hikâye tarzında, resim şeklinde çocuğa sunulursa, çocuğun soyut olan kavramları algılaması ve kavraması daha kolay olur (Konuk, 1994, s. 18).

Araştırmacılar, bebeklikte ve okul öncesi dönemde din ve ahlâk kavramlarındaki gelişmeler konusunda bazı tespitler ortaya koymuşlardır. Din ve ahlâk gelişiminin başlangıcının, çocukların nesnelere sürekliliğini kavraması dönemine kadar gittiğini ifade etmişlerdir. Özellikle iki yaşın sonlarına doğru nesnelere sosyal ilişki için bir araç olarak görülür. Bu ilişkiler sonucunda çocukta birtakım tepkiler gelişme göstermeye başlar. Çocuk artık sadece görebildiği nesnelere değil, görüş alanı dışındaki nesnelere de aramaya başlar. Kaybolan nesnelere bulan çocuk, çevresinin düzenli olduğunu düşünür. Çocuğun nesnelere sürekliliğini kavraması mühim bir gelişme basamağıdır. Çocuk yaşı ilerledikçe gözlemlediklerini öğrendiklerini birbirine ilave ederek yaşadıklarından manalar çıkaracak, ancak çocuğun “nesnelere süreklilik” araması devam edecektir. İlk başta geçici olduğu düşünülen ancak varlıklarının sürekliliği fark edilen nesnelere karşı çocuk, başlangıçta benmerkezci anlayış ile kendisini dünyanın merkezi görürken, kendisinin ölümlü yaşamın sonsuz olduğu hakikatiyle karşı karşıya gelecektir (Selçuk, 1991, s. 47).

Yapılan araştırmalara göre, çocuklar küçük yaşlarda dine ilgi duymaktadır. Dinsel terimlerin manasını kavrayamazlar da dua ve ibadete olan ilgileri yüksektir. İbadet eden büyüklerini gözleyerek onların davranışlarını taklit etmeye çalışırlar. Ancak çocukların dinin muhtevasını kavramaları bilişsel gelişimleriyle beraber gerçekleşecektir. Çocuk 3-4 yaşlarına doğru yüce yaratıcıyı bulmak için başta “Allah kimdir?, nasıldır?, ne kadar büyüktür?” gibi sorular soracak ve dinî inanca ait diğer sualleriyle Allah ve din arayışı başlayacaktır. Sorduğu sorulara verilen yanıtların kendisini doyurmasını isteyecektir. Çocukta 5-6 yaşlarına geldiğinde zihinsel gelişiminin artmasının etkisiyle, kudret sahibi Allah'ın varlığına dair fikirler ortaya

çıkmaya başlayacaktır. Bu dönemde dine ait hikâyeleri seven çocuk, cennet, cehennem, şeytan, melek, ölüm, doğum, gibi sözcüklere de büyük merak duymaktadır. İşte bu dönemde çocuğun inanç ile ilgili merakının önce aile sonra dini eğitim kurumlarındaki eğitimciler tarafından dengeli ve sağlıklı bir şekilde giderilmesi oldukça büyük önem arz etmektedir (Yavuz, 1983, s. 70-71).

Araştırmaların neticesine göre 7-9 yaş aralığındaki çocukların dine olan ilgi ve alakalarını ifade etmekte zorlandıkları, 10-12 yaş aralığındaki çocukların ise dinî ilgilerini daha kolay ifade edebildikleri ortaya konulmuştur. Ancak yedi ile dokuz yaş grubundaki çocukların dua, namaz gibi ibadetlere karşı ilgisinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Özellikle yedi yaş civarındaki çocukların, dini uygulamaya, namaz ve ibadetleri yapmaya aşırı istekli oldukları görülmüştür. Sekiz yaşından sonra ise, aklî yönden dinî sorgulama sürecine girildiği ifade edilmiştir. Peygamberimizin çocuklarınızı yedi yaşında namaza alıştırın şeklindeki tavsiyesi de araştırmaların neticesi ile örtüşmektedir. Buna binâen yedi yaş civarı çocuğun ibadete başlamaya en uygun yaşı olarak görülmektedir. Çocuklardaki dinî istek ve ilgilerin bilinçli olarak ortaya çıkması yedi yaşından sonradır (Ay, 2016, s. 88-89). Yedi ile dokuz yaş aralığındaki çocuklar Allah'ın zâtına, yaratılış konusuna, ahiret hayatına, ölüm ve ötesine, ölümlerin hallerine, Peygamberimiz'e (sav) büyük bir ilgi duymaktadır (Yavuz, 1983, s. 82-87).

Çocuklar gelişim süreçlerinde kendilerinin yetişkinlere muhtaç ve güçsüz bir varlık olduklarını hissederler. Yaşları ilerledikçe yetişkinlerin de sınırlı bir güce sahip olduklarının farkına varırlar. Böylece yeğane kudret sahibi Allah'a sığınır ve imanlarından güç alırlar. Çocuklar dua ederek kudret sahibi bir varlıkla iletişime geçerler.

Çocuklar bütün gereksinimlerini karşılayabilecek olan Allah'a inanarak kendi sınırlılıklarını fark eder, kendi başlarına her şeyin üstesinden gelemeyeceklerinin şuuruna varırlar. Bu durum dinî duygunun esasını oluşturması açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir (Türk, 2015, s. 454-5).

Ahlâk ve din duygusu, zaman içerisinde yaşa bağlı olarak belli evrelerden geçerek olgunluğa erişir. Bebeklik çağında ki çocuk ahlâkî davranışa sahip değildir. Çocuk 4-5 yaşlarında, iyi ve kötü davranışların varlığından haberdar olur ancak bu davranışların neden iyi ve kötü olarak kabul edildiğini kavrayamaz. Bu dönemde

çocuk, anne babasının istediği beğendiği davranışları yapması gerektiğini, anne babasının istemediği davranışları yapmaması gerektiğini öğrenir. Böylece anne babanın, çocuğun iç dünyasına girmesiyle onun vicdanı oluşur. Çocuk için en önemli şey ebeveyninin yaptıklarını yapabilmek ve onların beğenisini kazanabilmektir. Bunlar ise ondaki vicdan denen ahlâkın ilk tohumlarıdır (Özyılmaz, 2003, s. 109-110).

Ahlâkın oluşumunda “otokontrol” büyük bir öneme sahiptir. Bebekler çevresindeki insanların onlardan beklentileri olduğunu ve tepki vermeleri gerektiğini ve başka insanların onlara sınırlar koymaları sebebiyle istedikleri gibi davranmakta tam anlamıyla özgür olmadıklarını anlarlar. İki yaş civarında çocuklar, dışarıdan belirlenen kuralların bir kısmını benimserler ve aileleri olmadığında da bu kurallara uyarlar. İki üç yaş civarında otokontrol oldukça gelişme gösterir, ancak henüz mükemmel değildir. Bir kişinin kendisini etkileyen şeylere karşı davranışlarını kontrol altına alabilmesi, duygularının kontrolünü sağlayabildiğini gösterir (Kail, 2004, s. 362-3). Otokontrol, erken çocukluk yıllarında ortaya çıkar ve zaman içerisinde oldukça gelişir.

Yapılan bir araştırmada, dört yaşında isteklerini ertelemeyi bilen çocukların ergenliğe geldiklerinde daha planlı otokontrol sahibi, insanlara karşı daha duyarlı ve sınavlarda da daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Dört yaşındayken hazzı erteleyebilen çocuklar otuzlu yaşlarda tekrar teste tabi tutulduklarında, bu çocukların daha iyi ve kaliteli bir eğitime ve yüksek bir özsaygıya sahip oldukları gözlenmiştir (Kail, 2004, s. 365-5).

Çocuğun ahlâkî gelişiminin ilk basamağı olan özdenetim geliştirme sürecinde ebeveynler mühim bir role sahiptirler. İsteklerini erteleyebilen bir modeli örnek alan çocukların daha güçlü bir otokontrole sahip oldukları, istediğini istediği zaman yapan bir modeli örnek alan çocukların daha zayıf bir otokontrole sahip oldukları görülmüştür. Çocuklarına sürekli ne yapıp ne yapmaması gerektiğini söyleyen ebeveynlerin çocukları da daha düşük otokontrol özelliğine sahiptir. Çocuklarının kendi kararlarını kendilerinin vermesi konusunda onlara yardımcı olan ve onları karar vermede özgür bırakan anne babaların çocuklarında ise daha güçlü bir otokontrol mekanizması gözlemlenmiştir.

Özetle ebeveynler çocuklarının kendi davranışlarını belirlemesine, seçimlerini yapma ve neticelerini görmesine fırsat vermek suretiyle çocuklarının otokontrol geliştirmelerine yardımcı olabilirler (Kail, 2004, s. 365-6).

Okul öncesi yıllarda önemli olan bir başka ahlâkî konuda, çocukta var olan adalet duygusudur. Bu duygu, onun sonraki dönemlerde oluşacak kişiliğine, olumlu yansıtacaktır. Erişkinlerin doğru sözlü ve dürüst olması, adaletli davranması, büyüklere saygı küçüklere sevgi göstermesi, fakirlere yardım etmesi, insanlara karşı hoşgörülü olması gibi hususlar çocuktaki adalet duygusunu besleyecek ve geliştirecektir. Bu sebeple başta anne baba olmak üzere, yetişkinler yalan söylemek, insanları aldatmak, çocuklar arasında adaletsiz davranmak, cimrilik yapmak gibi her türlü ahlâk dışı davranış kalıplarından uzak durmalıdır. Zira böyle olumsuz tutumlar sergiledikleri takdirde çocukları ve kendileri büyük zarar görürler (Özyılmaz, 2003, s. 111).

Okul öncesi dönemi çocuğunu ahlâkî davranışa yönlendirmede önemli olan bir diğer hususta, çocuktaki taklit duygusudur. Çocuk bu dönemde, ana babasına benzemeye çalışır. Davranışlarını anne babasının davranışlarına benzetmeye çalışarak daha çok sevmeye gayret eder. Büyükler örnek davranışlar göstererek çocuktaki bu taklit duygusundan istifade etme yoluna gitmelidirler (Özyılmaz, 2003, s. 112).

Yapılan araştırmaların neticesinde çocukların Allah'a sevgi duydukları, O'na yakınlaşmak için ibadetleri öğrenmek ve uygulamak istedikleri görülmüştür. Çocuklar Allah'ın kendilerini yarattığını, beslediğini, büyüttüğünü, istediklerini verdiğini, onları zor durumlardan kurtaran yüce bir varlık olduğuna inanırlar. Ayrıca Allah'a ibadet ederlerse, isteklerinin çok daha çabuk kabul edileceğini düşünürler. Çocuklardaki ihtiyaçlarını elde etme istediği, dinî duygunun uyanmasına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Dine karşı ilgi ve isteği canlandırılmış çocukların, dini öğrenme ve ibadetleri yapma isteği, net bir şekilde görülmektedir. Ancak dinî konularda bilgi edinememiş çocukların içlerinde öğrenme isteği olsa bile, dinî isteklerinin gelişemediği görülmüştür. Bu çocukların inanmaya olan muhtaçlığı her dâim kendini göstermektedir. Bu ihtiyacını direkt olarak karşılayamayan çocuk, bu konudaki doyumunu farklı yollardan karşılama yoluna gidecektir. Bu durumun sonucu olarak, çocuğun inancı "sahte inanca" ve dinî arzuları da "sahte arzulara" dönüşebilecektir (Yavuz, 1983, s. 102-105).

Sonuç olarak çocuklar dine uzak değildirler ve dine karşı içlerinde bir eğilim vardır. Çocuklar tüm içtenlikleriyle söylenen her şeye sorgulamadan inanır ve içselleştirirler. Çocuklar Allah'a inanmak suretiyle kendilerini Allah'a yakın ve güçlü hissederler. Çocuklarda ki bu duygu çoğaldıkça Allah'ın onlara olan yakınlığı artacak ve böylece çocukların yaşam sevinçleri çoğalacak hayatları daha anlamlı olacaktır (Ay, 2016, s. 82-83).

2.1.3.4. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Duygunun Ortaya Çıkmasında Etkili Unsurlar

Dinî anlamda ve genel anlamda terbiyede iki etken olarak fitrat ve kesb karşımıza çıkmaktadır. Fitrat'ta insanın bir payı mevcut olmayıp Allah vergisidir. Fitratı iyilik ve güzele yönelik bir eğilim söz konusudur. Kesb'de ise, kişiyi etkileyen maddi ve manevî etkenlere bağlı değişen duygularla, zihinsel etkinlikler ile bağlantılı olması sebebiyle kişi, fitrattaki meyle zıt hırs ve haksızlıklara meyledebilir. Genellikle insanlar kişisel çıkar ve ihtiyaçlarına göre, iyi ve kötü kavramlarını anlık düşünerek değerlendirmektedir. İnsanın yaratılıştaki payı bulunmamakla birlikte, kâbiliyetlerin ortaya çıkarılması, yönlendirilmesi ve fitratın muhafazası konusunda büyük bir katkısı vardır (Bilgin, 1987, s. 25-26).

İç ve dış etkenler çocuğun inançlı bir birey olabilmesine etki etmektedir. Çocukların dinî açıdan etkilenmesinde dış faktörlerin payı büyüktür. Dış faktörlerin başında çocuklarda inanç kâbiliyetinin ilk filizlendiği yer olan aile gelmektedir. Diğer faktörler aileden başlayarak önemine göre sıralanmaktadır. Buradaki mühim husus din duygusunun gelişebilmesi için çocuğun maddî ve manevî olarak hazırlanmasıdır. Çocuk dinî kültürü içselleştirdiğinde içinde dinî inancı duyarak, kişisel dinî tecrübeler edinebilecektir (Yavuz, 1983, s. 63-64).

Çocuklarda fitrî olan inanç kâbiliyetinin ortaya çıkabilmesi, dış faktörlerden desteğe ihtiyaç duyar. Çocukların dinî gelişiminde, dış uyarılar değerlendirildiğinde, yaşanan toplumun etkisiyle meydana gelen dinî inanış ve çocuklarda yaratılıştaki mevcut ve dıştaki unsurlarla desteklenen dinî inanış olarak iki çeşit dinî inanç ortaya çıkmaktadır. Çocuğun dinî inanışının doğmasında ve gelişmesinde iç ve dış faktörler çok önemli bir yere sahiptir (Yavuz, 1983, s. 248).

İçten gelen faktörler rûhen hazır bulunuşluluk, kişisel kâbiliyetler, ilgi, istek, eğilim ve akli arayışlardır. Dıştaki unsurlar ise ebeveyn, ailenin yetişkinleri, ailede ve çevrede çocuğun dinî mevzularda gözlemleri, dinledikleri, din eğitimcilerinin çocuğa kazandırdıkları, okul ve arkadaşlarının etkisidir (Ay, 2016, s. 86-87).

Aile ilk manevî tecrübelerin oluştuğu ortamdır. Çocuk ailede kendine özgü manevî deneyimlerini, yetenekleri çerçevesinde geliştirerek kendisine has dinî bir anlayış oluşturmaya çalışır. Çocukluk dindarlığı, yetişkinlerin dininden inanç keyfiyeti bakımından farklıdır. Yetişkinler çocuğa pozitif ya da negatif olarak etki edebilir. Zira erişkinler çocuğun dini öğrenmesine yardımcı olabilecekleri gibi çocuğun dinden soğumasına da sebebiyet verebilirler. Çocuğun erişkinlere yönelmesi, Allah'a yönelebilmesi için bir araçtır. Zira çocuğun baştan itibaren dinî hayatındaki yönelişi Allah'adır (Yavuz, 1983, s. 46-7).

Dinî duyguların oluşmasında doğal, sosyal, hissî, moral ve zihinsel faktörler etkilidir. Sosyal faktörü; eğitim ve dış dünya ile, doğal faktörü; güzellik, âhenk ile, moral faktörünü; adalet, hoşgörü ile, hissî faktörlerin; duygusal ve dinî deneyimlerle ilişkilendirilmesi mümkündür. Hastalıkların, afetlerin, ayrılıkların ise, dinî duygusal tecrübeler şeklinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bilişsel unsurlar ise, bilişsel gelişme ile zihinsel arayışlarımızın başlamasıyla alakalı olan faktörlerdir (Aycan, 2003, s. 152-153). Bu unsurların, kişinin kendisini güven ve emniyete alma ihtiyaçlarından ortaya çıktığı düşünülmektedir (Konuk, 1994, s. 11-12).

Sonuç olarak, çocuklardaki inanç duygusunun ortaya çıkmasını, gelişmesini ve bu duygunun pekiştirilmesini sağlayan unsurların başında aile gelmektedir. Çocukların ilk dinî tecrübelerini ailelerinde kazandıkları ortadadır. Aile faktörünün dışında çocuğun dinî gelişim ve uyanışını etkileyen birçok unsur da mevcuttur. Çocuklarla beraber dua ve ibadet edilmesi, anne babaların çocukların dinî konulardaki sorularına verecekleri doyurucu cevaplar çocuklardaki dinî hayatın başlamasına katkı sağlayacaktır. Çocuğun dinî hayatta kazandığı tecrübeler, onu dinî yaşamın derinliklerine, güzelliklerine ulaştırır. O yüzden çocuktaki din duygusunun gelişmesi hususunda dış unsurların etki ve önemi oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çocuk maddî ve manevî unsurların etkisiyle inançlı bir mü'min olur (Ay, 2016, s. 87).

2.1.3.5. 4-6 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Duygunun Oluşturulmasında Kullanılabilecek Yöntem ve Teknikler

Öğrenmede çocukların hazır bulunuşluğu çok önemlidir. Ancak kendilerinin bu duruma gelebilmeleri biraz zor olabilir. Bu sebeple bazı durumlarda çocuklara yardım etmek gerekebilir. Çocukların dini kavrama kabiliyetinin gelişmesine yardımcı olmak için yapılabilecekler belirlenerek tatbik edilebilir (Selçuk, 1991, s. 43). Örneğin erken çocukluk döneminde çocukların oyuncakları içerisinde dinî anlamı olan oyuncakların olması, çocuğun dinî oyuncakı fark etmesine, onunla ilgili sorular sormasına ve öğrenmeye başlamasına yardımcı olacaktır. Yine çocuk yapılan ibadetlerdeki davranışları, ramazan ve bayram hazırlıklarını gözlemleyecek ve bunlar onun zihninde önemli bir yer tutacaktır.

Ayrıca bu evredeki çocuklara yalnızca kalıp bilgiler verildiğinde ve çocuğun zihni beslenmediğinde çocuğun ileriki yaşlarında “Doğmayan”, “Doğurmayan”, “Eşi benzeri olmayan”, “Her yerde hazır olan”, “Ölümsüz” olan Allah’ı kavraması oldukça zordur. Çocukların dinî konulara ilgi ve merakının ortaya çıktığı ilk andan itibaren sordukları sorulara onların düzeylerine uygun cevaplar verilerek Allah inancına zemin hazırlanmalıdır. Çocuklukta Rabbi ile bir iletişimde bulunamayan kişinin gelecekte Allah ile bir bağ kurabilmesi oldukça zor olabilir. Somut işlemler döneminde olan okul yaşındaki çocukların gelişimsel özellikleri dikkate alınarak, onları Allah'a yaklaştıracak çeşitli vesileler aranmalıdır (Selçuk, 1991, s. 51).

Dinî şuur ve ahlâkî şuur birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple din ve ahlâk eğitimi dünyayı ve ahireti kapsayacak nitelikte olmalıdır. Ahlâkî eğitim mevcut ahlâk kurallarını, görev ve davranışları yavaş yavaş çocuğa öğretir. Buradaki amaç, sadece çocuğun bilgilendirilmesi değil, çocuğun öğrendiklerini hayatına geçirmesini sağlayarak yetişkin bir birey olduğunda yaşayacağı hayata uyum sağlamasına yardımcı olmaktır. Öğretilen bilgiler çocuğu dine yakınlıktırıcı ve ikna edici nitelikte olmalıdır. Özellikle çocukta ahlâkî duyguyu ve ahlâkî bilinci canlandırmak için yaşanmış ahlâkî olayları veya yaşanmış tecrübeleri hikâye şeklinde drama yöntemiyle çocuklara aktarmak mümkündür.

Böylece başkasına iyilik etmenin güzelliği, kötülük etmenin çirkinliği, her dâim doğru sözlü ve dürüst olmak gibi değerlerin çocuklara benimsetilmeye gayret edilmesi ahlâk eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Bunlarla çocuktaki irade ve

verileceğinde çocukla yüksek ses tonuyla konuşulmamalı, ona sakin bir şekilde davranışlarının yanlışlığı anlatılmalı, ceza ile çocuğun işlediği suçun insani ilişkilerine verdiği zararı anlamasına olanak verilmelidir. Aksi takdirde çocuk ceza ile yaptığı hata arasında bir bağlantı kuramaz (Çamdibi, 1996, s. 112-3).

Çocuklara din ve ahlâk şuuru korkutma şeklinde verilmemelidir. Allah seni taş yapar, yakar gibi ifadelerle yetiştirilen çocukların zihninde Allah cehennemde yakan, cezalandıran bir varlık olarak canlanmakta ve sevilmemektedir. Bu sebeple, çocuklara din ve ahlâk şuuru verilirken Allah, insanları seven, merhamet eden, affeden, koruyan olarak öğretilmeli ve sevdirmelidir (Selçuk, 1991, s. 168-172).

Ahlâk konularında mühim bir hususta ebeveyne itaat ve sevgidir. Birçok ayet ve hadislerde anne babaya iyi davranmak üzerinde durulmuş ve önemi vurgulanmıştır. Ancak ebeveynin çocuklarına iyi davranmaları hususunda emir özel durumlarda ve çok az söz konusu edilmiştir. Çünkü her anne babanın çocuklarına karşı merhameti insanın yaratılışında var olan özel bir histir. Ana babalar çocuklarına canlarını verecek kadar özverilidir. Bu bağlamda dinî ve ahlâkî eğitimini almış, dinimizin ana babaya verdiği önemi bilen kişiler her yaşta ve her statüde ana-babasına gereken sevgi ve saygıyı göstereceklerdir. Anne babaya sevgi ve itaat, özellikle çocukluk döneminde çocuklara kazandırılmalıdır. Bunun içinde, büyüklerin rol model olarak, kendi ebeveynlerine itaat, sevgi ve hürmet göstererek, çocuklarına güzel misal olmaları oldukça önemlidir. Ayrıca, çocuğu bu hususta bilgilendirip ikna etme yoluna gidilerek çocuğa bu ahlâkî davranış benimsetilmelidir (Özyılmaz, 2003, s. 159-160).

2.2. İlgili Araştırmalar

Çalışma ile ilgili literatür taraması yaptığımız dönemde, Esmâ Sayın tarafından 2018 yılında hazırlanan, bizimde yol haritamız olan "*Hâfıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*" ve Tuba Gül tarafından 2019 yılında hazırlanan "*4-6 Yaş Dönemi Çocuklarda Merhamet Eğitimi*" adlı çalışmalara rastlanmıştır.

Bu çalışmaları incelediğimizde, Esmâ Sayın'ın çalışmasının, sekiz yaş üstüne yönelik olduğu, Gül'ün çalışmasının ise, 4-6 yaş dönemi çocuklarına yönelik olduğu ancak sadece merhamet kavramının ele alındığı ve fotoğrafik hâfıza tekniklerinin, zihin ve kavram haritalarının kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, hâfıza teknikleriyle tasavvufî kavramların somutlaştırılarak 4-6 yaş döneminde ahlâk eğitimi ve gelişimine yönelik kifâyetli bir çalışmanın bulunmadığı sonucuna varılmıştır. İlgili alanda yapılan çalışmaların genellikle okul dönemi ve ergenlik çağındaki çocuklar ile yetişkinlere yönelik olduğu tespit edilmiştir. Ancak çalıştığımız konu ile alakalı okul öncesi dönemi kapsayan bir araştırmaya tarafımızdan rastlanmamıştır. Bu nedenle, 4-6 yaş aralığındaki çocuklar için farklı konularda yapılan çalışmaların büyük bir önem taşıdığı belirlenmiştir.

3. YÖNTEM

Bu kısımda araştırmamızın modeline, evren ve çalışma grubuna, veri toplama araç ve sürecine dair bilgilere yer verilecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamızın modeli, erken çocukluk dönemi olarak ifade edilen dört-altı yaş aralığındaki çocukların gelişme niteliklerinin, bu çocuklara görsel hâfıza teknikleriyle tasavvufi kavramlar ışığında ahlâk eğitiminin etkin bir biçimde ne şekilde sunulabileceğinin ve tasavvufi kavramlardan olan Sabır kavramı ile ilgili uygulanan etkinliklerin neticesinde çocukların fikir ve ifadelerinin değerlendirilmesine özgü tasviri bir çalışmadır.

Bu çalışmada bilgi toplama konusunda, literatür tarama yöntemine ve Mülâkat tekniğine başvurulmuştur. Balıkesir ili Altieyll ilçesine bağlı Fatih Dağınık Evler Kur'an Kursu'na devam eden, dört altı yaş aralığındaki 12 çocuğa mülâkat yöntemi sohbet şeklinde uygulanmıştır. Etkinliklerle alakalı öncesinde hazırlanmış olan sorular çocuklara yöneltilmiş, onların verdikleri yanıtlar düzenlenmiştir. Çocukların yanıtları çerçevesinde genel değerlendirme yapılarak tekliflerde bulunulmuştur.

3.2. Evren ve rneklem

Araştırmanın evrenini, farklı sosyo-kültürel düzeylere sahip, zekâ düzeyleri eşit seviyede olduğunu düşündüğümüz dört-altı yaş aralığındaki çocuklar meydana getirmektedir.

Araştırmanın rneklemini Balıkesir Altieyll Fatih Dağınık Evler Kur'an Kursu'nda eğitime devam eden 4-5 ve 6 yaşında olan 12 ocuk meydana getirmektedir. Öğrencilere ait yaş listesi aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırmamızın Evrenini Oluşturan Öğrencilerin Yaş Listesi

Öğrenciler	Yaş
Ö1	6
Ö2	5
Ö3	6
Ö4	5
Ö5	4
Ö6	6
Ö7	5
Ö8	4
Ö9	6
Ö10	6
Ö11	6
Ö12	6

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmamız hususunda gereksinim duyduğumuz bilgilere ulaşabilmek için literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamız; Din Eğitimi, Çocuk Eğitimi, Görsel Hâfıza Teknikleriyle Tasavvuf Eğitimi, Ahlâk Eğitimi alanındaki tez, kitap ve makalelerden derlenen bilgiler çerçevesinde hazırlanmıştır. Toplanan bilgiler ışığında 4-6 yaş aralığındaki çocuklara, görsel hâfıza teknikleriyle tasavvufi kavramlar ışığında ahlâk eğitiminin nasıl kazandırılabilceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada kullanılan analogi örnekleri araştırmayı yapan kişi tarafından orijinal, doğaçlama olarak oluşturulmuştur.

Araştırmamızın teorik bilgilerle kayıtlı kalmayıp somut örnekler sunabilmesi için nitel bir çalışma olarak mülâkat yöntemi kullanılmıştır. Mülâkat tekniği araştırma yapan kişinin, bilgi edinmek ve veri toplamak istediği şahıslara önceden hazırladığı soruları sorarak aldığı cevapları görüşme formu üzerine işaretlemesi veya yazması şeklinde yapılır (Arslanoğlu, 2016, s. 100).

Görüşme tekniği, bilgisine başvurulacak şahıslarla yüz yüze konuşma biçiminde uygulanır. Karşılıklı konuşarak gerçekleştirilmesi, verilere açıklık ve

kesinlik kazandırması açısından önemlidir (Seyidoğlu, 2003, s. 37).

Görüşme yönteminin yapılandırılmamış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmış ve odak grup görüşmesi şeklinde farklı görüşme teknikleri mevcuttur (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 120).

Bu çalışmamızda yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Tasavvufi kavramlardan Sabır kavramının örnek etkinliklerinde, araştırmacı tarafından yapılandırılmış sorular hazırlanmış, çocuklara yapılan etkinlikler ile alakalı sualler sorulmuş, yanıtları aynı şekilde yazılmış ve onların cevapları doğrultusunda genel değerlendirme yapılmıştır.

3.4. Verilerin Toplama Süreci

Araştırmamızın kavramsal çerçevesi hazırlanırken, 4-6 yaş aralığındaki çocukların gelişim özellikleri ve ahlâk eğitimlerine katkısı olacağına inanılan hususlardaki literatür taranarak ihtiyaç duyulan bilgiler aktarılmak için not edilmiştir. Literatür taraması devam ederken eş zamanda çocuklar için yapılacak olan tasavvufi kavramlar ışığındaki ahlâk eğitimi konusundaki Sabır kavramı etkinlik örnekleri planlanmış ve belli zaman aralıklarında çocuklara uygulanarak her etkinliğin peşinden bireysel görüşmelerde bulunulmuştur.

Çocukların cevap verirken birbirinden etkilenmemesi için, yapılan görüşmeler, bireysel olarak, rahat bir ortamda ve doğal bir akış içerisinde sohbet havasında yapılmıştır. Açık uçlu sorular sorularak çocukların sınırlama olmaksızın, özgürce yanıt vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmeler sohbet şeklinde yapılmış, sonrasında bütün cevaplar düzenlenerek etkinliklerin değerlendirme bölümlerinde sunulmuştur.

3.5. Verilerin Analizi

Çocuklara uygulanan Mülâkat soruları fotoğrafik hâfıza zihin ve kavram haritaları tekniklerine göre analiz edilerek yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Tasavvufî Kavramların Kazanımında Kullanılan Yöntemler ve Teknikler

Araştırmamızın bu bölümünde kavram ve zihin haritaları, analogi, hâfıza fotoğrafı tekniklerini kullanarak 4-6 yaş aralığındaki çocuklara, tasavvufî kavramlar ışığında ahlâk eğitimine yer vererek, çocuğun tasavvufî bir bakış açısı ile ahlâkî gelişim ve eğitimine katkıda bulunmayı hedeflemekteyiz.

Soyut bir kavram olan tasavvufî ve ahlâkî kavramların çocuklar tarafından algılanmasında ve kavranmasında hâfıza resimlerinin zihinde canlandırılması büyük önem taşımaktadır. Hafıza fotoğrafları tekniği sayesinde somutlaştırılan tasavvufî ve ahlâkî kavramlar çocukların zihninde ve gönlünde kalıcı izler bırakarak gelecekteki şahsiyetlerinin oluşumunda önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Çocuk, bilgiyi, hikâye ve resimlerle hatırlar ve onu zihninde kalıcı kılar. Onun beyni bilgileri anahtar kelimeler aracılığı ile hedef kavrama götürecektir somut nesnelere benzetmeye ve kişileştirmeye ihtiyaç hisseder. Zira anahtar sözcükler, insan zihnini hedef kavrama ulaştırmada çok önemlidir.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, insan beyninin sağ ve sol lobunun işlevlerinin farklı olduğunu ortaya koymuştur. Beynimizin sol lobu konuşma, matematiksel işlemler, mantık, analiz ile ilgilenirken, sağ lobu müzik, görsel, resimler, hacim, boyut ve renk gibi hususlarla uğraşmaktadır. Öğrenme esnasında düşünce ve hayal gücümüzü devreye soktuğumuzda, beyindeki birçok hücre arasında ağ tabakası oluşmakta, bu ağ tabakasındaki bağlarda hafıza gücünü fazlasıyla artırmaktadır (Duyar, 1994, s. 26).

Öğrenme ve hâfıza gücünün en yüksek seviyeye çıkabilmesi, beynin her iki lobunun dengeli çalışmasına bağlıdır. Sağ beyin “yaratıcı ve görsel”, sol beyin “mantıksal ve analitik” olarak kabul edilmektedir. Birbirine benzer olay ve fikirleri algılayan, sol beyin tümevarım metoduyla parçadan bütüne varırken, sağ beyin

tümdengelim metodu ile bütünden parçalara inmektedir. Ancak bu iki zihinsel beceri bir arada kullanıldığında etkili öğrenme gerçekleşebilmektedir (Türkkan, 1996, s. 76).

Çocuklar, beyinlerinin iki yarısını da kullanabildikleri halde, onlara hâfıza ve hayal gücü gibi sağ beynin fonksiyonlarıyla alakalı eğitimden çok, ezbere ve mantığa dayanan eğitim verildiği takdirde bu yeteneklerini büyük oranda kaybetmektedirler (Saygın ve Maraşlı, 2012, s. 33).

İfade edildiği üzere hâfıza teknikleri, kavramlara kalıcılıktan ziyade; işlerlik ve tecrübe edilebilirlik katmaktadır. Düşüncemize göre; sağ ve sol lobun birlikte çalışmasını sağlayan görsel hâfıza teknikleri ile tasavvufi ahlâk kalıcılık kazanıp, davranışa dönüşerek yaşanabilir bir hale gelebilecektir.

Buluş yapan dâhiler, üstün kişiler beyninin iki yarım küresini de iş birliği içinde kullanan kimselerdir. Çünkü, insanın karmaşa ve problemleri çözebilmesi için, beyninin iki lobunu birlikte kullanması ve beynin her iki yarısının da iş birliği içinde çalışması gerekmektedir (Saygın ve Maraşlı, 2012, s. 36).

Hâfıza tekniklerini kullanmak, insana pek çok avantaj sağlar. Örneğin bir insan, bir saatte çalıştığı bir konuyu hâfıza teknikleriyle daha kısa bir zamanda kavrayabilir ve zaman tasarrufu yaparak zamanını etkili kullanabilir. Diğer bir avantajı ise, insanın kendisine güven duymasını sağlamasıdır. Hâfıza tekniklerini başarıyla uygulayan bir kişinin kendine olan güveni artmaktadır (Saygın ve Maraşlı, 2012, s. 25).

4.2. Kavram Gelişimi

Kavram, ortak nitelikleri taşıyan, düşünceler objeler olgu ve olaylar sınıfına verilen isim olup, kişinin düşünmesini sağlayan zihinsel vasıtalar (Senemoğlu, 2013, s. 45). Yaşamımız boyunca edindiğimiz bilgileri, tecrübeleri, ortak özelliklerini dikkate alarak sınıflandırmakta ve kolayca kavrayabilmekteyiz. Kavramlar, objeler veya olgular arasındaki ortak olan özellikleri esas alan, bilişsel organizasyonlar olduğu için, karmaşık görünen bir oluşumu daha basit ve daha kullanışlı bilişsel sınıflandırmaya tabi tutabiliriz. Kavramlar, yeni tanıştığımız nesnelere geçmişteki bilgi ve tecrübelerimize dayanarak sınıflandırmamıza imkân sağlar.

Dış dünyayı algılamamızda kavramların rolü büyüktür. Kavramların kendilerine has birtakım özellikleri mevcuttur. Bir ifadenin kavram olarak kabul edilebilmesi için ad olması, ayırt edici ve ayırt edici olmayan özelliklere sahip olması ve örnekler bulundurması gereklidir. Tüm kavramlar; kullanılabilirlik, öğrenilebilirlik, genellik, güçlülük ve açıklık olmak üzere beş temel özelliğe sahip olmalıdır (Senemoğlu, 2013, s. 45). Kavramlar, bu özellikleri göz önüne alınarak farklı kategorilere ayrılabilirler. Kavramlar, zihinde oluşma biçimine göre somut ve soyut olarak iki gruba ayrılabilir. Kavramlar, duyu organlarıyla algılanabiliyorsa “somut”, algılanamıyorsa “soyut” kavramlar olarak isimlendirilir. Soyut kavramlara göre somut kavramlar daha kolay öğrenilir ve öğretilir.

Kavram gelişiminde gruplama, genelleme, ayırma ve tanımlama şeklinde dört zihinsel süreç kullanılır.

Gruplama, çocuğun duyu organlarıyla yaptığı gözlemlerinin neticesindeki izlenimlerine dayalı olarak gerçekleşir. Genelleme, bireylerin kavramları yeni durumlara aktarmasına denir. Çocuklar, kavramları ortak özelliklerine göre sınıflandırarak genellemeler yaparak öğrenirler. Ayırma, varlık ve nesnelerin farklı niteliklerinin belirlenerek ayrı bir kategoride değerlendirilmesidir. Tanımlamada ise, bilinmeyen bir kavramın tanımı yapılırken, bilinen bir kavramdan yararlanır. Çocukların gelişiminde tanımlama, son derece önemlidir.

4.2.1. Kavram ve Zihin Haritaları

Kavram haritaları; kavramlar arasındaki bağlantıları göstermeye yarayan diyagramlardır. Bir bilginin organize edilmesi, görselleştirilmesi, öğretilmesi ve özetlenmesinin yanında öğrenilenlerin değerlendirilmesi amacıyla da kullanılır. Kavramlar arasındaki bağlantıları organize bir şekilde gösteren şemalara Kavram Haritaları denir. Bilgilerin beyinde somut ve görsel olarak düzenlenmesini, bilgilerin anlamlı öğrenilebilir bir hale getirilmesini sağlar. Ezber yerine anlamlı öğrenmeyi sağlamak için kullanılan bir yöntemdir. Kavram haritası, bir kavram başlığı altındaki kavramların birbiriyle olan ilişkilerini, bağlantılarını göstermeye yarayan iki boyutlu bir şemadır. Kavramların algılanması ve zihinde yer edebilmesi için ön bilginin var olması, kavramlar ve kavramlar arasındaki bağlantıların, ilişkilerin aktif olarak düşünülmesi gereklidir (Kaptan, 1998, s. 95).

Zihin haritası; farklı özelliklere sahip olan beynin her iki yarım küresini kullanmak ve birleştirmek amacıyla geliştirilmiş bir öğrenme, kavrama, özetleme ve hâfıza şeması olarak tanımlanır. Düşünceleri ve kavramları, anahtar bir kavram çevresinde bir araya getirerek, bilgi ve fikirler arasındaki ilişkileri, bağlantıları ortaya koyar. Bir nevi dikkati belli bir noktada toplamak için kullanılır. Zihin haritası, görsel ve mantıksal düzenlemeler içerir. Beynin bilgiyi kavrama ve depolama şekline en münasip yöntem olup, bilgilerin fotoğrafını oluşturur. Not alma, veri toplama ve sunum yapmada kullanılan bu teknikte şekiller, renkler, resimler, kavisli çizgiler, ok işaretleri gibi semboller kullanılır.

4.2.2. Analoji

Benzeşim ve temsil ifadeleri ile tanımlanabilir. İki farklı şey arasındaki benzerlik sebebiyle birincisi için söylenenlerin diğeri için de söylenmesi, çıkarımda bulunmak olarak ifade edilmektedir. Bazı nesnelerin ortak özellikleri ele alınarak akıl yürütme yapılabilir. Bu manada bir unsur hakkında verilen hükmün, karşılaştırma yapılan diğeri unsur içinde geçerli olduğu kabul edilir.

Analojiler dört kısma ayrılır (Şahin, 2000, s. 45).

1. Basit Analojiler: Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesidir. Örneğin sabrın, acı şuruba benzetilmesi.

2. Resimli Analojiler: İzah edilmesi gereken olaylar resimlerle anlatılıp açıklanmaktadır. Bu tarz analojilerde görsel hafızadan da yararlanılmaktadır.

3. Oyun Şeklindeki Analojiler: Kavramlar ya da olaylar oyunlaştırılarak açıklanmaya çalışılır. Örneğin kötü huylar, bulaşıcı mikroba benzetilerek oyunlaştırılır.

4. Hikâye Şeklindeki Analojiler: Bir kavram ya da olayın başka bir kavram ya da olayla ilişkilendirilerek hikâye tarzında anlatılmasıdır.

4.2.3. Fotoğrafik Hâfıza

Kavramların farklı fotoğraflar ile ilişkilendirilerek zihinde tutulduğu hâfıza türüdür. Akılda tutulmak istenen sözcükler, zamanla hâfızadan silinip unutulabilir.

Bunu engellemek için fotoğrafik hâfıza teknikleri ile kelimelerin akılda kalıcılığı sağlanmaya çalışılır. Somut nesnelere akılda tutulması, soyut nesnelere göre çok daha kolaydır. Zira somut nesnelere, insan zihninde belirli bir görsele sahiptir. Bu görsel imgelerle, akılda tutulmak istenen sözcükler eşleştirilmek suretiyle bağlantılar oluşturularak, bu sözcüklerin daha kolay akılda tutulması sağlanır. Hâfıza tekniği ile, bilgiler somut nesnelere dönüştürülebilir. Aynı zamanda birden fazla nesnenin akılda tutulması gerekiyorsa, o nesnelere ilgili bir hikâyeye uydurularak nesnelere hâfızada kalması sağlanabilir. Bu uydurulan hikâyeye, ne kadar sıra dışı, komik, eğlenceli olursa, o nesnelere akılda kalma oranı da o derece yüksek olur.

4.3. Tasavvufî Eğitime Genel Bakış

4.3.1. Tasavvuf ve Eğitim İlişkisi

Erken çocukluk dönemiyle ortaya çıkan ve erişkinlik döneminde devam eden dinî duyguların eğitilerek davranışa dönüştürülmesi, bireyin böyle bir kâbiliyete sahip olduğunu ortaya koyar. Tasavvuf Eğitimi, bireyin duygularını eğiterek, bu duyguları davranışa dönüştürmeyi hedefler. Tasavvuf Eğitimi, bu faaliyetleri zihinsel, duygusal ve davranışsal bir bütünlük içinde sürdürür (Keyifli, 1997, s. 251).

Tasavvuf Eğitiminin asıl gâyesi, kâmil insan yetiştirmektir. Zira Tasavvuf; kişinin çevresini düzeltmesi için önce kendisini düzeltmesi gerektiğini, çevresiyle barış içinde olabilmesi için evvela kendisiyle barışık olmasının gerektiğini öne sürer. Tasavvufî Eğitim; insanın zihnen, duygusal olarak ve psikolojik açıdan temizlenmesini, yaratılışının gerektirdiği güzel davranışlarla bezenmesini amaçlar (Yılmaz, 2015, s. 55).

Tasavvufî Eğitimin insanı eğiten, yönlendiren ve insanın ruhî yapısını güdüleyen bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Güdülenmiş ruhî bir yapı, eğitim sürecine pozitif katkı sağlayabilir. Ayrıca Tasavvuf, dinî eğitim ve öğretim konusunda katı kurallı bir yöntemi değil, sevdirek, gönüller arasında köprü kurarak eğitim ve öğretimi benimsemiştir. Tasavvuf'un kendini tanıma ve otokontrol mekanizması geliştirmesi, bireyin gelişim ve eğitimi için faydalı bir pozitif saha oluşturmaktadır. Tasavvuf'un bu olumlu katkıları, eğitimin bireyin yapısında güçlü

bir zemin meydana getirmesine rehberlik edebilecek yapıdadır (Savaş, 2016, s. 18-24).

Tasavvufî Eğitim, kişinin her daim ihtiyaç hissettiği bir gelişme etkinliğidir. Allah, Peygamberlerle ve onlara gönderdiği vahiylerle, insanlar için tasavvuf eğitimini başlatmıştır denilebilir. Zira başlangıçta Din Eğitimi, yaygın Din Eğitimi şeklinde sunulmuştur. Dini anlama ve yaşama şekli olarak kabul edilen Tasavvuf etkinlikleri, yaygın din eğitimi şeklinde öne çıkmaktadır.

Tasavvuf'ta asıl olan, Allah'ın tecelligâhı olacak kalbin, riyâ, kibir, haset, öfke, cimrilik gibi kötü duygulardan temizlenmesi ve kişinin güzel ahlâkla donatılmasıdır. Sûfilere göre; nefis, fenalıkların kaynağı, nefse muhalefet etmek ise, tüm ibadetlerin özü kabul edilmiştir. Kötü huylar, terbiye edilerek yavaş yavaş düzeltilmeye çalışılırsa nefisten uzaklaştırılabilir (Reis, 2011, s. 37-38). Kişi nefisini kötü huylardan temizlerse işlerini aklıyla yürütür. Böylece maddi ve ve manevî hallerinde tutarlı ve dengeli olur ve ahlâkı güzelleşir (Sühreverdî, 1966, s. 186).

Doğru ve hakiki bir terbiye, kişiyi yaşama hazırlayarak, rûhî ve bedeni açıdan kâmil bir insan mertebesine çıkartır. Kişiyi haklarını ve sorumluluklarını öğretir. Bu yüzden toplumsal hayatta doğru terbiye çok önemlidir ve toplumların geleceği terbiye temelli doğru bir eğitime bağlıdır. Tasavvuf'un temeli; edeb ve terbiyedir. Tasavvuf akla dayalı bilgiden ziyade kalbe hitap eden bilgiye daha çok önem verir. Tasavvuf'ta asıl olan sezgi ve vicdanî bilgiyi elde etmektir. Bu ise nefsi terbiye etme ile mümkün olur. Nefis terbiyesi ile, kişiyi bu bilgileri elde edebilecek kıvama getirmek amaçlanır. Bu sebeple Tasavvufî Eğitim mistik bir eğitim; tasavvufî terbiyede, bu mistik eğitim sisteminde elde edilebilen çok etkili bir kazanımdır (Gözütok, 1992, s. 100).

Tasavvuf Eğitimi, Dinî Eğitimin duygusal niteliğini oluşturmaktadır. Tasavvufî Eğitim, Din Eğitiminin ve kendi eğitiminin gayelerini gerçekleştirmek için yapılan sistematik bir din eğitim faaliyeti olarak görülmektedir. Tasavvufî Eğitimin yetiştirmek istediği insan profiline baktığımızda, Tasavvufî Eğitimin genellikle saygı duyulan beğenilen bir eğitim faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.2. Tasavvuf ve Değerler Eğitimi

Bebeklik döneminde anne ile bebek arasındaki merhamet ve sevgiye dayalı bağ, bebeğin gereksinimlerinin karşılanmasını ve rûhen doyuma ulaşmasını sağlar (Nas, 2018, s. 63). Annenin çocuğuna sevgi ve şefkat göstermesi çocukta merhamet duygusunun gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir. Sevgi ve şefkat gören çocuk, insanları ve tüm canlıları sever ve onlara merhametle yaklaşır (Gül, 2019, s. 106).

Bebeklik çağında edinilen güven duygusu, çocuğun gelecek yıllarda Allah ile bağ kurmasına, Allah'a sığınıp O'na güvenmesine yardımcı olur (Hökelekli, 2003, s. 253).

Üç yaşından itibaren, çocuğa Allah'ı öğretirsek ve onu, Allah ile korkutmayıp, ona Allah'ın sevilmeye en layık olduğunu ve bizleri çok sevdiğini anlatırsak, Allah sevgisini tanıtırsak, çocuk Allah'ı sevecektir. Allah'ı seven çocuk, Allah'ın da kendisini sevmesi için birtakım davranışları yapacak, birtakım davranışları ise terk edecektir. İlerleyen zaman içerisinde “*Yaradılanı severim yaradandan ötürü*” anlayışıyla hayatında sevgi unsuru hâkim olacaktır (Özyılmaz, 2003, s. 109-110).

Kişilik gelişimi, doğuştan getirilen eğilimler ve çevresel faktörlerin etkisiyle mümkün olur. Burada en mühim husus, örnek alma ve özdeşim kurma yoluyla kazanılan niteliklerdir. İnsanın yaratılışında başka insanları örnek alma, onlarla özdeşleşme kabiliyeti vardır. Örnek seçilen kişi, ideal bir model olmalıdır. Bu manada en mükemmel örnek ve rol model ise, Peygamber'imizdir. Hakiki manada özdeşleşmek, ideal alınan kişi gibi düşünmek duyumsamak ve davranmak ile mümkün olur. Sadece hissî ve duyumsayarak değil tutum ve davranışlarda, giyim kuşamda ve her konuda o kişiyle benzeşmektir. Bu örnek alınan kişinin sayesinde birey, beğenilen bir şahsiyete sahip olur (Bolat, 2016, s. 44).

Bu sebeple Manevî Eğitimde sâlih ve sâdık kimselerin örnek alınması suretiyle karakter transferinin bir yöntem olarak benimsenmesi; kişiliğin gelişmesinde, hayranlık taklit ve aynîleşmenin öneminden kaynaklanmaktadır (Gündüz, 2007, s. 35).

İki yaşından itibaren çocuğun konuşması ve idrak mekanizmaları gelişir. Kendisi ve çevresi arasındaki farkı sezmeye başlayan çocuk, çevresinde olup bitenleri anlamaya başlar. Kendisini tanımaya başlamasıyla beraber güven duyma ve

sevilmeye gibi ihtiyaçları önem kazanır. Bu dönemdeki çocukların zekâsı kavramların mahiyetini anlayacak derecede gelişmemiş olduğundan çocuk, gördüğü davranışları taklit etmeye çalışır. Çocuktaki dinî duygunun gelişmesinde, dinî tutum ve davranışların şekillenmesinde, çocuğun karakterinin oluşmasında ailenin rolü büyüktür. Yapılan bütün gözlem ve araştırmalar çocuğun dinî tutum ve davranışlarının oluşmasında en belirleyici faktörün aile olduğu hususunda birleşmişlerdir (Vergote, 1978, s. 315).

Çocuk ailesinde gördüğü, dinî davranışa, ibadetlere samimi hisler besler, onların dinî yaşantılarını örnek alarak benzer davranışlarda bulunmaya çalışır. Aile fertlerinin Allah'a ibadet ederken yaptığı davranışları, okudukları duaları, söyledikleri kelimeleri, çocuk kendi bilincine yerleştirir ve sonra onu yavaş yavaş içselleştirmeye başlar. Bu dönemde çocuğun diğer gelişim süreçleri ile beraber dinî duygusunun da gelişmeye başladığı görülür. Bu dönemde çocuk; melek, cin, şeytan cennet, cehennem gibi dinî kavramları öğrenir ve sorgulamadan, yorum yapmadan söylendiği şekilde inanır.

Tasavvufî bilginin temelini, amel ve ibadetler oluşturur. Tecrübî bilgi, dinî kurallara uyulması neticesinde elde edilen bir bilgi türüdür. Tasavvufî bilgiler; kitap okumaya ve metin ezberlemeye dayanmaz. Tasavvufî Eğitim'de, hem tecrübî bilgi hem de tasavvufî bilgi kullanılır. Mutasavvıflar, en sağlam bilgiyi iman olarak düşünmekte ve bilgiyi Kur'an ve Sünnet'in bânîni yönünde arayarak davranıştan ayrı düşünmemektedir.

Modern eğitim kurumlarının uyguladığı eğitim ile tasavvufî eğitim anlayışının ayrıldıkları önemli bir nokta vardır. Modern eğitim sisteminde, verilen bilginin davranışa dönüşmesi beklenirken; tasavvufî eğitimde, davranışlar vasıtasıyla eğitim gerçekleşmesi beklenmekte ve eğitim sonucunda gerçek bilgiye ulaşmak hedeflenmektedir. Başka bir ifade ile modern eğitimde bilgi davranış; tasavvufî eğitimde, davranış bilgiyi kazandırır (Erol, 1987, s. 138-139).

İnsanlıkla beraber başlayan din eğitimi, insana kendi fitratına uygun düşen bilişsel, duyuşsal ve bedeni gelişimleri kazandırmayı gâye edinmiştir. Tasavvuf eğitimi; Kuran ve Sünnete uygun kişinin fitratına münâsib biçimde yapılan yaygın din eğitimi faaliyeti olarak ifade edilir.

4.4. 4-6 Yaş Hâfıza Teknikleriyle Tasavvufî Kavramlar Işığında Ahlâk Eğitimi

4.4.1. Edeb

Toplum içinde örf âdet kural olarak yerleşmiş güzel davranış ve iyi tutumlara ya da bunları öğreten bilgilere edeb denir. Edeb, “Asıl, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, fazilet, saygı, zarif ve edebli olmak” manalarına gelip, tasavvuf hayatında farklı bir öneme ve yere sahiptir (Uludağ, 1994, s. 10/414).

Tasavvuf, insanı eğitme sanatı olup, kâmil insan yetiştirmek Tasavvuf’un esas gâyesidir. Tasavvufun temelini edeb ve ahlâk oluşturur. Tasavvuf; insanı Allah’ın varlığını birliğini bilen, insan ve kainâtın yaratılma sebebinin bilincinde olan, kâmil bir varlığa döndürme çabasıdır (Avcı, 2003, s. 3).

Mutasavvuflar edebi zâhirî edep ve bâtinî edeb olarak ikiye ayırmışlardır. Zâhiri edeb, ameli riyâdan kurtarıp ihlas üzere olmaktır. Bâtini edeb ise insanın gönlünü olumsuz duygulardan arındırmasıdır. Edeb sünneti, sünnet vacibi, vacip farzı kuvvetlendirir. İmanın muhâfazası bakımından farzlar ise büyük bir öneme sahiptir (Cebecioğlu, 2009, s. 69).

Tasavvuf’ta Edeb’e büyük önem verilir. Dağa, taşa, eşyaya bütün varlıklara edeble yaklaşmak esastır. Örneğin tasavvufî edebte, ayakkabılar uçları kibleye doğru dâima içeriye bakacak şekilde yerleştirilir. Zira insan, kapıdan çıkarken arkasını çevirmemelidir. Yiyecekler içecekler sessizce yenilip içilir, tabaklar ve bardaklar yavaşça yerine bırakılır. Tasavvuf insanı; edebli, kibar ve naziktir. “Her nerede olursanız olunuz, O, sizinle beraberdir” (el-Hadîd, 57/4) ayetini yüreğine nakşetmiş kişi, Allah’ın her an ve her mekânda kendisiyle beraber olduğu bilinciyle hareket eder. Bu şuuru özümseyen insanda edeb zûhur eder. Her zaman bir hükümdarın huzurundaymış gibi davranışlarına dikkat eder. Tasavvuf’ta maksat, Allah’ın rızasını kazanmak ve muttakilerden olabilmektir. Bu sebeple tekkelerde herkesin görebileceği yere “Edeb yâ Hü” yazılı levhalar asılarak müridlere bu şuur her dâim hatırlatılır.

Allah’ın kendisi üzerindeki hakkını idrâk edemeyen, O’nun emir ve yasaklarına göre kendini edeblendirmeyen kimse edebten uzaktır. Edeb; tüm güzel özelliklerin kişide toplanmış olması anlamına gelmektedir. Tevhid, iman, iman dine

uymayı, dine uymada edebli olmayı gerektirir. Edeb sahibi olmayanın hakiki anlamda din, iman ve tevhid inancı mevcut değildir (Kuşeyrî, 2009, s. 312-313).

Peygamberimiz (sav), bizzat Allah Teâlâ tarafından edeb ve ahlâk terbiyesinin tamamlandığını dile getirerek, edebî hayatındaki önemine vurgu yapmıştır. Allah Teâlâ'nın edebîyle edeblenen kimse, Allah Teâlâ'nın muhabbetine nail olur. Edeb, kişinin nefsinin tanınmasıdır. İnsanların çok ilimden ziyade az da olsa edebe ihtiyaçları vardır (Kuşeyrî, 2009, s. 315).

Sûfiler Tasavvuf'un "edebten ibaret" olduğunu, onun güzel ahlâkın özünü oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Edeb, Tasavvufî Eğitimdeki ana kâidelerin en önemlilerinden bir tanesidir. Mevlânâ'nın ifadesine göre şeytan Rabbimiz'in huzurundan edepsizliği yüzünden kovulmuş, Hz. Âdem (as) ise edebî sayesinde affa mazhar olmuştur. Nimetlere kavuşmak için edebî terk etmemek gereklidir. Allah'ın lanetinin ve insanın nimetten mahrum kalmasının sebebi edepsizliktir. Zira İsrailoğulları sahip oldukları birçok nimetlerden edepsizlikleri sebebiyle mahrum bırakılmışlardır (Göktaş, 2014, s. 11).

Edep'ten uzaklaşan kişi, toplumsal yaşamda bencil ve kibirli olur. Hoşgörü ve müsamahayı terk eder, sorumsuzca davranmaya başlar. Soyu ile övünmeye, şöhret, makam, mal, mülk peşinde koşmaya başlar. Bu tür davranışlara düşmemek için, edebî terk etmemek gerekir (Göktaş, 2014, s.13). Mevlânâ Mesnevisinde "Edebî olmayan yalnız kendisine kötülük etmiş olmaz, belki edepsizliği yüzünden bütün dünyayı ateşe vermiş olur" diyerek edebî olmayan kişinin bütün toplumu etkilediğini dile getirmiştir (Rumî, 2003, s. 80).

Erken çocukluk döneminde çocuklara öncelikle edebî öğretimi gerekir. Çünkü Edeb, güzel ahlâkın, güzel ahlâk tasavvufun, tasavvuf dinin temelini oluşturur. Çocuklara yerli yerince oturup kalkmayı, konuşurken nezâket sözcüklerini kullanmayı, küfür içeren sözlerden uzak durmayı, büyüklere karşı saygılı olmayı, büyüklerinin sözünü dinlemeyi, sözünü kesmemeyi, büyükleri veya misafirleri gelince hürmet göstermeyi, büyüklerinin yanında bacaklarını uzatıp yatmamayı, kendilerinden küçüklere karşı merhametli olmayı, yapılan iyiliğe teşekkür etmeyi öğretmek gerekir. Çocuklara daha küçük yaşlarda hayâ ve utanma duygusu kazandırılmalı, edeb muhâfaza edilmelidir. Çocuklarımızı özgüven sahibi ve edebî timsali bireyler olarak yetiştirmeye özen göstermeliyiz.

4.4.1.1. Edeb ile İlgili Analoji Örneği

Günlerden bir gün Ayşe nine yine minderine oturmuş. Bütün çocuklar da çevresine toplanıp yerlerini almışlar ve Ayşe ninenin anlatacaklarını dinlemek için beklemeye başlamışlar.

Ayşe nine: Çocuklarım, kuzularım, yavrularım bugün size Peygamberimiz 'in edeb anlayışını anlatacağım demiş.

Fatma Zehra: Ayşe nine Edeb ne demek?

Ayşe nine: Edeb; güzel ahlâk, güzel davranışlar, terbiyeli davranmak, insanlara karşı zarif ve nâzik olmaktır yavrucuğum.

Serra: Ayşe nine Peygamberimiz'in ahlâkı nasıldı? O'nun güzel ahlâkını bize anlatır mısın?

Ayşe nine: Elbette anlatırım kuzucuğum demiş ve devam etmiş. Peygamberimiz'in ahlâkı Kur'an ahlâkıymış. Peygamberimiz, hiç kötü söz söylemezmiş, ağzından küfür sözleri çıkmazmış. İnsanlara karşı her zaman güler yüzlü tatlı dilliymiş. Onların kalbini kırmazmış ve onlara hep güzel sözler söylemiş. İnsanlarla asla bağıra çağıra konuşmaz, her zaman yumuşak bir ses tonuyla tatlı tatlı konuşurmuş.

Peygamberimiz, insanlara karşı çok saygılıymış. Kendisini ziyarete gelen misafirlerini ayakta karşılar kendi yerine oturtur, onlara ikrâmlarda bulunurmuş. Onların anlattıklarını can kulağı ile dinler asla sözlerini kesmezmiş. Kimsenin kalbini kırmazmış ancak istemeden birisini incitti ise, ondan özür dileyip, onun gönlünü almış. Kendisine ikram da bulunan kişilere teşekkür etmeyi ve o ikrâmları çevresindeki kişilerle paylaşmayı ihmal etmezmiş. Asla insanlara kin tutmaz, beddua etmezmiş. Çok sabırlı ve hoşgörölüymüş.

-Aziz Mert: Ayşe nine Peygamberimiz başka neler yaparmış? Çok güzel anlatıyorsun.

-Ayşe nine: Teşekkür ederim yavrum sizde çok güzel dinliyorsunuz demiş ve devam etmiş.

Peygamberimiz yemeğe başlamadan önce ellerini yıkar yemeğe besmele ile başlar, yemeğini önünden ağzını şapırdatmadan yermiş. Yemeğini bitirmeye yakın

yemek duası yapar, Allah’a şükredermiş. Tabağındaki bütün yiyeceklerini bitirir, israf etmezmiş. Yemekten sonra ellerini yıkarmış.

İşte kuzucuklarım, bu anlattıklarım Peygamberimiz’in ahlâk ve edebinden sadece küçük birer parçadır. O, tam bir edep ve ahlâk timsalidir. Bizlerde O’nun ahlâk ve edebini örnek alalım ki Allah’a layık kul olabilelim demiş.

Çocuklara Edeb ve ahlâk kavramları, Peygamberimizin ahlâk ve edeb anlayışı ile ilişki kurularak hikâye analogi örneği şeklinde anlatıldı.

4.4.1.2. Edeb ile İlgili Hâfıza Fotoğrafı Örnekleri

Anahtar Kelime: Anne, baba, çocuk

Hedef Kavram: Edeb

“Edeb anne babamıza iyi davranmaktır” cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Zihninizde anne baba ve çocuklardan oluşan güzel bir ailenin fotoğrafını canlandırınız. Anne ve baba çocuklarını çok seviyor, onları güzelce büyütüyor. Çocuklar da anne babasına saygıda kusur etmiyorlar, sözlerini dinliyorlar, onları incitmiyorlar ve onlara çok iyi davranıyorlar,

İşte çocuklar, bizleri büyük sıkıntılarla büyüten anne babamıza saygıda kusur etmemeli, onların sözünü dinlemeli verdikleri görevleri yapmalı, onlara iyi davranmalı ve onların hayır dualarını almalıyız. Böylece edebli davranmış oluruz.

Anahtar Kelime: Bastonlu amca

Hedef Kavram: Edeb

“Edeb büyüklerimize hürmet göstermektir” cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Zihninizde otobüse bindiğinizi hayal edin. Oturdunuz, dışarıyı seyrediyorsunuz. Bakıyorsunuz ki tam o sırada otobüse yaşlı bir amca bindi. Bastonuna dayanarak sizin yanınızda durdu. Sizde hemen kalkıp yaşlı amcaya yer verdiniz. O’da size hayır dua etti.

İşte çocuklar, büyüklerimize hürmet göstermek edebli bir davranış güzel bir ahlâktır.

Anahtar Kelime: Bağıran Televizyon

Hedef Kavram: Edeb

“Davranışlarımız edebe uygun olmalıdır” cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Zihninizde bir çocuk düşünün. Evde annesi babası büyükler ve misafirler var; ama o gelip televizyonun karşısına geçip, bacaklarını uzatıp son ses televizyonu açıp seyrediyor ve etrafındaki hiç önemsemiyor.

İşte çocuklar, bu ahlâk ve edebe uygun bir davranış değildir. Bizler davranışlarımızda edebe uygun davranmalıyız.

Anahtar Kelime: Yaramaz Çocuk

Hedef Kavram: Edeb

“Büyüklerimize saygısızlık yapmamalı, onlara bağırmanın, kötü söz söylememeliyiz” cümlesine binâen gelin bir hafıza fotoğrafı oluşturalım. Zihninizde yaramaz bir çocuğun, yaşlı bir amcanın bahçesine girdiğini, ağaca çıkıp erikleri yediğini, amca gelip “Oradan düşersin aşağıya in” dediğinde çocuğun amcaya bağırıp çağırıp hakaret ettiğini canlandırınız.

İşte çocuklar, bu çocuk hem izinsiz amcanın bahçesine girip eriklerini yemiştir; hem de özür dilemesi gerekirken, amcaya bağırıp çağırıp kötü sözler söylemiştir. O yüzden, onun bu davranışı edebe uygun bir davranış değildir.

4.4.1.3. Edep ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

Şekil 1. Edep ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

4.4.2. Murâkabe

Murâkabenin sözlük anlamı; denetlemek, gözetlemek, gözetiminde tutup kontrol etmek gibi manalara gelmektedir. Tasavvufî terim olarak ise kulun, sürekli olarak Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunduğunun bilincinde olması ve bu idrakle yaşaması anlamına gelir.

Kul, iç ve dış aleminin sürekli Allah'ın kontrolü altında olduğunu, kendisinin de dâima O'nun huzurunda olduğunu kesin olarak idrak ettiğinde murâkabe halini gerçekleştirmiş olur (Uludağ, 2006, s. 204). Murâkabe; kontrol, odaklanma, gözetleme, kulun gönlünde her dâim Allah'ın olması, Allah'ı gönülden düşünme gibi anlamları ihtiva eder (Soysaldı, 2002, s. 298).

Murâkabe anlayışına göre; Allah'ü Teala her zaman ve her yerde bizleri görmekte ve duymaktadır. Bir başka tanıma göre Murâkabe; Rabbimizi görüyormuşçasına ihlas ile ibadet etmektir. Murâkabenin alameti, Allah'ın seçtiğini seçmek, gönlümüzde ve gözümüzde O'nun yücelttiğini yüceltip, küçülttüğünü de küçültmektir (Cebecioğlu, 2009, s. 186). Âyet-i Kerîme'de de ifade olunduğu üzere "*Allah Teâlâ herşeyi kontrol edip gözetlemektedir*" (el-Ahzâb, 33/52) kul da bunun bilincinde olmalıdır.

Sûfilere göre, kişi Rabbinin her dâim kalbine baktığını idrak ederek kalbine gelen düşünceleri kontrol ederse, Allah o kişiyi vücut azalarıyla günah işlemekten uzaklaştırır. Murâkabe kişiyi hakikate götürür. İbadetlerin en faziletlisinin, sürekli olarak, Yüce Rabbe yönelerek O'nu Murâkabe etmek olduğu ifade edilmiştir (Kuşeyrî, 2009, s. 230). İnsan yaratılış amacına uygun bir hayat sürmeli, Rabbine verdiği söze sadık kalarak, kendisini Yaratan Allah Teâlâ'yı bir an olsun zihninden ve gönlünden çıkarmamalıdır. İnsan yaratılış itibarıyla unutkanlıktır. Bu unutkanlıktan kurtulabilmek için Rabbinin ve O'nun kulu olduğunu aklından çıkarmamalı ve zikri hayatının merkezine koymalıdır. Tekrar edilen şey insanın anlayışında ve idrakinde güçlü bir yere sahip olur. Rabbimiz bizim dış görünüşümüze değil, içimize, yüreğimize bakar. Kalp, nazarı İlâhî'nin tecelligâhıdır. O yüzden kalbi gafletten ve günahattan koruyup zikir ile meşgul etmek asıldır. En faziletli ilim Rabbimiz'in hakikatine Mârifetullah'a kalben ulaşmaktır ve insana gerçek manada gerekli olan bilgi de budur.

Peygamber Efendimiz “Allah’ı hatırdan çıkararak boş konuşmalara dalmayın. Çünkü Allah’ı unutarak yapılan boş konuşmalar, kalbi katılaştırır. Allah’tan en uzak olan kimse ise kalbi katı olandır” (Tirmizi, Zühd, 62) buyurarak Murâkabe’yi terk etmemek gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu sebeple her zaman murâkabe bilincinde olmak gereklidir.

Tasavvufi ahlâk eğitimi açısından çocukları, her zaman Rabbimiz’in gözetimi altında oldukları konusunda bilgilendirmek ve eğitmek gereklidir. Allah her şeyi görüp gözeten, her şeyin gizli ve açığını bilendir. Eğitimcinin gâyesi, çocuğa bu gerçekleri öğretmek suretiyle, murâkabe bilincini kazandırmak ve çocuğu terbiye etmek olmalıdır (Ulvan, 1981, s. 184).

Eğitimci, Rabbimiz’in sadece kendisine has kılınarak ihlas ile yapılan ibadet ve amelleri kabul edeceğini çocuğa anlatmalı, bu konuda onu bilinçlendirmelidir. Çocuk, ilahî murâkabe altında kendisini Rabbine yaklaştıracak düşünce ve davranışları öğrenmeli, kendisine faydalı fikirleri benimseyerek, insanlara yararlı olacak düşünceleri paylaşmalıdır. Aynı zamanda terbiyecisi, çocuğa nefis muhâsbesi yaptırmalı, çocuk aklına gelen kötü davranış ve düşüncelerden dolayı kendisini denetleyip hesaba çekmeli ve bu olumsuz düşünceleri terk etmelidir. Aynı zamanda çocuğa Rabbine el açıp dua ederek sadece Allah’a sığınması gerektiği bilinci verilmelidir (Ulvan, 1981, s. 184-5).

Çocuk, iman ve edeb üzerine yetiştirilir, takva terbiyesi ile büyütülür, ilahî murâkabe ile yönlendirilir, Hakk’a teslimiyet bilinciyle beslenirse, yaradılışındaki meleke zuhûr eder, her fazilet ve iyiliği kabul eder; her güzel huy ve ahlâkı benimser. Çünkü kalbinde dinî inanç kökleşmiş, ilâhî murâkabe duygusu vicdanına işlemiş, kendi kendini kontrol edip hesaba çekme sultanlığı onun duygu ve düşüncelerini hükmü altına almıştır (Ulvan, 1981, s.193).

Çocuğun Allah’ı sevmesi, zikretmesi ve anması onun dinî tasavvufi ve ahlâkî yönünü geliştirmesinde önemli bir basamaktır. Çocuk, Allah’ı zikrederek nefisini asilleştirir ve kalbine ilahî murâkabeyi nakşederse, her dâim Allah’la birlikte olan, O’na ibadet eden, sâlih amel işleyen, yüce ahlâk sahibi bir şahsiyet olur (Ulvan, 1981, s. 269).

Erken çocukluk döneminde çocuklara Allah’ın her an onları gördüğü ve izlediği bilincinin kazandırılması ile çocuklar kötü davranış ve tutum içinde

bulunmamaya çalışacaklardır. Örneğin anne babasının ya da öğretmenin olmadığı bir ortamda arkadaşına vurmayacak, onun eşyasını gizlice almaya çalışmayacaktır. Kötü davranış ve tutumlardan sakınacak, Allah'ın onu gördüğü düşüncesiyle iyi davranışlara yönelebilecektir.

Özet olarak, Allah'ın her zaman kendisiyle beraber bulunduğu, her şeyi işitip gördüğü gerçeğini kalbine yerleştirmiş olan bir çocuk, hep Allah'ın rızasına uygun davranışlarda bulunacak ve büyüünce de iffet, ihlâs ve takvâ sahibi bir mü'mine dönüşecektir.

4.4.2.1. Murâkabe ile İlgili Analoji Örneği

Allah'ın Görmediği Yer

Bir gün öğretmen bir poşet mandalina ile sınıfa girer. Hayırlı sabahlar çocuklar nasılsınız bakalım der. Çocuklar hep bir ağızdan hayırlı sabahlar iyiyiz öğretmenim derler. Sonra çocukların hepsine birer tane mandalina verir ve çocuklar bu lezzetli mandalinaları afiyetle yiyebilirsiniz. Ancak bir şartım var bu mandalinaları Allah'ın görmediği bir yerde yemelisiniz der. Bunun üzerine çocukların kimisi masanın altında, kimisi sandalyenin arkasında kimisi arkasını arkadaşlarına ve öğretmenine dönerek mandalinalarını yerler. Ama bir tane çocuk mandalinasını yemez.

Öğretmen masasının üzerinde mandalinası duran Ayşe'ye bakarak yavrucuğum sen niçin mandalınanı yemedin yoksa canın istemedi mi diye sorar?

Ayşe: Hayır öğretmenim mandalınanı yemeyi canım çok istedi. Arkadaşlarım da yerken mis gibi koktu. Ama siz Allah'ın görmediği bir yerde yememizi şart koştunuz. Oysa ki Allah'ın görmediği hiçbir yer yok ki siz bize öyle öğretmişsiniz der.

Öğretmen; aferin Ayşeciğim! aferin sana der ve devam eder.

Evet çocuklar Allah bizi her zaman her yerde görür gözetir. O yüzden her zaman her yerde davranışlarımıza dikkat etmeli hep güzel davranışlarda bulunmalıyız der ve Ayşe'ye dönerek yavrucuğum şartımı kaldırdım sende mandalınanı yiyebilirsin der. Ayşe de lezzetli mandalinasını afiyetle yer.

Çocuklara Murâkabe kavramı Allah'ın görmediği bir yerde mandalınayı yeme

hikayesi ile bağlantı kurularak Allah'ın her daim bizleri gördüğü gözetlediği hikâye analogi örneği ile anlatıldı.

4.4.2.2. Murâkabe ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri

Anahtar Kelime: Radar Cihazı

Hedef Kavram: Murâkabe

“Allah Teâlâ herşeyi kontrol edip gözetlemektedir” (el-Ahzâb,33/52). Âyet-i Kerimesine binâen gelin çocuklar bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Trafikte babanızın araba sürdüğünü hayal edin. Polisler yol kenarlarına radar koymuşlar ve bütün arabaları gözlüyorlar. Radar, kurallara uymayan ve hız sınırını geçen arabaların resmini çekiyor. O yüzden babanız arabayı yavaş ve kurallara uygun sürüyor.

İşte Allah'ta her dâim bizim davranışlarımızı gözlüyor ve kontrol ediyor. O yüzden her zaman davranışlarımızı, düşüncelerimizi kontrol altında tutmalı ve Allah'ın emirlerini yerine getirmeliyiz.

Anahtar Kelime: Kalp Pusulası

Hedef Kavram: Murâkabe

“Murâkabe; kalp pusulasını, dâima Allah'ı gösterip göstermediği hususunda gözlemektir” (Sayın, 2014, s. 74) cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Hep iyilikleri, güzellikleri ve Allah sevgisini gösteren kalp şeklinde bir sevgi pusulasının fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu pusulayı hiç kimse bozamaz. Bu kalp pusulası dâima Allah'ı ve O'na giden yolu gösterir.

İşte çocuklar bizlerde her zaman kalbimizde Allah'ı buldurmalı, O'na layık olmaya çalışmalıyız.

Anahtar Kelime: Kaplumbağa Yavruları

Hedef Kavram: Murâkabe

“Murâkabe, kaplumbağa yavrularının hareket etmeden devamlı annelerine bakmaları gibi bizimde kalbimize ve kalbimizin sahibi Allah'a bakmamız ve O'na

odaklanmamız demektir” (Attâr, tarihsiz, s. 148) cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım.

Yumurtadan yeni çıkan hareket etmeden annelerine bakarak kendilerini beslemesini bekleyen kaplumbağa yavrularının fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu yavrular annesinin sevgisi ve şefkatiyle büyüyecek ve güçleneceklerdir.

İşte, bizlerde Murâkabe sayesinde kaplumbağa yavrularının anne kaplumbağaya odaklanması gibi Rabbimize odaklanır, O’nun sevgi ve merhametini umarız (Sayın, 2018, s. 190).

Anahtar Kelime: Avcı Kedi

Hedef Kavram: Murâkabe

“Murâkabe hali, delikten çıkacak fareye odaklanmış, gözlerini dikip saatlerce bekleyen kedinin haline benzer” (Attâr, tarihsiz, s. 148) cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım.

Delikten çıkacak fareye, gözlerini dikmiş bekleyen avcı bir kedinin fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu kedi, fareyi dakikalarca bekler ve farenin hareket ettiğini gördüğü anda üzerine atlar ve onu yakalar. Taş atsanız bile bu kediye asla avından vaz geçiremezsiniz. Çünkü onun hedefi avıdır.

İşte bizde kedinin fareye odaklanması gibi kalbimize ve kalbimizin sahibi olan Rabbimize odaklanırsınız. Kedinin hedefi fareyi avlamak, bizim hedefimiz ise kalbimizde ki olumsuz duygu ve düşüncelerimizi avlamaktır (Sayın, 2018, s. 190).

4.4.2.3. Murâkabe ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

Şekil 2. Murâkabe ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

4.4.3. Sevgi

Sevgi, muhabbet kelimesinin eş anlamlısıdır. Aşk ise, sevginin aşırı coşkun halini ifade eder. Muhabbet, sevdiğini devamlı hatırında tutarak, hiç aklından çıkarmadan, her dâim ismini zikrederek yaşanan duru saf tertemiz bir sevgidir. Seven sevdiğini çokça hatırlar ve zikreder. Her zaman ondan bahsetmek ister (Tûsî, 2001, s. 54).

Zünnûni Mısrî 'ye göre, saf sevgi, içinde hiçbir bulanıklılığın bulunmadığı duru sevginin kalpte ve bedende yerleşmesi, her şeyin Allah için Allah'la beraber olmasıdır. Bu sevgiyi yaşayan kişiye Hak aşığı denir (Tûsî, 2001, s. 55).

Sevgi Allah'â ve Allah'ın yarattıklarına hissedilir. Kur'an-ı Kerim'de kul ile Allah arasındaki muhabbet "*Allah onları, onlar da Allah'ı severler*" (el-Maide, 5/54) âyet-i kerimesi ile en güzel şekilde ifade edilmiştir. Kalbi Allah'ın aşkına odaklanan kul, Allah'a aşk ve muhabbetle bağlanmış, O'nun sevgi ve rızâsı dışındaki her şeyin köleliğinden hürleşmiştir. Muhabbet; Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasakladıklardan uzak durmak, hüküm ve iradesine rızâ göstermektir. Sevgilinin arzu ve isteğini kendi arzusu ve isteğine tercih etmektir (Kelâbâzî, 1980, s. 130).

Allah, Hz. Peygamber'e tabi olanları, tevekkül ve sabır ehlini, temiz olanları, iyilik edenleri, adaletli davrananları sever. Buna karşılık hainleri, ısrarla günah işleyenleri, övünenleri, kibirlenenleri, nankörleri, inkâr edenleri, zalimleri, şımarıkça davranıp haddi aşanları sevmez. Allah sevgisi, iman sevgisi, müminlerin birbirlerini Allah için sevmeleri, Allah katında kabul gören sevgilerdir. Ancak kişinin dünyaya, mala, başkalarının gizli hallerini araştırma ve çirkinlikleri ifşa etmeye yönelik sevgi ve düşkünlükleri Allah'ın indinde kabul olmayan ve Kur'an'da eleştirilen sevgilerdir. "*Allah sevgisi bütün sevgilerin üstünde olmalıdır*" (el-Bakara, 2/165). Ayrıca Kuran'ın ifadesiyle, Peygamber'e olan itaat ve Sünnetullah üzere hayat sürmekte Allah'a olan sevgisinin işaretlerinden sayılmaktadır (Uludağ, 2005, s. 386).

Çocuk eğitiminde sevgi, çok önemli bir yere sahiptir. Çocuk, Rabbimiz'in bizlere bir emaneti ve lütfudur. Buluş çağına erinceye kadar da masumdurlar ve hukuki statüleri yetişkinlerden farklıdır.

Bu sebeple çocukların maddi ve manevî özellikleri göz önünde bulundurulmalı ve hatalı davranışlardan kaçınılmalıdır. Dinî yükümlülükleri olmayan çocukların, hatalı hareketlerini düzeltmeye çalışırken negatif tutum takınılmamalıdır.

Çocuğu yıpratıcı, korkutucu, sindirici tavırlardan uzak durulmalı, sevgi, ikna ve tedricilik prensipleri esas alınmalıdır. Çocuk; sevgi, şefkat, olumlu tutum ve davranışlara ihtiyaç duyar. Ancak bu tarz bir yaklaşım ile onların din ve ahlâk gelişmelerine katkıda bulunabiliriz (Sancaklı, 2007, s. 10).

Hız. Peygamber'in ailesinde hürmet, sevgi, ilgi, güven ve güzel davranışlar mevcuttur. Peygamberimiz çocukları çok seven, değer veren, ilgi alakasını hiç eksik etmeyen kişiliğiyle bizlere en büyük örnek teşkil etmektedir. Çocuklarda güven hissinin oluşmasında ve güçlü bir şahsiyetin gelişmesinde sevgi, büyük bir öneme ve yere sahiptir. Çocuğun bebeklik döneminde annesiyle kurduğu ilişki, karakterinin oluşmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuk; kucağa alınmak, dokunulmak, ilgilenilmek ister. Bebekken annesiyle nitelikli bir bağ kurabilen, annesinin sevgi ve şefkatini hissedebilen çocuk, kendinin güven içinde olduğunu bilecektir (Şimşek, 2004, s. 208). Çocuklar en çok sevgiye ihtiyaç duyarlar. Ancak bu konuda ifrat ve tefrite düşülmemelidir. Çocuğa haddinden fazla sevgi gösterilmesi de, çocuğun ihtiyacı olan sevgiden mahrum bırakılması da doğru değildir. Zira hiç sulanmayan çiçek kururken, fazla sulanan çiçekte çürür. Sevginin miktarı da iyi belirlenmelidir. Sevilmemiş, ötelenmiş bir çocuk, gelecekte çevresindekilere sevgi göstermeyerek kendisi ve çevresindekilere karşı negatif yıpratıcı bir şahsiyete bürünecektir. Çocuğun rûhunun gıdası sevmek, sevilme, korunmak ve güvenmektir. Zira sevgi, çocuğun bireysel ve sosyal gelişmesi, büyümesi, hayata uyum sağlaması için zarûridir. Sevginin hâkim olmadığı bir eğitim, boş bir çabadır. Zira çocuğun yüreğine dokunmadan aklına hiçbir bilgi yerleştirilemez. Öğretmen ve öğrenciyi birbirine bağlayan en mühim faktör, sevgi ve saygıdır. Öğretmen, öğrencilerini öyle sevmeli ki her bir öğrencisi, "*Öğretmenim en çok beni seviyor*" diyebilmelidir (Sancaklı, 2007, s. 20).

Çocuğun büyüdüğü ve yetiştiği ailede sevgi temelli dinî anlayış egemense çocuk Allah'ı sever (Türk, 2015, s. 466). Bu konuda aileler, çocuklarının Allah ile olan ilişkilerini sevgi temeli üzerine kurmalı, Rabbimiz'in güzel isim ve sıfatlarını onlara öğretmelidir. Allah'ın kendisini çok sevdiğini bilen çocuk, Rabbine güvenip sığınacak ve O'nu çok sevecektir. İsimleri ve sıfatlarıyla Allah'ı tanıdıkça sevgisi daha da çok pekişecektir (Şimşek, 2004, s. 216).

Yetişkinler, iyi birer rol model olarak, çocuklara merhamet, sevgi ve hoşgörü

ile davranmalıdır. Din eğitiminde sevgi esas olmalı ve çocukların yüreğine dokunulmalıdır. Zira çocukların, Allah'tan korkutulmak suretiyle baskıyla yetiştirilmesi, çocuklarda dinî ve ahlâkî gelişimi engelleyecek sağlıklı fert ve toplumun oluşmasının önünü tıkayacaktır (Şimşek, 2004, s. 220).

Kur'an, sevgi kavramına, korku kavramından daha çok vurgu yapmıştır. Çünkü insan fitratı gereği ilgisi olan şahıs ve fikirlere mukâbil olumlu duygular hisseder, zamanla bu olumlu duygular sevgiye dönüşür. Bu durum kişiyi imana götürür. Diğer taraftan insan, ilgi duymadığı kişi ya da düşüncelere karşı soğukluk hisseder; bu da zamanla nefrete dönüşür. Nefret ise, insanı inkâra götürür. Eğitimin temel prensibi sevgidir. Temelini sevginin oluşturduğu imanın gücü ise, çok büyüktür (Kırca, 1996, s. 43).

Çocuk sevgisi, Allah'ın katından bir ikrâm ve lütufudur. Rabbimiz, "*Ey Musa, sevilmem ve benim nezdimde yetiştirilmem için sana kendimden sevgi verdim*" (et-Tâhâ, 20/49) buyurarak Allah'ın sevgisinden bir parçanın çocuğa duyulan sevgide bulunduğu dikkat çekmektedir.

Erikson'a göre din kavramı ile temel güven duygusu birbiri ile bağlantılıdır. Erikson, anne baba kucağını cennete benzeterek erişkinlerin çocukluklarındaki cenneti bulma istek ve özleminin daima onlarla beraber durduğunu ifade eder. Cenneti yeniden bulma isteği, Allah'ı ve dini arama isteğiyle kendini gösterir. Anne baba çocuk için güvenli bir ortam meydana getirir. Sevgi, güven, himâye edilme duyguları insanın fitratında mevcuttur. Çocukken himâye edilmeye duyulan arzu, erişkinlikte "*Allah'ın yardımına sığınma ve O'na bağlanma*" duygusu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çocuklukta anne babaya duyulan temel güven duygusu, dinî inancın gelişmesiyle süreklilik ve güç kazanır. Allah Teâlâ'nın varlığını kavramayı oluşturan duyguların anne kucağında gelişmesi sebebiyle, annenin çocuğuna din eğitimi verirken hassas ve dikkatli olması gereklidir (Tunç, 1998, s. 225, 228).

Çocuk, ilk terbiyeyi annesinden alır. O'na, Rabbini, Peygamber'ini tanıtan, Kur'an'ı öğreten, İslâmiyet'i sevdiren, doğru yolu gösteren annesidir. Çocuk, vicdanı, sevgiyi, acıma hislerini annesinden öğrenir (Çevikoğlu, 2005, s. 202). Bu sebeple anne babalar, çocuklarını sevgi ile büyütmeli ve sevgiyi çocuklarına öğretmelidirler. Ana babasının sevgisiyle büyüyen çocuk, gelecekte Allah'ı ve Allah'ın yarattığı bütün mahlukatı seven, hoşgörü sahibi, dindar bir mü'min olacaktır.

Tasavvuf, aşk ve sevgi merkezli bir gönül eğitimidir. Eğitimin etkisi insanda gerçekleştirdiği değişiklik ve yetkinlikle kendini göstermektedir. Eğitimin faydalı olabilmesi için öğrencinin öğretmenine gönülden teslim olması gerekir. Eğitimin olmazsa olmaz şartı sevgi ve aşktır. İnsanı insana yaklaştıran, insanı zarif kılan, yanlış davranışlardan uzaklaştıran sevgi ve aşktır. Sevgi eğitimci ile öğrenci arasında yürekten yüreğe bir köprü kurar. Bu, eğitimin kaliteli ve kalıcı olmasını sağlar. Tasavvuf, bütün bu unsurları ihtiva etmesi hasebiyle geçmişte olduğu gibi günümüzde de eğitimin vazgeçilmez bir parçası olmaya devam etmektedir (Kara, 2006, s. 118).

4.4.3.1. Sevgi ile İlgili Analoji Örneği

Peygamberimizin Ahlâkı

Soğuk bir kış günüydü. Ayşe nine, her zamanki gibi minderine oturmuştu. Çocuklar da çevresindeki yerlerini almışlardı.

Ayşe nine: Kuzucuklarım bugün size hikâyeye anlatmayacağım, sizlere bir soru soracağım ve sizlerle düşünce aleminde gezintiye çıkacağız dedi.

Serra: Ayşe nine ne soracaksın? Hadi sor sor çok merak ettim.

Ayşe nine: Tamam kuzucuğum, şimdi soruyorum dedi ve sorusunu sordu.

Çocuklar sizi en çok kim seviyor?

Çocuklardan bazıları annem, bazıları babam, bazıları dedem, bazıları ablam dedi.

Ayşe nine: Evet çocuklarım hepiniz doğru söylüyorsunuz. Aileniz, sizleri çok seviyor. Ama en çok seven Allah dedi.

Peki biz bunu nereden anlıyoruz biliyor musunuz dedi?

Aziz Mert: Nereden anlıyoruz nineciğim?

Zira bizi sevmeseydi bizi yaratmazdı. Annemizi babamızı da yaratmazdı. Dağları, taşları, güneşi, ayı, yıldızları denizleri, gölleri, hayvanları, bitkileri, meyveleri, sebzeleri her şeyi bizler için yarattı. Ve her şeyi de biz insanların hizmetine sundu. Ayrıca biz insanları en güzel şekilde yarattı. Akıl verdi, sağlık sıhhat verdi, bizlere doğru yolu göstermesi için peygamberler gönderdi dedi. Anne

babamıza bizi sevmeleri için merhamet hissi ve sevgi duygusunu verdi dedi.

Ayşe Nine: Evet çocuklarım şimdi söyleyin bakalım bizleri en çok seven kimmiş dedi? Bütün çocuklar hep bir ağızdan “Allah” diye bağırıştılar.

Ayşe nine. Elhamdülillah yavrularım O halde Rabbimiz’in bize verdiği bütün nimetlere şükür etmeli ve Rabbimizi çok sevmeliyiz dedi.

Çocuklara “Sevgi ve Muhabbet” kavramı, Allah’ın insanları en güzel şekilde yaratması ve kâinattaki her şeyi insanın hizmetine sunması ile ilişki kurularak hikâye analogi örneği şeklinde anlatıldı.

4.4.3.2. Sevgi ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri

Anahtar Kelime: Teleskop

Hedef Kavram: Sevgi

“Sevgi Allah’ın güzelliklerini göstermeye yarayan bir teleskoptur” (Rumî, 2003, s. 78) sözüne binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Şimdi bir teleskop düşünün. Bu öyle bir teleskop ki gökyüzünde ve yeryüzünde Allah’ın yarattığı bütün güzellikleri gösteriyor ve bizi Allah’ın gücüne büyüklüğüne hayran bırakıyor.

İşte sevgi, Allah’ın bütün güzelliklerini gösteren bir teleskoptur.

Anahtar Kelime: Birleşik Kalpler

Hedef Kavram: Sevgi

“Ve kalplerinin arasını sevgi ile birleştirdi. Yoksa yeryüzünde ne varsa hepsini harcasaydın, yine onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah, onların arasını sevgi ile birleştirdi” (el-Enfal, 8/63). Âyet-i Kerime’de ifade olduğu üzere gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Anne baba ve çocuğun sımsıkı birbirlerine sarıldığını hâfızanızda canlandırınız. Bunların kalpleri birleşiktir. Allah bu aileyi birbirine sevdirdi. Bu aile birbirlerini Allah için seviyor ve Allah’ın seveceği şekilde yaşıyorlar.

İşte çocuklar sevgi kalplerin Allah için birleşmesi, Allah için birbirimizi sevmektir.

Anahtar Kelime: Sonsuz Deniz

Hedef Kavram: Sevgi ve Aşk

“*Sevgi kıyısı olmayan bir denizdir*” (Kara, 1999, s. 113) cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Şimdi kıyısı olmayan ve uçsuz bucaksız olan koskocaman bir denizin fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu o kadar güzel bir deniz ki, suyuna girdiğinizde sizi serinletiyor ve sizi çok mutlu ediyor.

İşte sevgide, bu deniz gibi uçsuz bucaksız kocaman güzel bir duygudur. Bizi huzura mutluluğa ulaştırır.

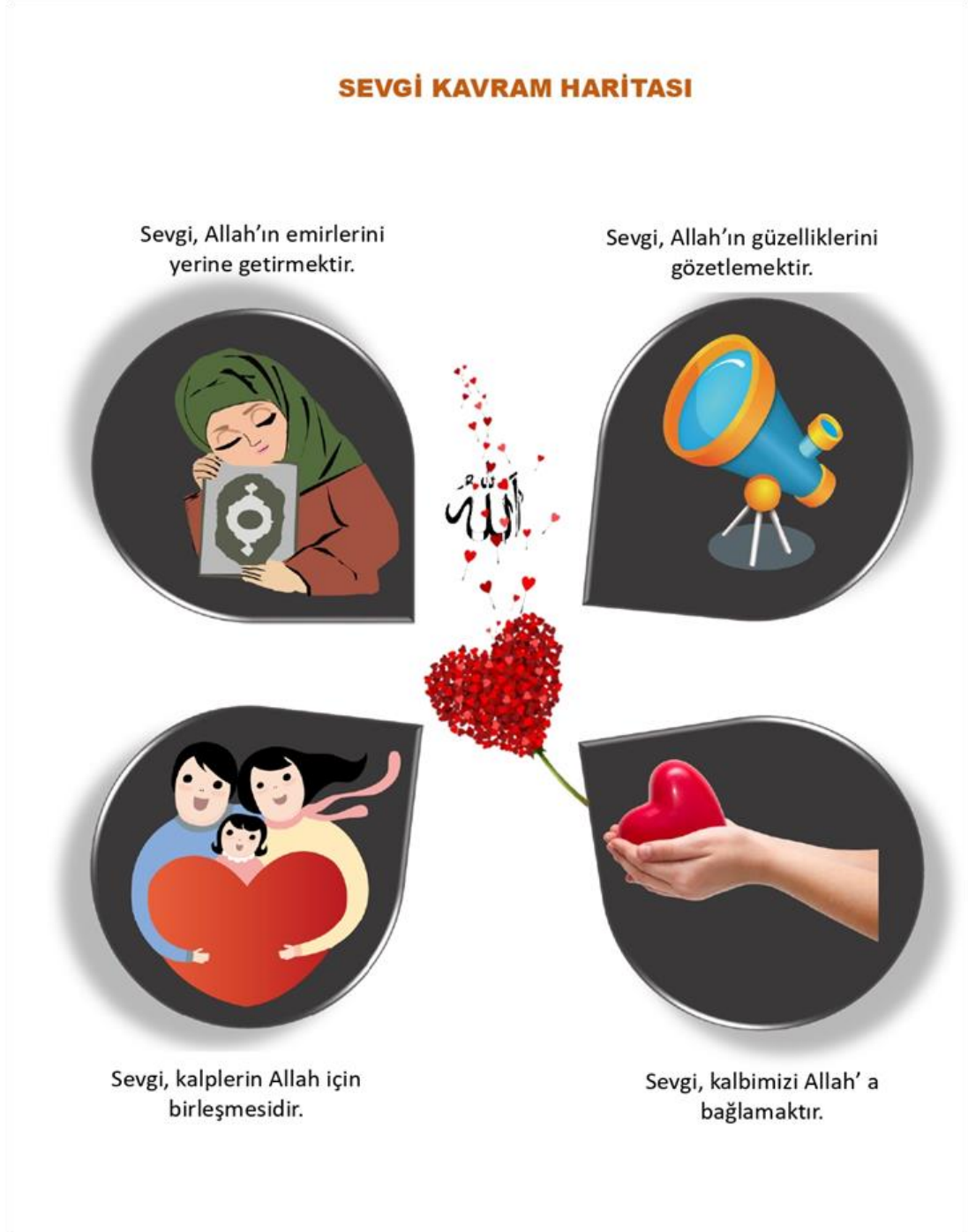
Anahtar Kelime: Allah Diye Atan Kalp

Hedef Kavram: Sevgi

“*Sevgi kalplerimizin Allah diye atmasıdır*” cümlesinden hareketle gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Şimdi yatağınıza uzandığınızı ve kalbinizin sesini dinlediğinizi hayal edin. Kalbiniz tik tak, tik tak, Al-lah, Al-lah diye atıyor duyuyor musunuz? Sevgi, kalbinizin Allah için, Allah diye atmasıdır.

İşte çocuklar, Allah’ın bizi sevdiği gibi bizlerde Allah’ı çok sevmeliyiz ve Allah’ın yarattığı her şeyi de Allah için sevmeliyiz.

4.4.3.3. Sevgi ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

Şekil 3. Sevgi ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

4.4.4. Şükür

Sözlük anlamıyla şükür, “yapılan iyiliğin farkında olmak, iyiliği yaymak, iyilik yapanı iyiliğiyle övmek; iyiliğe minnettâr olmak” manalarında. Istilâhî manası; “Kulun, Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı duyduğu minnettarlığı ifade etmesi, nimete söz ve fiille karşılıkta bulunması, Allah'ın emirlerine itaat edip, günah işlemekten uzak durarak nimetin gereğini yerine getirmesi” manalarına gelir (Çağrı, 2010, s.259).

Şükür, yapılan iyiliği övme, nimetin ve nimeti verenin değerini bilmek anlamındadır. Şükür, amel, hal ve ilim olarak üç şekilde eda edilir. Âlimlerin şükürü dil ile, âbidlerin şükürü amel ile, âriflerin şükürü ise hal ile. Abdülkâdir-i Geylânî, nimeti Allah'tan bilerek ve sebebini insanlara bağlamamak suretiyle dil ile şükürün gerçekleştiğini, bütün nimetlerin yalnız Allah'ın lütfu olduğuna şüphesiz olarak inanmakla ise kalp ile şükürün meydana geldiğini söyler (Cebecioğlu, 2009, s. 255).

Şükür, yapılan iyiliği övmek suretiyle nimetleri çoğaltmak anlamındadır. Şâkir, kendisine nimet verildiğinde şükredene, şekûr ise kendisine nimet verilmediğinde de şükredene denir. Şekûr, kalbi şükür duygusuyla dolu, gerçek manada Allah'a şükredemediğinin bilincinde olan kişidir. Bu şura ulaşan kişi, bütün varlığıyla şükür halini yaşar (Cebecioğlu, 2009, s. 251).

Tahkik ehli âlimlere göre; şükür kulun nimeti veren Rabbin'e boyun eğerek tam bir teslimiyet ile Allah'ın ikrâmını dile getirmesidir. Allah'a mecâzî anlamda “şekûr” denilir. Şekûr, “Allah şükreden kuluna karşılığını verir” anlamındadır. Allah'ın şükürü, kulunun çok az olan amellerine çokça mükafatta bulunmasıdır. Kulun Rabbinin şükürü, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri iyilikleri zikrederek O'nu övüp yüceltmesi ile mümkün olur (Kuşeyrî, 2009, s. 214-215).

Allah Teâlâ “Eğer şükrederseniz muhakkak size nimetimi artırırım” (el-İbrahim, 14/7) âyet-i kerimesi ile şükürün nimeti arttırdığına dikkat çekmiştir.

Hakiki şükür; kulun gerçek manada şükürden âciz olduğunun bilincine varmasıdır. Nimete şükürden daha üstün olan, şükre karşı şükürdür. Kul, Rabbinin ikramlarına karşı yaptığı şükürün Allah'ın inâyeti ve lütfu ile gerçekleştiğini idrak eder. Allah'ın bu yardımı kulun kendisine verilen nimetten daha üstün ve daha kıymetlidir. Kul da bunu fark edince, şükür lütfuna karşı şükür eder. Şükür lütfunun şükürüne de şükreder ve böylece bu sonsuza kadar devam eder. Zira Allah'ın nimetleri

sonsuz olduğu gibi Őükürde sonsuzdur (Kuşeyrî, 2009, s. 215).

Kıscacası Şükür, Allah'ın kuluna ikramıdır. Kul Şükre devam ettikçe Allah ona daha çok verir ve onu başarılı kılar. Bu nimetler karşısında başarısı artan kul, bunun Allah'ın lütfu olduğunu bilir daha da çok Şükreder (Kelâbâzî, 1980, s. 164). Şükür, Allah'a verdikleri için Şükran duymak, ihsanlarını dil ile ifade etmek ve nimeti verenin Rabbi olduğunu bilmektir. İhsanda bulunanın yüceliğinin bilincinde olmayanlar nimetin kıymetini bilemezler (Kuşeyrî, 2009, s. 165).

Hakiki kulluk ve Şükür, Rabbini canından ve her Őeyden çok seven, O'nun verdiği nimetlere kıymet veren; ancak Őükriyle bu nimetlere gerçek manada Őükredemeyeceğinin de Őuurunda olan bir ruh dünyasına sahip olmaktır. Buna en güzel örnek teşkil eden Hz. Davud (as) Şöyle dua etmiştir: *“İlâhî! Sana hakiki manada nasıl Őükredebilirim ki? Őükretmem de senin tarafından bana verilmiş bir nimettir.”* Hz. Davud'un (as) bu duasına karşılık Allah (cc) *“Böyle olduğunu idrak ederek bana Şükretmiş oldun!”* diye vahiy etmiştir (Kuşeyrî, 2009, s. 216).

Diğer bir örnekte, Hz. Musa (as), Allah'a niyazında, *“İlâhî! Adem'i elinle yarattın. Ona Őunları Őunları yaptın. Bütün bunlara karşı o sana nasıl Őükretti?”* demiş. Allah'ta ona, *“O bütün bunları benden bildi. Onun bu bilgisi bana karşı Őükri oldu”* diye vahiy etmiştir (Kuşeyrî, 2009, s. 295).

“Dil ile yapılan Şükür, Şükürün başlangıcı ve anahtarıdır. Dille yapılan Şükürün kabul olması bakımından kalbî Şükür, daha büyük bir öneme sahiptir. Kalbî Şükür, kulun kendisine ikrâm edilen bütün nimetlerin Allah'ın ikrâmı olduğunu bilmesidir. Kul kendisini, âciz ve fânî olarak düşünmedikçe, Őükretmekten âciz olduğunu idrak etmedikçe, hakîkî manada Şükreden bir kul olması mümkün değildir. Gerçek manada Şükreden bir kul, sahip olduğu bütün nimetlerin Allah'tan olduğunu bilmelidir (Ankaravî, 1996, s. 268). Zira Allah Teâlâ, *“O göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi katından (bir lütuf olmak üzere) sizin emrinize (hizmetinize) vermiştir”* (el-Câsiye, 45/13) âyet-i kerîmesi ile bütün nimetleri verenin kendisi olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere, nimetlerin kula ulaşması için vasıta yapılan tüm Şart ve sebepler sadece Allah Teâlâ'nın takdiridir. Nimetlerin meydana gelmesi için gereken sebep ve Őartlar, bu nimetlere ulaşmak sebebiyle kulların gösterdiği çaba ve gayretler, nimetin Allah'a ait olmadığı anlamına gelmez. Zira bunların hepsi Allah'ın irade ve

hesabıyla gerçekleşmektedir. Kişi bunları idrak etmek ve Rabbi'nin hükmüne tabi olmak zorundadır. Bütün bunların tayin ve tespitini yapan yegâne hâkim, Allah Teâlâ'dır (Mekkî, 2016, s.279). Kula düşen ise, bunları idrâk etmektir. Şükür, tıpkı yıldırımın enerjisini toprağa veren paratoner gibi, imanın enerjisini insanın kalbine verir (Sayın, 2018, s. 125).

Aileler ve eğitimciler, çocuğa küçük yaşta şükür duygusunu kazandırmalıdır. Çocuk, kendisine iyilik yapmış bir kişiye teşekkür ederek şükrünü sunabilmelidir. Ailede verilecek iyi bir İslâmî eğitimle çocuk, şükür duygusunu kazanabilir. İslâmî bir ailede yetişen çocuk, ana-babasının ona karşı her dâim şefkat duygusuyla dolu olduğunu görür, ebeveyninin fedakârlıklarını unutmayarak güzel davranışlarda bulunmayı öğrenir, anne babasına karşı yanlışlığa düşmekten çekinir ebeveynine karşı üslûbuna dikkat eder, hizmetlerinde bulunur. Ahirete intikâl etmişlerse onların affı için Allah'a dua eder. Her dâim anne baba rızâsını ve kıymetini hatırında tutar. Bu sebeple çocuğa acizliği, küçüklüğü, bakıma muhtaç olması, çok büyük zahmet ve sıkıntılarla büyütüldüğü anlatılarak bilincinde yer edilmelidir. Böylece çocuğun ahlâkî vicdanı eğitilerek çocukta saygı duyma ve şükran duygusu gelişir. Ebeveynine minnet duyan, diğer insanlara da şükran duyacak ve tüm nimetlerin sahibi olan Rabbini tanıyarak O'na şükran duyup, hamd edecektir. Diğer insanlarla ilişkilerini de sevgi ve şükran duygusu içinde gerçekleştiren çocuk, toplum içerisinde de herkes tarafından sevilen hoşgörülü ve çevresine faydası olan bir kişi olacaktır (Tunç, 1998, s. 235-6).

Çocuklarımıza, verilen nimetlere şükretmeyi, nankörlük etmemeyi, kendisinden daha iyi durumda olanlara değil, kendisinden daha muhtaç durumda olan kişilere bakarak kendi hallerine şükretmesini öğretmeliyiz. Böylelikle çocuklarımızda "*kulluk bilinci*" oluşturarak, Allah'ın rızasına bir adım daha yaklaşmış oluruz. Çocuklar, hem insanlara hem de her şeyin sahibi, nimetin asıl sahibi olan Allah'a şükretmeyi öğrenirler.

4.4.4.1. Şükür ile İlgili Analoji Örneği

Ayşe'nin Domatesleri

Güzel bir bahar günüymüş. Kuşlar cıvıl cıvıl ötüyor, güneş pırıl pırıl parlıyormuş. Ağaçlar, yavaş yavaş yeşillenmeye başlamış.

Ayşe'nin annesi: Ayşe kızım, yavrum, hadi uyan artık! elini yüzünü yıka, kahvaltımızı yapalım sonra bahçeye çıkıp şu aldığımız domates, salatalık, patlıcan ve biber fidelerini dikelim demiş. Ayşe, büyük bir heyecanla yatağından fırlamış, elini yüzünü yıkayıp üstünü giyinmiş, kahvaltısını yapmış sonra annesiyle birlikte bahçeye inmişler. Annesinin kazdığı yerlere Ayşe ve annesi domates, salatalık, patlıcan ve biber fidelerini dikmişler toprağı kapatmışlar ve fidelere can suyu vermişler. Ayşe ve annesi her gün bahçeye inip diktikleri fideleri suluyor, otlarını temizliyorlarmış. Ayşe, büyük bir merak ve sabır ile fidelere bakıyormuş. Bir gün Ayşe, bahçeye indiğinde anneciğim koş! artık domateslerimiz biberlerimiz salatalıklarımız patlıcanlarımız var diye bağırmış.

Annesi Ayşe'nin yanına geldiğinde elhamdülillah, Allah'a şükürler olsun ne kadar güzel olmuşlar yavrucuğum demiş.

Ayşe: Anneciğim bunları biz ektik, biz suladık niçin Allah'a teşekkür ediyorsun? diye sormuş

Annesi: Evet yavrum bunları biz ektik, biz suladık. Ancak bu işleri yapmak için Rabbim bize sağlık güç kuvvet verdi. Bütün rızkı veren Allah'tır. Eğer o dilemeseydi bu ürünleri elde edemezdik. Bir sel gelirdi hepsi giderdi ya da bitkilere bir hastalık gelirdi yine sebze veremezlerdi. O yüzden bize bu nimetleri veren Allah'a şükretmeliyiz demiş.

Sonra Ayşe ve annesi sebzeleri toplayıp bir kaba koymuşlar.

Ayşe'nin annesi: Kızım dilimiz ile Rabbimize şükrettik. Ancak bu yiyeceklerimizi ihtiyaç sahibi komşularımız ile paylaşarak ta şükürümüzü eda edelim. Hadi bunu Fatma teyzene götür ver ve selamımı söyle demiş.

Ayşe tabağı alıp komşu teyzesine götürmüş. Komşu teyzesi çok sevinmiş. Allah razı olsun demiş. Ayşe, komşu teyzesinden dönerken kendini çok mutlu hissetmiş. Eve geldiğinde anneciğim Allah'a şükürler olsun bu güzel ürünleri bize verdi ve bizde komşumuz ile paylaştık bu çok hoşuma gitti. Ayrıca sana da çok

teşekkür ederim bana bu duyguyu yaşattığın için demiş. O günden sonra Ayşe her nimeti verenin Allah olduğunu bilmiş ve hep Allah'a şükretmiş. O şükrettikçe Allah'da ona daha çok vermiş.

İşte çocuklar bizde Ayşe gibi bütün nimetleri verenin Allah olduğunu bilir O'na şükredersek Allah'da bize olan nimetini çoğaltır.

Çocuklara şükür kavramı, Ayşe ve annesinin yetiştirdikleri ürünleri Allah'tan bilip şükretmesi hikayesi ile bağlantı kurularak hikâye analogi örneği ile anlatıldı. Nimeti Allah'tan bilip şükretmek üzerinde duruldu.

4.4.4.2. Şükür ile İlgili Hâfıza Fotoğrafı Örnekleri

Anahtar Kelime: Akvaryumdaki Balıklar

Hedef Kavram: Şükür

“Akvaryumdaki bir balığın devamlı ağzı açık dolaşması, iştahla rızkını takip etmesi, verilen ikrâmları sevmesinin bir göstergesidir. Balığın bu hali, dolaylı bir teşekkürdür” (Tarhan, 2011, s. 104) cümlesine binâen zihninizde bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım.

Akvaryumda ağzını açıp kapayarak yüzen bir balığın fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu balık her haliyle solumasıyla ve rızkını aramasıyla Rabbine şükür etmektedir. (Sayın, 2018, s. 117).

İşte çocuklar bizlerde tıpkı bu balık gibi her halimizle Rabbimizin verdiği her nimete teşekkür etmeliyiz.

Anahtar Kelime: Yiyeceğini Paylaşan Kuşlar

Hedef Kavram: Şükür

“Şükür, nimeti paylaşmaktır” cümlesine binâen gelin zihninizde bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Soğuk bir kış günü yiyecek bulamayan bir kuş düşünün. Neredeyse açlıktan ve soğuktan ölecekken bir başka kuş, yiyecek bulmuş ve getirip onu arkadaşı ile paylaşmış ve böylece onun hayatını kurtarmış.

İşte çocuklar bizlerde Allah'ın bizlere verdiği nimetleri ihtiyaç sahibi kişilerle paylaşmalı ve Allah'a şükretmeliyiz.

Anahtar Kelime: Şükreden Baba Oğul

Hedef Kavram: Şükür

“Kalbî şükür, kulun kendisine ikrâm edilen bütün nimetleri Allah’tan bilmesidir” (Ankaravî, 1996, s. 268) cümlesinden hareketle gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Bir baba ile oğul düşünün. Bunlar tarlaya buğday ekmişler. Sonra buğdaylar olgunlaşınca onları biçmişler, un haline getirmişler ve ekmek yapmışlar. Bu ekmeği yemeden önce ikisi beraber bu güzel buğdayları verdiği için Allah’a şükretmişler. Çünkü bütün nimetleri verenin Allah olduğunu biliyorlarmış.

İşte çocuklar bizlerde bütün nimetleri verenin Allah olduğunu hiçbir zaman unutmamalıyız.

Anahtar Kelime: Utangaç Çocuk

Hedef Kavram: Şükür

Zengin bir adam Rabiâtü’l-Adeviyye’ye: “Ya Rabia, benden ne istersen yerine getireceğim dile benden ne dilerse demiş. Rabia da o adama: Ben dünyalık olan şeyleri, her şeyin sahibi olan Rabbim’den istemekten utanırken, senden istemekten utanmaz mıyım?” diyerek karşılık vermiştir (Hucvirî, 1384, s. 57). Gelin bu cümleden hareketle bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Kimseden hiçbir şey istemeyen ve Allah’tan başka hiç kimsesi olmayan utangaç bir çocuğun fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu çocuk, Rabbinden başka hiç kimseden bir şey istemez, sadece Rabbine isteklerini ve dertlerini söyler.

İşte çocuklar bizlerde isteyeceklerimizi bütün nimetlerin sahibi olan Rabbimizden istemeli, O’na dua etmeli ve O’nu çok sevmeliyiz.

4.4.4.3. Şükür ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

Şekil 4. Şükür ile İlgili Kavram ve Zihin Haritası Örneği

4.4.5. Dua

Dua, “çağırarak, yalvarmak, istemek; yardım talep etmek” anlamlarına gelen bir eylemdir. Ayrıca “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya gerçekleşen talep ve yalvarma” anlamında addır. Dua, Allah ile kul arasındaki en etkili iletişimidir. İnsanın dua etme gâyesi, durumunu Rabbine arz etmesi ve O'ndan istekte bulunması O'na yalvarmasıdır. Allah, insanı ilk evvela kendisi hakkında bilgilendirmiş, sonrasında birey, varlığını bilip iman ettiği Allah'a sevgi saygı ve güven hissi besleyerek, O'nun ile irtibat kurmayı istemiştir. İnsanın gâyesi dua ile kâmil olana ulaşmak ve bu iletişim sayesinde istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktır. Geçmişten günümüze âdemoğlu her dâim dua etmiştir. Zira dua, güçsüz ve ölümlü olan insanoğlunun, ölümsüz ve güç sahibi olan yüce yaratıcıyla kutsal buluşma anıdır. Dua, kulun Rabbi ile kurduğu özel bir diyalogdur (Cilacı, 1994, s. 529).

İnsan eğitimi, hiçbir canlının terbiyesine benzememektedir. Diğer canlıların yavruları doğar doğmaz ayaklanırken, bebeğin bir adım atabilmesi için en az bir yıl gerekmektedir. Ayrıca kişi, kendisine öğretilmeye çalışılan birçok şeye tepkiyle karşılık verdiği için eğitilmesi zorlaşmakta, ana babası çaresiz kalarak dua ile Rabbinden yardım istemektedir. İslâmî eğitimde doğum öncesinde ve sonrasında başvuru en önemli husus dua etmektir (Tunç, 1998, s. 211).

Hiz. Âdem (as)'dan itibaren birçok peygamberde bu usul görülmektedir. Örneğin, Hiz. Havva validemiz hamile kalınca Hiz. Âdem (as) ile beraberce Allah'tan sâlih ve hayırlı bir evlat istemişlerdir. Sâlih bir çocuk istemelerinin nedeni Allah'ın yardımı olmadan bu sıfatta bir çocuk yetiştirmekten âciz olduklarını idrak etmelerindedir. Bu hâdise, hâmile kalan bir annenin eşiyile birlikte sâlih bir evlat için dua etmeleri noktasında mü'minlere bir örnek teşkil etmektedir (Tunç, 1998, s. 212). Diğer bir örnek Hiz. Zekeriyya (as)'dır. O'da kendisinden sonra yerini alacakların yeterli olmadığını düşünerek Rabbinden bir evlat istemiştir. Görüldüğü üzere, insan gelecek neslin yetişmesinden endişe duymakta ve bu durum onu, dua ederek Allah'ın yardımını istemeye sevk etmektedir.

Peygamberlerin duasında da görüldüğü üzere insan, bir noktadan sonra çocuğu terbiye etmede kendini yeterli hissetmemekte ve ilâhî yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bu durum çocuğun terbiyesine verilen önemi gözler önüne sermektedir. Kur'ân'ın ve tüm eğitim sistemlerinin ortak hedefi, güçlü ve dirâyetli bir neslin sahip

çıkacağı kültürünü ve değerlerini kendinden sonra gelen nesile aktarmasını sağlamaktır. Bundan dolayı ebeveynler böyle bir nesil yetiştirebilmek için Allah'a dua edip onun yardımını istemelidirler (Tunç, 1998, s. 212-3).

Kul, dua ederken en saf en samimi haliyle yalansız riyâsız olduğu gibi kendisini Rabbine ifade etmenin özgürlüğünü yaşar. Zira onu ondan daha iyi bilen Rabbi'nin huzurundadır. Bu nedenle dua, vazgeçilmesi ve kaçınılması mümkün olmayan aşk ve ölüm gibidir. Nasıl aşktan ve ölümden kaçamaz ve vazgeçemez isek duayı da terk edemeyiz (Sayın, 2011, s. 11).

Duanın terki, dibi görünmeyen kara bir deliğe düşmek gibi çaresizlik ve yalnızlıktır. İhtiyaç sahipleri dua ederek Rabbine sığınır, ihtiyacını giderir, sıkıntısından kurtulur. Tasavvuf büyükleri, dille yapılandan ziyâde, halle yapılan duanın makbul olma olasılığının daha yüksek rızâ ve sükûtun da en üstün dua olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı mutasavvıflar; “Dua, ibadetin özüdür” hadisine dayanarak ibadetler öz itibariyle dua kabul edildiği için, duayı dil ile etmeninde gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dua için, Hakk'ın hakkıdır şeklinde tanım yapanlar da vardır. Çünkü dua, kul olarak aciziyetin bir ifadesidir. Allah Teâlâ yüce kitabımızda “*Rabbimize yalvararak gizlice dua edin*” (el-A'raf, 7/55). “*Bana dua edin, duanıza karşılık vereyim*” (el-Mü'min, 40/60) buyurarak kulun kendisine dua etmesini istemiştir.

Dua anahtarı, kulun hiç kimseye söyleyemediği sadece Allah'a arz ettiği, en gizli istek ve sıkıntılarını bilen ve ona göre ihtiyaç kapılarını açan bir anahtardır. Bu anahtar, insanın kalp evinin kapılarını Allah'a, sevgi yoksunu insanların kalbini sevgiye açar (Sayın, 2018, s. 48). Dua, bunalanların rahatladığı, zor durumdakilerin sığındığı, muhtaçların ferahladığı bir alandır. Allah, dua etmeyi terk eden bir zümreyi eleştirerek “*Onlar ellerini kapalı tutuyorlar*” (Tevbe, 9/67) buyurmuştur. Sûfilere göre, hal ile yapılan dua, kabul edilmeye en yakın olan duadır. Hal ile yapılan dua, kulun duadan başka bir çıkış yolunun bulunmadığı en darda kaldığı zamanda yaptığı duadır (Kuşeyrî, 2003, s. 406). Dua, ibadettir ve ibadeti yapmak, terk etmekten daha iyidir. Dua, Allah'ın hakkıdır. Allah kulun duasına bir karşılık vermese, kul ihtiyacını elde edemese de kul olduğunu âciz ve fakir olduğunu ortaya koyarak yaptığı dua ile Hakk'ın hakkını yerine getirmiş olur (Kuşeyrî, 2009, s. 294).

Duanın en hayırlısı, hatalarına pişman olup, hüzünlenip, ağlayarak tüm

samimiyet ile yapılan duadır. Dua; Allah ile kul arasında bir dertleşme ve terapidir ve bu işin sonu hayırdır. Halk dili ile, zâhidler fiilleri ile, arifler ise halleri ile dua eder (Kuşeyrî, 2009, s. 298).

Bir kula her zaman dua etmesi için izin verilmesi, ona bir iyilikte bulunulmasından daha hayırlıdır. Zira Allah Teâlâ'nın bir kula hatalarını itiraf etme ve af edilmesini isteme fırsatını vermesi, ona bağışlanma kapısını da açacağını gösterir. Dua; kulun hayâ duygusu ile boynunu bükerek Rabbi'ne yalvarması, Rabbi'nin huzurunda kendisi ile yüzleşmesi ve sonra Allah nasıl hükmederse, ona râzı olmasıdır (Kuşeyrî, 2009, s. 299-300). Dua, Allah ile kurulan en özel diyalogdur. Dua, insan için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Dua, kulun kapıya gelip, kapıyı çalması, hâlini arz etmesi, Rabbine sığınması ve yalvarmasıdır. Rabbi ile kurduğu çözülmesini istemediği bağıdır.

Bu açıdan çocuklara dua eğitimi vermek çok önemlidir. Dua eğitimi, çocuğun ahlâk gelişimini destekleyecek, çocuğa kul olmanın lezzetini tattıracaktır. Çocuk, çaresiz kaldığında yalnız olmadığını bilip, Rabbini her an yanında hissedecektir.

Dua eğitimi, çocukluktan itibaren çocuğa verilmeli ve çocuğa dua etme alışkanlığı sağlıklı bir şekilde kazandırılmalıdır. Dua eğitimi, ideal bir din eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Dinî duygunun ortaya çıkarılmasında ve geliştirilmesinde dua, çok önemli bir role sahiptir. Ayrıca kulun Allah ile kurduğu gerçek diyalogun başlangıcıdır. Duanın birey üzerindeki etkileri ve önemi inkâr edilemez. Bu sebeple bireyin erken çocukluk döneminde dua eğitimi alması, sağlıklı bir dinî gelişim açısından oldukça önemlidir. Dua sayesinde çocuk, küçüklüğünden itibaren Allah ile arasında kimse olmaksızın diyalog kurar. Böylece Allah'ın varlığını hisseder ve O'na yaklaşır. Dua, insanın mânen yücelmesini, zihnen ve bedenen güçlenmesini, korku ve zorlukları yenmesini, azimli ve kararlı olmasını ve kendini ifade edebilmesini sağlar. İnsanın tam manasıyla işlevsel olabilmesi için, çocuklukta dua eğitimine önem verilmeli ve bu eğitim, bilinçli ve düzenli bir şekilde uygulanmalıdır (Türk, 2015, s. 456-461).

Dua erken çocukluk döneminde, dinî duygunun ve ahlâkî kişiliğin gelişmesi açısından önemli bir role sahiptir. Duanın ibadete dönüşebilmesi için, bu eğitime küçük yaştan itibaren başlamak ve çocukların duanın anlamını yaşayarak kavramalarını sağlamak gerekir. Çocuklar küçük yaşta ihtiyaç duyduğu şeyleri elde

etmek için dua eder. Ancak yaşları büyüdüğünde dua, daha samimî ve içtenlikle yapılan bir ibadete dönüşür. Zira çocuklar, küçük yaşlardan itibaren büyükleriyle birlikte dua etmekten aşırı haz alırlar. Ayrıca çocukların bebeklikten itibaren “Maşallah”, “Allah korusun” gibi dua sözcüklerini duymaları, dinî kavramlarla daha erken tanışmalarını sağlar. Yetişkinlerin çocuklarla birlikte, onların dil gelişimlerine uygun bir şekilde Kelime-i Tevhîd, Kelime-i Şehâdet ve Allah lafzını tekrarlamaları çocukların üzerinde oldukça etkilidir. Çocuklara öğretilen kısa dualar, şükür ifadeleri ve ilâhiler sayesinde, çocukların dinî duyguları gelişir, zihinlerinde Allah inancı ve dinî kavramlar belirginleşmeye başlar. Böylece çocuklar dinî konular hakkında sorular sorup, ikna edici cevaplar almak isterler. Dinî terbiyeye başlamak için çocukların zihin ve kalplerinin her şeyi almaya müsait olduğu erken çocukluk dönemi tercih edilmeli ve bu durum bir fırsata dönüştürülmelidir (Türk, 2015, s. 456-461).

Dua eğitimi, çocuğun duygularının eğitilmesini, şahsiyetinin olgunlaşmasını, kendini gerçekleştirmesini, sonsuz kudret sahibi bir varlığa sığınarak birçok problemin üstesinden gelebileceğini öğrenmesini ve din duygusunu bizzat hayata geçirerek yaşamasını sağlar. Dua, belli bir süreç içinde gelişen, ebeveynin ve eğitimcilerin çocuğa örnek olmasıyla şekillenecek olan bir anlayıştır. Dua eğitiminin amacı, çocuğun kısa dualarla ya da içinden gelen cümlelerle Allah'a yönelmesini ve yaklaşmasını sağlamaktır. Çocuğun Allah'ı sevmesi ve O'na sevgi ile yaklaşması çok önemlidir. Bu sebeple çocuğa sevgi temelli bir dinî yaşantı verilmelidir. Özetle dua taliminde çocuğa sevgi, merhamet, sabır, hoşgörü ve anlayışla yaklaşılmalıdır (Türk, 2015, s. 466).

4.4.5.1. Dua ve Zikir ile İlgili Analoji Hikâye Örneği

Arıların Saldırısına Uğrayan Çocuk

Güzel bir yaz günümüştü. Güneş pırıl pırıl parlıyor, kuşlar cıvılda cıvılda ötüyor. Hava çok sıcakmış. Tam denize girmelik bir mevsimmiş. Ali sabahleyin kalkmış, kahvaltısını yapmış, şortunu giymiş, parmak arası terliklerini ayağına geçirmiş, omuzuna da havlusunu almış şıppıdık, şıppıdık, şıppıdık denize gidiyor. Çünkü hava çok sıcakmış. Culup culup culup diye yüzecek ve serinleyecekmiş. Tam denize ulaşmak üzereyken, bir sürü arı Ali'nin kafasının üzerinde vızıl vızıl vızıl

dolaşmaya başlamış. Ali önden gidiyormuş, arılar Ali'yi arkadan takip ediyormuş. Nihayet Ali denize ulaşmış ve cup diye denize atlamış ve şıp şıp şıp yüzmeye başlamış. Arılarda denizin üstünde Ali'ye bakakalmış. Ali'ye hiçbir zarar verememişler. Ali arıların sokmasından denize girmek suretiyle kurtulmuş.

İşte çocuklar, bizim de bazen böyle kafamızın içine arıların vızıldaması gibi vesveseler, sıkıntılar üzüntüler, kötü düşünceler gelebilir. Ali'nin denize girerek arıların saldırısından kurtulduğu gibi bizde Allaha dua ederek bu vesveselerden, sıkıntılardan, üzüntülerden kurtulabiliriz. Allah'ı zikrettiğimizde, hatırladığımızda, O'na güvenip sığındığımızda ve Allah'a dua ettiğimizde kafamızdaki kötü düşünceler, sıkıntılar, üzüntüler gider; onun yerine güzel duygu düşünceler huzur ve mutluluk gelir. O yüzden dua etmek, hayatımızda çok önemlidir.

Çocuklara “dua ve zikir kavramı” arıların saldırısına uğrayan çocuğun hikâyesi ile bağlantı kurularak hikâyeye analogi örneği ile anlatıldı. Ali'nin arıların saldırısından denize girerek kurtulması ile benzeşim kurularak, bizlerinde arıların vızıldaması gibi kafamızda vızıldayan kötü düşünce ve vesveselerden Allah'ı zikrederek, O'na dua ederek kurtulabileceğimize vurgu yapıldı.

4.4.5.2. Dua ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri

Anahtar Kelime: Dil Çıkaran Utangaç Yaramaz Çocuk

Hedef Kavram: Dua

“Dua, Allah'ın huzuruna hayâ (utanma) dili ile çıkmaktır” (Kuşeyrî, 2003, s. 408) cümlesine binâen gelin bir hafıza fotoğrafı oluşturalım. Yaramazlık yaptıktan sonra dilini çıkarıp utanarak kaçan bir çocuğun fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız.

İşte çocuklar bizlerde yaramaz ve utangaç bir çocuk gibi, kimseye söyleyemediğimiz en gizli isteklerimizi ve sırlarımızı dua ederken Rabbimize sıkılmadan söyleriz. Rabbi'mizin bizim suçlarımızı, günahlarımızı bilmesi bizi utandırır da dua etmekten vazgeçmeyiz. Çünkü Allah'tan başka sığınacak hiç kimsemiz yoktur (Sayın, 2018, s. 50).

Anahtar Kelime: İhtiyaç Anahtarı

Hedef Kavram: Dua

“*Dua, ihtiyacın anahtarıdır*” (Kuşeyrî, 2003, s. 406) cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Bütün zor ve imkânsız kapıları açan bir anahtar hâfızanızda canlandırınız.

Dua anahtarı, Allah ile kul arasındaki en gizli istekleri bilen ve ona göre ihtiyaç kapılarını açan bir anahtardır. Bu anahtar öyle bir anahtardır ki, insanın kalp evinin kapılarını Allah’a ve insanların gönüllerini sevgiye açar (Sayın, 2018, s. 48).

Anahtar Kelime: Çıplak Çocuk ve Arılar

Hedef Kavram: Dua

“*Çıplak adam, arıların sokmasından korunmak için suya dalar. Arılar, onun tepesinde dolaşıp başını çıkarsa, hemen saldırırlar. Vesveseler, arıdır. Su da Hakk’ı zikirdir*” (Rûmî, 2003, s. 128) cümlesine binâen gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım.

Denize giden çocuğun arıların saldırısına uğradığını ve suya girerek arıların saldırısından kurtulduğunu hâfızanızda canlandırınız.

İşte çocuklar, bizim de bazen böyle kafamızın içine arıların vızıldaması gibi vesveseler, sıkıntılar üzüntüler, kötü düşünceler gelebilir. Allah’ı zikrettiğimizde, hatırladığımızda, O’na dua ettiğimizde kafamızdaki kötü düşünceler, sıkıntılar, üzüntüler gider; onun yerine güzel duygu düşünceler huzur ve mutluluk gelir. O yüzden dua etmek, hayatımızda çok ama çok önemlidir.

Anahtar Kelime: Gönül Hırsız

Hedef Kavram: Dua

“*Ya Rab! Ben gönlümü sana verdim. Şayet bu güç benim elimde olsa, bir an bile senin kulluğundan uzaklaşmam*” (Attâr, tarihsiz, s. 223). Rabiatü’l-Adeviyye’nin cümlesinden hareketle gelin bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. İki yaramaz gönül hırsızın fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu gönül hırsızlarının adları dua ve zikirdir. Bunlar insanların kalbinizi Allah için çalarlar ve Allah’a açıp bir daha geri vermezler. Gönülünü dua ve zikre kaptıranlar Allah’ı anmadan, hatırlamadan duramazlar. Dua ve zikir, gönlü Allah’a kaptırmaktır (Sayın, 2018, s. 55).

4.4.5.3. Dua ve Zikir ile İlgili Zihin ve Kavram Haritası Örneği

DUA KAVRAM HARİTASI

Dua, gönül hırsızdır.

Dua, ihtiyacın anahtarıdır.

DUA VE ZİKİR

Dua, vesveseden korunmak için Allah'a sığınmaktır.

Dua, Allah'ın huzuruna hayâ dili ile çıkmaktır.

Şekil 5. Dua ve Zikir ile İlgili Zihin ve Kavram Haritası Örneği

4.4.6. Sabır

Kelime anlamı olarak sabır, “engellemek, nefsi hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak” gibi manalara gelir. Ahlâkî bir terim olarak ise “keder, karşılaşılan sıkıntı ve belâlar karşısında güçlü durmak, şer gibi görünen olayları hayra çevirmek için gösterilen metânet” gibi anlamlara gelir. Sabır, acı ve bağırma anında nefse hâkim olmak, onu hapsedmektir (İbn Manzûr, 1957, s. 438).

Sabrın karşıtı ceza yani telaş kaygı yakınmadır. Sabır akıl ve zekânın, ceza ise zavallılığın bir göstergesi sayılmıştır. Çünkü, zeki insan, Rabbinin cezasına sabretmeyi değil, haram işlemekten uzak durmaya sabretmeyi tercih eder. Sabır, kaygıdan nefsi, şikâyetten dili, kötü davranışlardan vücut âzâlarını muhâfaza ederek, lütuf ile sıkıntıyı ayrı görmeyip iki halde de sakinliği koruyarak, Allah'ın dışında halini kimseye anlatıp şikâyet etmemek şeklinde tarif edilir (Çağrı, 2008, s. 337).

Sabır, kişinin doğru bildiği yolda, inandığı değerler uğruna mücadele ederken karşılaştığı engeller ve zorluklar karşısında, umutsuzluğa düşmemesi, mânen çöküntüye uğramaması için, kişiye canlılık ve dinamizm aşılacaktır. Kişinin, düşmanın bitmek bilmeyen taarruzları karşısında sebât göstermesini ve kararlılığını ifade etmektedir (Önal, 2008, s. 446). Sabır; kişinin ruhunu huzura kavuşturarak, insanın yumuşak huylu olmasına ve insanın olumlu karakter özelliklerini geliştirmesine yardımcı olur (Derveze, 1998, s. 70).

Sabır, insanın karşılaştığı zorluklara karşı güçlü ve dayanıklı olmasını sağlar. İnsana yaşama, çalışma ve başarı konusunda güç verir. İnanç ve sabır yaşama değer katar. Kişi inancını kuvvetlendirmek için birçok şeyi öğrenmek, öğrendiklerini düşünce süzgecinden geçirerek değerlendirmek ve böylece hayatını düzene koymak zorundadır. İnsan, inancı sayesinde iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt edebilir. Hayatımızda inanç ve sabır, bir ihtiyaç olarak her dâim kendini hissettirir (Aydın, 2009, s. 90).

Bir işte sabreden insan, yapacağı işte yararına ve zararına olan her şeyi derinlemesine düşünür. Anlık çıkar ve telaş, bu insanı verdiği karardan döndüremez. Sabır ehli kişiler, başlangıçta gâyelerini belirlediklerinden dolayı meşakkatli işleri dahi umutsuzluğa düşmeden yapar ve işlerinde başarılı olurlar. Sabırlı insanlar tutarlı bir şahsiyet, kuvvetli bir irade sahibi oldukları için başkalarının etkisinde kalmazlar. Güçlü şahsiyetleriyle pasif değil, aktif, güç sahibi olur ve böylesi toplumlar inşâ

ederler (Aksekî, 1968, s. 161).

Sabır, Allah'ın zikrine devam etmek, emirlerini yerine getirmek, bela ve sıkıntıyı gönül hoşnutluğu ile karşılamaktır. Sabır, şikâyeti terk etmektir. Yusuf suresinde ifade edildiği üzere Hz. Yakub, şikâyet ve üzüntüsünü sadece Hak Teâla'ya arz etmiş, insanlara derdinden şikâyet etmemiştir. Mutasavvuflara göre; Allah'ın kullarına şikâyette bulunmak, Allah'ı şikâyet manasına gelir. Zira musibeti kuluna imtihan için Allah vermiştir. İradesini Allah'ın iradesine bırakan kişi "Allah'ın seçtiği şeyde hayır vardır" mantığı ile hareket eder (Mekkî, 2016, s. 255).

Sabır kelimesiyle, 'sabır otu' kelimesi aynı kökten gelir. Sabır otu ilaç sanayide kullanılan acı bir ottur. Sabırda başı itibariyle acı, fakat sonu hayır, meyvesi tatlıdır (Kuşeyrî, 2003, s. 309). Dert ve sıkıntılar insana aciziyetini hatırlatır, onu olgunlaştırır ve kulunu Allah'a yakınlaştırır.

"Allah katında değerli olan ve sevap kazandıran sabır; bela ve sıkıntıyla ilk karşılaşıldığında gösterilen sabırdır" (Buhari, Cenaiz, 32, 43; Müslim, Cenaiz, 14-15)". Sabrın çeşitli mertebeleri vardır: İlkinde, kişi sonuçta kazanacağı ikrâmlar için sıkıntılara katlanır. İkincisinde, günah işlemekten ve Allah'ın cezalandırmasından korktuğu için sabır gösterir. Üçüncüsünde ibadetleri yerine getirme konusunda kendisine hükmederek sabır gösterir (Cebecioğlu, 2009, s. 222).

Sabır, güzel ahlakın başında yer alır. Sabır, bireylerin sosyal hayata, uyum sağlaması ve toplum hayatının düzeni açısından oldukça önemlidir. Rabbimizin güzel isimlerinden biri de Es-Sabûr'dur (Cebecioğlu, 2009, s. 222-223).

Kuşeyri Risalesi'nde ifade edildiği üzere sabrın bölümleri şu şekildedir:

1. İnsan, elinde olarak başına gelenlere sabır gösterir.
2. İnsan, elinde olmayarak başına gelenlere sabır gösterir.

İnsanın elinde olarak başına gelen şeylere sabır göstermesi iki şekilde olur:

1. Allah'ın bize kesin olarak emrettiği şeyleri yapmaya sabır göstermek.
2. Allah'ın bize kesin olarak yasakladığı şeyleri işlememeye sabretmek.

Kulun kendi elinde olmayan ve iradesi dışındakilere sabır göstermesi, Rabbinin onun için belirlediği âfet, hastalık, ölüm gibi şeylerden başına gelen sıkıntıların acısına sabır göstermesidir (Kuşeyrî, 2009, s. 222).

Allah Teâlâ: “*Sabredin; şüphesiz Allah, sabredenlerle beraberdir*” (el-Enfal, 8/46) buyurarak, hem kullarına sabır etmeyi emretmiş hem de bu sıkıntılı durumda onlarla olduğunu ifade etmiştir.

Sabredenler üç kısma ayrılır: Mütesabbır kendisini sabretmeye zorlayan, sâbir normal şekilde sabreden, sabbâr çok fazla sabırlı olandır. Kuşeyrî Risâlesi'nde zikredildiği üzere hakiki sabır; nimetle sıkıntıyı birbirinden ayrı görmemek, her ikisinde de kalbi sükûnet içinde bulundurmadır. Tasabbur yani kendini sabretmeye zorlama hali ise, sıkıntının ağırlığını, zorluğunu iliklerine kadar hissetmekle birlikte belâ anında kalbin sakin olup acı ve bağırma halinde nefsin hapsedilmesidir. Allah için sabır; meşakkat, Allah ile sabır; Allah'tan yardım, Allah yolunda sabır; imtihan, Allah ile birlikte olmaya sabır; vefâ, Allah'tan ayrı kalmaya sabır; kalp için cefâdır (Kuşeyrî, 2009, s. 223-4).

Makamların en yükseği, sabırdır. Zira Allah Teâlâ, sabreden kişilerin mükafatını bütün amellerin mükafatından kat kat fazla yapmış; sonra sabrın mükafatını da bütün mükâfatların üzerine çıkartıp ona bir sınırlama getirmemiştir (Mekkî, 2016, s.241).

Kur'an'da üç çeşit sabır zikredilmiştir: Birincisi, Allah'ın farzlarını yerine getirmeye sabırdır. İkincisi, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylerden uzak durmaya sabırdır. Üçüncüsü ise, musibetle karşılaşıldığı ilk andaki sabırdır. Allah Teâlâ'nın farzlarını yerine getirmeye sabreden kişiye üç yüz derece, haramlardan uzak durmaya sabreden kişiye altı yüz derece verilir. Bir kişi kendisine isabet eden belaya ilk anda sabır gösterirse o kişiye dokuz yüz derece verilir (Mekkî, 2016, s.255).

Sabır şükrü içine alır ve şükür sabra dahildir. Bir kimse Allah'ın verdiği nimetle O'na isyana düşmemeye sabrederse, o nimetin şükrünü yerine getirmiş olur. Bir kişi Allah'ın emirlerine itaat eder ve nefsinin itaat ve ibadette sabrettirebilirse, o da Allah'ın nimetine şükretmiş olur (Mekkî, 2016, s.268).

Sabır vakti yönetmenin adı olup, yaşamın içinde gerekli olan bir erdemdir. Eğitim ve öğretimde var olması arzulanan bir kaide, çocuklara öğretilmesi gereken özel ve güzel bir haslettir. Zira sabır öğrenilir ve öğretilir. Çünkü insanın fitratında acelecilik vardır. Sabır, duyguları eğitime noktasında beyne öğretilmesi gereken bir duygu olarak ifade edilmiştir. Sabır; aktif sabır ve pasif sabır olarak iki çeşittir. Pasif sabır tembellik, aktif sabır ise elinden geleni yapmak, beklemek ve Allah'a tevekkül

etmektedir. Tembelliğin sebebi, sabırsızlıktır. Pek çok öğrencinin ders çalışma başarısını gösterememesi sabır gösterememesinden kaynaklanmaktadır. Çocuklarımıza hırslı olmayı değil azimli olmayı öğretmeliyiz. Bu da sabırla mümkündür. Zira hırsın sonunda illâki olsun düşüncesi varken, azmin sonunda elinden geleni yaptıktan sonra Allah'a tevekkül etmek Allah'a sığınmak söz konusudur.

Sabır eğitimi, çocuklukla başlar. Bazı Psikologlar, 4-6 yaş aralığındaki çocuklara bir lokum testi yapmışlar. Beklemeyenlere bir lokum, yarım saat bekleyenlere ise, iki lokum vereceklerini söylemişler. Bu çocuklardan bazıları, beklemeyip birer lokum alıp yemişler ve oyunlarına devam etmişler. Diğer çocuklar ise, iki lokumu almak için beklemiş ve iki lokumu hak etmişler. Daha sonra bu bekleyen çocuklar 20 yıl boyunca gözlemlenmiş ve 20 yıl sonra bu çocukların akademik olarak daha başarılı, daha iyi mesleklere sahip, sosyal başarılarının ve insani ilişkilerinin daha iyi olduğu fark edilmiştir. Sonuç olarak küçük yaşta sabrı öğrenen haz duygusunu erteleyebilen çocukların hayatta daha başarılı oldukları ortaya konulmuştur. Çocuklara sabır öğretmenin en iyi yolu ebeveynlerinin ve eğitimcilerin olaylar karşısında sabırlı olmasıdır.

Çocuklar, yaşlarına ve gelişimlerine uygun olarak sabır testine tabi tutulabilirler. Örneğin yemek yemek için ellerini yıkaması gereken çocuğun sıradaki arkadaşını beklemesi, sofraya oturduğunda beraber yemeğe başlamak için aile fertlerini beklemesi, parka gitmek isteyen bir çocuğun annesinin işlerini bitirmesini beklemesi çocuğu sabra alıştıtırır. Çocuklara istedikleri şeyleri hemen vermeyip vakti geldiğinde vereceğimizi söyleyerek onlara sabrı öğretmeye çalışmalıyız. Yine Ramazan ayında tutulan tekne oruçları, çocuklara sabrı öğretmek adına önemli bir fırsattır. Çocukların açlığa katlanılabilmeleri zor bir durumdur. Bunu ibadete dönüştürerek, çocuğa mânevi hava içerisinde sabrı yaşayarak deneyimlemesini öğretebiliriz. Rabbimizin rahmetini ve karşılığında alacağımız sevapları anlatarak onu sabra alıştıtırabiliriz. Onlara somut bir örnek olarak oruçluların gireceği cennetten bahsedebilir; böylece çocuklara hem sabretmeyi öğretir hem de orucu sevdirebiliriz. Çocuklara sabrı öğrettiğimiz takdirde çocuklar, arzu ve isteklerini erteleyebilmeyi, zaman zaman bunlardan vazgeçebilmeyi ya da yerine başka bir şey koyabilmeyi öğrenmiş olurlar. Çocuklara zamanında vereceğimiz sabır eğitimi ile ileride onların ahlâklı, vicdanlı ve her anlamda başarılı bireyler olmasına yardımcı olabiliriz.

4.4.7. Sabır Kavramı Örnek Etkinlikler

4.4.7.1. Etkinlik-1: Sabır Şurubu Analoji Hikâye Örneği

Çizelge 2. Sabır Şurubu Analoji Hikâye Örneği

Etkinliğin Adı	4-6 Yaş Hafıza Teknikleriyle Sabır Kavramı
GELİŞİM ALANI	Bilişsel, dil, sosyal-duygusal
KAZANIMLAR	Çocuk sabır bilincini kazanarak başına gelen hastalıklara sıkıntılara tahammül etmesini ve sabretmesini öğrenir.
YAŞ GRUBU	4- 5- 6 yaş
ETKİNLİĞİN TÜRÜ	Hikâye
ETKİNLİĞİN SÜRESİ	Bir ders saati
MATERYALLER	Hikâye metni
ÖĞRENME SÜRECİ	Resmi yorumlama, anlatım, soru-cevap,
DEĞERLENDİRME	“Ali hastalanınca neler olmuş?” “Sizler nelere sabrediyorsunuz?”

Etkinliğin İşlenişi

Öğretici, çocuklara Ek-1’deki resmi göstererek resimde gördüklerini yorumlamalarını ister. Bu şekildeki ön hazırlamadan sonra onlara, “Şimdi arkanıza yaslanın. Sizinle çok sevdiğim bir hikâyeyi paylaşacağım” der ve sonra hikâyeyi anlatmaya başlar. Hikâyenin sonunda çocuklara hikâyeye ilgili sorular yönelterek sabır kavramının önemini kavratmaya çalışır.

Sabır Şurubu

Ali, bir gün şiddetli bir gök gürültüsüyle uykusundan uyanmış. Bir bakmış ki gökyüzünü kap karanlık bulutlar kaplamış, yağmurda bardaktan boşanırcasına yağıyormuş. Çok kötü bir hava imiş. İşin kötüsü Ali de kendisini çok kötü hissediyormuş. Başı, boğazı ve tüm vücudu çok ağrıyormuş, ateşi de çok yüksekmiş. O sırada (tak tak tak) diye odasının kapısı çalmış.

Annesi: Ali oğlum gelebilir miyim demiş?

Ali: Anneciğim gelebilirsin demiş.

Annesi içeri girmiş. Oğlum neyin var senin.

Ali: Anneciğim kendimi çok kötü hissediyorum demiş.

Annesi bir bakmış ki Ali'nin ateşi var, boğazı, başı ve vücudu ağrıyor.

Ah! yavrucuğum demiş sen hasta olmuşsun. Ben seni doktora götüreyim.

Ali: Ama niye ben hasta oldum anneciğim demiş?

Annesi: Üzülme öyle söyleme yavrum biraz sabret bu hastalıkta geçecek.

Annesi Ali'yi doktora götürmüş. Doktor, Ali'ye ilaçlar vermiş. Eve gelince annesi Ali'ye sıcak bir çorba yapmış. Ali, sıcak sıcak çorbasını içmiş. Sonra annesi Ali'ye ilaçlarını vermiş. Ancak sabır isminde acımı acı bir şurup varmış. Ali bu şurubu içmek istememiş.

Annesi Ali'ye yavrucuğum bu şurubu içmelisin. Çünkü bu şurup seni iyileştirecek. Seni anlıyorum bu şurubun tadı gerçekten acı ama sonucunda sana şifa olacak. O yüzden sabretmeli ve bu şurubu içmelisin demiş.

Ali, annesini dinleyip şurubunu içmiş ve uykuya dalmış. Sabahleyin Ali bir uyanmış ki güneş pırl pırl Ali'nin penceresinden Ali'ye gülümsüyormuş. Ali de kendini çok iyi hissediyormuş. Hastalığı iyileşmiş. O sırada annesi kapıyı tıkladı.

Aliciğim nasıl oldun bugün bakalım, okula gidebilecek misin demiş?

Ali: Evet anneciğim kendimi çok iyi hissediyorum. Hatta bomba gibiyim demiş.

Annesi: Aliye dönüp ben sana sabret her şey yoluna girecek dememiş miydin? Bak her şey yoluna girdi.

Yavrucuğum, insanın başına hastalıklar, sıkıntılar, belalar, üzüntüler gelebilir ama sabrederse, o sıkıntılar hastalıklar belalar kara bulutların dağılması gibi dağılıp giderler ve güneş ortaya çıkar. İşte yavrucuğum sen de hasta oldun ama sabrettin acıda olsa ilacını içtin ve iyileştin demiş.

Ali, o günden sonra sabretmenin canın acıdığında, üzüldüğünde, sıkıldığında isyan etmeyerek Allah'a sığınmak olduğunu öğrenmiş ve her zaman Allah'a şükretmiş.

Öğretici: İşte çocuklar bizlerde tıpkı Ali'nin yaptığı gibi başımıza belalar, sıkıntılar, hastalıklar, âfetler geldiğinde isyan etmeyip Allah'a sığınmalı, sabretmeli

ve durumumuzdan şikâyet etmemeliyiz. Sabrın kendisi acı ama meyvesi tatlıdır der ve etkinliği sonlandırır.

Öğretici acı sabır şurubu ile sabır kavramı arasında benzeşim kurarak analogi hikâye tekniği ile çocuklara sabır kavramını öğretmeyi ve sabrın önemini kavratmayı hedefler.

Etkinliğin Değerlendirilmesi

Etkinliğimizde anlatım yöntemini kullanarak sabır kavramını, 4-6 yaş aralığındaki çocukların anlayabileceği şekilde, somutlaştırılarak, analogi tekniği ile hikâye tarzında çocuklara sunduk. Hikâyede, sabır kavramı ile hastalanan Ali'nin acı olan sabır şurubunu içmesi ile benzeşim kurarak analogi örneği oluşturduk. Başımıza gelen sıkıntı üzüntü, bela gibi durumlarda Allah'a, sığınmamız gerektiğini anlatarak sabır kavramı üzerinde durduk ve dikkatleri dağılmadan hikâyeyi dinlemelerini sağlamaya çalıştık.

Etkinlik sonunda hikâyeye ilgili çocuklara yönelttiğimiz sorular şu şekildedir:

“Ali hastalanınca neler olmuş?”

“Sizler nelere sabrediyorsunuz?”

4-6 yaş aralığındaki çocukların sorulara verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Ö1, (6 yaşında)

“Annesi onu doktora götürmüş. İlaç almış. Ali ilaçları içmiş iyileşmiş. Ama şurup çok acıymış. Ama onu iyileştirmiş. Annesi sabret iyileşeceksin demiş.”

“Hasta olunca sabrediyorum iyileşmek için Allah'a dua ediyorum.”

Ö2, (5 yaşında)

“Annesi ona çorba yapmış. Ali de içmiş. Bide acı şurup içmiş. Uyumuş iyileşmiş.”

“Ben hastalanınca hastaneye yatırımlardı koluma iğne yapılmasına sabretmişim.”

Ö3, (6 yaşında)

“Sabır şurubunu içmiş, o şurup çok acıymış ama onu iyileştirmiş. Ali sabretmiş.”

“Kursumuzda yemek yiyeceğimiz zaman bütün arkadaşlarımın kahvaltısı almasını ve besmele çekmeyi bekliyorum sabrediyorum.”

Ö4, (5 yaşında)

“Doktor ona ilaçlar vermiş bide acı sabır şurubu vermiş.”

“Annem kahvaltısı hazırlarken onun kahvaltısı hazırlamasını bekliyorum sabrediyorum.”

Ö5, (4 yaşında)

“Ali hastalanmış. Doktora götürmüş annesi sonra iyi olmuş.”

“Kötü şeyler söylemiyorum.”

Ö6, (6 yaşında)

“Yağmur yağıyormuş. Ali çok hastaymış. Annesi doktora götürmüş. İlaç almış. Çorba yapmış. Sabır şurubunu içmiş ve iyi olmuş.”

“Ellerimizi yıkayacağımız zaman sıraya giriyorum sıranın bana gelmesini bekliyorum sabrediyorum.”

Ö7, (5 yaşında)

“Ali annesine çok hastayım demiş. Acı şurup içmiş.”

“Oyuncakla oynamak istediğimde arkadaşımın onu bırakmasını bekliyorum.”

Ö8, (4 yaşında)

“Ali hasta olmuş. Şurup içmiş.”

“Hastalanınca annemizi dinlemeliyiz, ilaçlarımızı içmeliyiz.”

Ö9, (6 yaşında)

“Ali hasta olmuş. Annesiyle doktora gitmiş sonra çorba içmiş. Acı sabır şurubunu içmiş. Uyumuş ve iyi olmuş.”

“Oyun oynayacağımız zaman öğretmenimin beni seçmesi için parmak kaldırıyorum ve sessizce bekliyorum. Sabrediyorum. Birde kardeşime sabrediyorum çünkü o beni çırmıklıyor.”

Ö10, (6 yaşında)

“Hava çok kötüymüş Ali de çok hastaymış Annesi tak tak diye kapıyı çalmış sonra onu doktora götürmüş Doktor ilaç vermiş. Sabır şurubu vermiş. Ali içmek istememiş. Annesi bu şurup acı ama içince iyileşeceksin demiş. Ali içince iyileşmiş.”

“Virüsler olduğunda dışarı çıkmamaya sabretmişim. Birde çizgi film seyretmek istediğimde annemin izin vermesine sabrediyorum.”

Ö11, (6 yaşında)

“Hava çok kötü yağmur yağıyormuş. Ali de hastaymış. Annesi ateşine bakmış sonra doktora gitmişler. Çorba içmiş sonra ilaç içmiş. Uyandığında kendini çok iyi hissetmiş. Birde güneş gülümsüyormuş.”

“Dedem öldüğünde çok ağlamıştım üzülmüştüm ama annemle onun cennete gittiğini düşünmüştük ve sabretmişim.”

Ö12, (6 yaşında)

“Ali’ye annesi sabredersen iyileşirsin demiş oda sabretmiş. İlaçlarını içmiş annesini dinlemiş ve iyileşmiş.”

“Bir kere oruç tutmuştum yemek yemedim. Babamla ezanı bekledim.”

Yukarıda, çocuklara anlatılan "Sabır Şurubu" adlı analogi hikâye örneği ile ilgili sorular 4-6 yaş aralığındaki çocuklara sorulmuş ve verdikleri cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır. Çocukların cevaplarına genel olarak bakıldığında, anlatılan hikâyeyi kavradıkları, kendi cümleleri ile anlatabildikleri ve hayatlarından sabır örnekleri verebildikleri gözlemlenmiştir. Etkinlik öncesinde konuyla ilgili pek bir şey anlatamayan çocukların etkinlik sonrası hayatlarından sabır örnekleri verebildikleri müşâhade edilmiştir.

4.4.7.2. Etkinlik-2: Zeytin Kurma Etkinliği

Çizelge 3. Zeytin Kurma Etkinliği

Etkinliğin Adı	4-6 Yaş Hâfıza Teknikleriyle Sabır Kavramı
GELİŞİM ALANI	Bilişsel, dil, sosyal-duygusal
KAZANIMLAR	Çocuk sabır bilincini kazanarak başına gelen hastalıklara sıkıntılara tahammül etmesini ve sabretmesini öğrenir.
YAŞ GRUBU	4- 5- 6 yaş
ETKİNLİĞİN TÜRÜ	Hikâye
ETKİNLİĞİN SÜRESİ	Bir ders saati
MATERYALLER	Hikâye metni
ÖĞRENME SÜRECİ	Resmi yorumlama, anlatım, soru-cevap,
DEĞERLENDİRME	“Zeytini ilk yediğinizde tadı nasıldı? Ne hissettiniz?” “Sabretmemizin sonucunda zeytinde ne gibi değişiklik oldu?”

Etkinliğin İşlenişi

Sabır ve Zeytin Yapımı

Öğretici, sınıfa girer. Hayırlı sabahlar çocuklar nasılsınız der. Çocuklar hep beraber hayırlı sabahlar öğretmenim iyiyiz diye cevap verirler. Sonra öğretici haydi bakalım çocuklar şimdi ceketlerinizi giyin, dışarıya çıkacağız der ve onları kursun bahçesine çıkartır. Kursun bahçesinde bir sürü zeytin ağacı vardır. Çocuklarla beraber öğretici zeytin ağacından zeytinleri toplar sonra sınıfa girer. Bir leğenin içine su koyar ve çocuklarla birlikte zeytinleri güzelce yıkar. Öğretici, bir tabağın içine koyduğu zeytinleri masanın orta yerine bırakır ve evet çocuklar az önce topladığımız zeytinler, alın bakalım birer tane tadına bakın der. Çocuklar, zeytini ağızlarına götürdüğünde, “Öğretmenim bu çok acı” derler ve ağızlarındaki zeytinleri hemen çıkartırlar. Sonra öğretici, bez bir torba getirir ve çocuklara besmeleyle zeytinleri bu bez torbaya koymalarını ister. Çocuklar zeytinleri torbanın içine koyarken öğretici elinde bulunan iri tuz tanelerini zeytinlerin üzerine serper. Bütün zeytinler torbanın içine koyulduktan sonra öğretici torbayı bir deliklinin üzerine koyar ve tezgâhın üzerine bırakır. Evet çocuklar şimdi bu acı zeytinleri sabır ile her gün izleyeceğiz.

İçindeki tuzu ile karışması için onu her gün sallayıp biraz hırpalayacağız der. Çocuklar zeytine ne olacağını merak ederek beklemeye başlarlar. Öğretici, her sabah derse geldiğinde derse başlamadan önce zeytini şöyle bir alt üst eder, karıştırır sonra tekrar o torbanın ağzını bağlar. Çocuklar ise, öğretmenlerine şimdi ne olacak diye sorarlar. Öğretici, çocuklara sabredip bekleyeceğiz zamanı geldiğinde ne olacağını göreceğiz der. Aradan belli bir süre geçer ve bir gün öğretici evet çocuklar artık sabrımızın meyvesini yiyeceğiz der ve zeytini bir tabağa koyar çocuklara ikram eder. Çocuklar, zeytinin tadına baktıklarında “Öğretmenim bu acı zeytin çok tatlı çok lezzetli olmuş” derler.

Öğretici evet çocuklar biz sabır ile bekledik acı olan zeytin de torbanın içinde tuz ve bizim hırpalanmalarımız sonucunda sabır ile olgunlaştı lezzetlendi der.

İşte çocuklar sabır Allah'a sığınarak bekleyerek bizi olgunlaştırır. “Sabır acı, ama sonucu tatlıdır” der. Böylece çocuklara sabır kavramını kavratmaya çalışır.

Etkinliğin Değerlendirilmesi

Etkinlikte uygulamalı eğitim ve soru cevap yöntemi kullanılarak sabır kavramının, 4-6 yaş aralığındaki çocukların yaşayarak tecrübe ederek öğrenmelerine fırsat sunulmuştur. Başlangıçta tattırılan acı zeytinlerin tuz ile bez torbada bekletilerek zaman içinde tatlanması gözlemlenmiş ve sonuçta olgunlaşan tatlı zeytinler çocuklara tattırılarak sabrın acı ama meyvesinin tatlı olduğu zeytinle benzerlik kurularak kavratılmaya, öğretilmeye çalışılmıştır.

Etkinlik sonunda etkinlikle ilgili çocuklara yönelttiğimiz sorular şu şekildedir:

“Zeytini ilk yediğinizde tadı nasıldı? Ne hissettiniz?”

“Sabretmemizin sonucunda zeytinde ne gibi değişiklik oldu?”

4-6 yaş aralığındaki çocukların sorulara verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Ö1, (6 yaşında)

“Annem bir kere pazardan zeytin almıştı. Onun tadı da hiç güzel değildi. Bu zeytinin tadı da güzel değildi. Yemek istemedim.”

“Hep beraber öğretmenimizle zeytinleri yıkadık. Torbaya koyduk. Tuz koyduk salladık. Bekledik sonra zeytinler tatlı oldu. Sabredersek her şey güzel olur.”

Ö2, (5 yaşında)

“Babacığım tatlı zeytin alıyor. Ama bu zeytin tatlı değildi. Midem bulandı.”

“Öğretmenimiz zeytinleri her gün karıştırdı sonra zeytinler tatlı oldu. Ben o acı zeytinlere ne olacağını çok merak ettim. Ama öğretmenim hiç söylemedi. Sonra zeytinler çok lezzetliydi bizde yedik.”

Ö3, (6 yaşında)

“Zeytin çok acıydı. Tadı ağzımı kötü yaptı. Beğenmedim.”

“Bütün arkadaşlarımla zeytin yaptık öğretmenimizde yaptı. Her gün karıştırdık. Sabırla bekledik. Öğretmenimiz bize zeytinleri verdi yedik. Onlar tatlı oldu. Sabırla tatlı oldu.”

Ö4, (5 yaşında)

“Hiç beğenmedim. Sevmedim.”

“Tuz koyduk çantaya koyduk, bekledik sonra zeytinler çok lezzetliydi.”

Ö5, (4 yaşında)

“Acıdı.”

“Öğretmenim onu beze koydu sonra karıştırdı. Tatlı olmuş.”

Ö6, (6 yaşında)

“Midem bulandı. Tadı çok kötüydü.”

“Hep beraber zeytinleri yıkadık. Bismillah dedik. Torbaya koyduk. Öğretmenimiz büyük tuz koydu. Sonra zeytinler tatlı lezzetli zeytine dönüştü.”

Ö7, (5 yaşında)

“Ağzımı acı yaptı. Kötüydü.”

“Pazardan annemin aldığı zeytin gibiydi.”

Ö8, (4 yaşında)

“Sevmedim.”

“Zeytin çok tatlıydı.”

Ö9, (6 yaşında)

“Tadı çok kötüydü. Neden o zeytinleri torbaya koyduğumuzu anlamamıştım.”

“Sabır ile beklemiştik zeytinde tatlı oldu. Beklemek çok zordu çok merak ettim. Ben ne olacağını çok merak etmişim. Ama bekledim. Zeytinler çok lezzetliydi.”

Ö10, (6 yaşında)

“Zeytin çok acıydı. Hemen ağzımdan çıkardım. Tükürdüm.”

“Acı zeytinleri torbaya koyduk tuz koyduk sonra bekledik. Okus pokus gibi tatlandı. Sabrettik bence o yüzden oldu. Güzel şeyler için beklemeliyiz.”

Ö11, (6 yaşında)

“Hiç güzel değildi. Çok acıydı.”

“Zeytin yapmak çok eğlenceliydi. Sonra her gün onu karıştırdık, sabrettik, zeytin tatlı oldu.”

Ö12, (6 yaşında)

“Tadı berbattı.

“Bekledikten sonra çok güzel olmuştu.”

Yukarıda bahsettiğimiz zeytin kurma etkinliği ile ilgili sorular 4-6 yaş aralığındaki çocuklara sorulmuş ve verdikleri cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır. Çocukların cevaplarına genel olarak bakıldığında, uygulamalı olarak yapılan etkinliği kendi cümleleri ile anlatabildikleri ve sonucu aktarabildikleri gözlemlenmiştir. Genel olarak etkinlikten memnun kaldıkları ve sonucu çok beğendikleri, zeytini tatlı buldukları görülmüştür. Onlara yaşayarak uygulayarak unutamayacakları bir deneyim sunulmuştur. Bu etkinlikle onlara sabır kavramını deneyimleyerek öğrenme imkânı verilmiştir. Sabır kavramının çocukların davranışlarına yansıdığına ve oyunu bırakıp ders alanına gelme, birbirlerine karşı daha sabırlı ve hoşgörülü davranmaya başladıklarına şahit olunmuştur.

4.4.7.3. Etkinlik-3 Hâfıza Fotoğrafi Oluşturma Etkinliği

Çizelge 4. Hâfıza Fotoğrafi Oluşturma Etkinliği

ETKİNLİĞİN ADI	4-6 Yaş Hâfıza Fotoğrafları ile Sabır Kavramı
GELİŞİM ALANI	Bilişsel, dil
KAZANIMLAR	Hâfıza fotoğrafları ile çocuğun zihninde sabır kavramına dair resimler oluşturarak anahtar kelimeler ile sabır kavramını öğretmek
YAŞ GRUBU	4-5-6 yaş
ETKİNLİĞİN TÜRÜ	Yorumlama, soru cevap, anlatım
ETKİNLİĞİN SÜRESİ	Bir ders saati
MATERYALLER	Zihinsel olarak hâfıza fotoğrafı oluşturmak
ÖĞRENME SÜRECİ	Etkinliği zihinde canlandırma, anlatım, soru-cevap
DEĞERLENDİRME	“Sabır kavramı deyince zihninizde oluşturduğunuz resimleri söyler misiniz?”

Etkinliğin İşlenişi

Öğretici, çocuklara arkalarına yaslanmalarını ve anlatacaklarını hafızalarında canlandırarak zihinlerinde bir resim çizmelerini ister. Bu şekildeki ön hazırlamadan sonra onlara, “Şimdi arkanıza yaslanın” der etkinliğe başlar. Etkinliğin sonunda çocuklara “Zihninizde hangi resimleri çizdiniz?” sorusunu yönelterek onlara anahtar kelimeler ile sabır kavramını kavratmaya çalışır.

Sabır ile İlgili Hâfıza Fotoğrafi Örnekleri

Anahtar Kelime: Dağılan Kara Bulutlar

Hedef Kavram: Sabır

“İbn Şübrime'nin sıkıntı halinde, bu sıkıntı bir buluttur, biraz sonra dağılıp gider” (Kuşeyrî, 2003, s. 310) cümlesine binâen gelin çocuklar bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Gökyüzünü kapkara bulutların kapladığını, ardından rüzgârın etkisiyle bulutların dağılarak pırıl pırıl güneşin ortaya çıktığını hayal edin. İşte çocuklar, bizlerde başımıza gelen belalara, sıkıntılara, hastalıklara, sabredersek, bulutların dağılıp gitmesi gibi bu sıkıntılar belalar hastalıklar, Allah'ın nimet ve ikramları ile dağılıp gider (Sayın, 2018, s. 117).

Anahtar Kelime: Sabır Şurubu

Hedef Kavram: Sabır

“Sabır” ve “sabır otu” kelimesi aynı kökten gelmektedir. Bu ot tıpta ilaç yapımında kullanılmaktadır. “Sabır, bu sabır otunu yutmak kadar acıdır” (Kuşeyrî, 2003, s. 309) cümlesine binâen gelin çocuklar bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Sabır otundan yapılan tadı acı bir şurubun fotoğrafını hâfızanızda canlandırınız. Bu şurup öyle acıdır ki, içerken ağzı ve boğazı yakar; ama iyileştici özelliği çok fazladır.

İşte sıkıntı, bela ve hastalıklar insanın başına geldiğinde bu sabır şurubunun boğazı yakması gibi rûhunu yakar; canını acıtır. Fakat isyan etmezsek sabır tıpkı sabır şurubu gibi, rûhumuza şifa, derdimize deva ve bütün sıkıntılarımıza manevî bir ikrâm olur (Sayın, 2018, s. 115).

Anahtar Kelime: Yolumuzu Aydınlatan Fener

Hedef Kavram: Sabır

Peygamber Efendimiz; “Sabır insanı kaygı ve endişeden kurtaran bir ışıktır” (Müslim, Taharet, 1; Tirmizi, Da'avat, 86) demiştir. Gelin bu hadisi şeriften hareketle bir hâfıza fotoğrafı oluşturalım. Karanlık bir yolda gittiğinizi ve elinizde yolunuzu aydınlatan bir fener olduğunu hayal edin. Bu fener önünüzü aydınlatmakta ve yolunuzu bulmanıza yardım etmektedir.

İşte sabırda sıkıntı ve bela halinde yolumuzu aydınlatan bir fener gibi bize yolumuzu gösterir ve bizi feraha aydınlığa çıkarır.

Anahtar Kelime: Kum Saati

Hedef Kavram: Sabır

“Sabır başladığımız bir işte elimizden geleni yaptıktan sonra hayırlı sonucu beklemektir” cümlesine binâen gelin bir hafıza fotoğrafı oluşturalım. Yavaş yavaş akan bir kum saati hayal edin. Bu saatin içindeki kum tam olarak diğer kısma dolduğunda zaman gelecek ve her şey yoluna girecektir. Ancak bunun için beklemek lazım çünkü çok yavaş akıyor.

İşte sabırda acele etmeden işlerin hallolmasını engel ve sıkıntıların geçmesini beklemektir. Yaptığımız işte karşılaştığımız bütün zorluklara rağmen sabretmek pes etmemektir.

Etkinliğin Değerlendirilmesi

Etkinliğimizde hâfıza fotoğrafları oluşturma tekniği kullanılarak sabır kavramı, 4-6 yaş aralığındaki çocuklarımızın zihninde somut resimlere dönüştürülerek öğrenmeleri sağlamaya çalışılmıştır.

Etkinlik sonunda etkinlikle ilgili çocuklara yönelttiğimiz soru şu şekildedir:

“Sabır kavramı deyince zihninizde oluşturduğunuz resimleri söyler misiniz?”

4-6 yaş aralığındaki çocukların sorulara verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Ö1, (6 yaşında)

“Kum saati çizdim.”

Ö2, (5 yaşında)

“Acı şurup, sabır şurubu”

Ö3, (6 yaşında)

“Acı şurup”

Ö4, (5 yaşında)

“Acı ilaç hayal ettim. Tadı acı gibi hissettim.”

Ö5, (4 yaşında)

“Acı şurup birde güneş hayal ettim.”

Ö6, (6 yaşında)

“İçinde kum olan saat bir saat hayal ettim.”

Ö7, (5 yaşında)

“Kum saati, şurup, fener hayal ettim.”

Ö8, (4 yaşında)

“Şurup”

Ö10, (6 yaşında)

“Kara bulutlar hayal ettim. Sonra güneşi hayal ettim.”

Ö11, (6 yaşında)

“Karanlık bir yolda fener tutarak yürüdüğümü düşündüm.”

Ö12, (6 yaşında)

“Bulut var bulutun arkasında güneş var. Yağmur yağacak ama sonra güneş çıktığını düşündüm.”

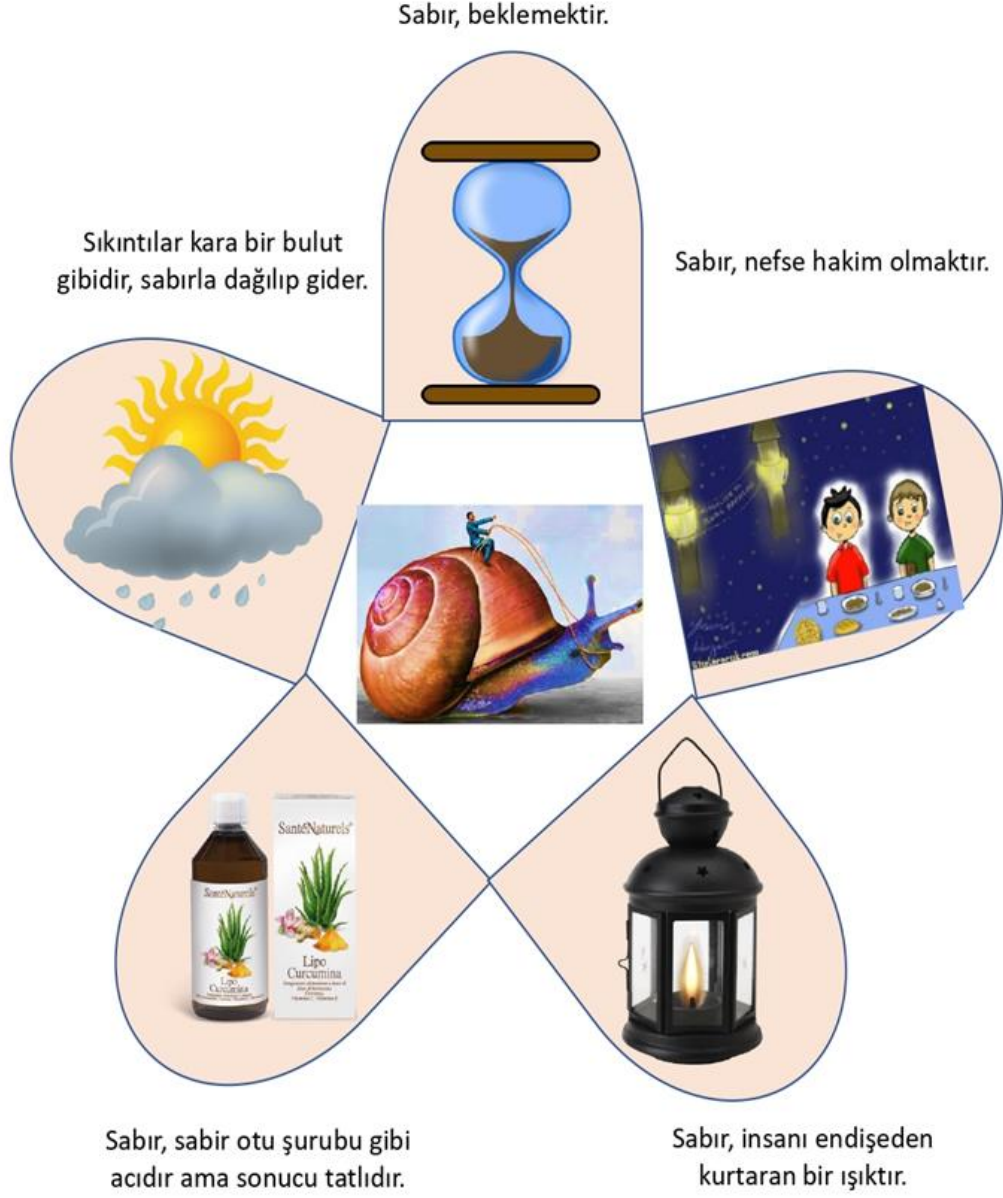
Yukarıda, çocuklara anlatılan hâfıza fotoğrafları tekniği ile sabır kavramı işlenmiş ve çocuklara zihinlerinde oluşturdukları resimlerin neler olduğu sorulmuştur. 4-6 yaş aralığındaki çocukların verdikleri cevaplar aktarılmıştır. Çocukların cevaplarına genel olarak bakıldığında, çocukların hâfıza fotoğrafları ile ilgili zihinlerinde resimler çizebildikleri ve bunları ifade edebildiklerini gözlemlenmiştir. Etkinlik öncesinde konuyla ilgili pek bir şey anlatamayan çocukların etkinlik sonrası anahtar kavramlar ile sabır kavramını ifade edebildikleri müşâhade edilmiştir.

4.4.7.4. Etkinlik-4: Kavram ve Zihin Haritası Yorumlama

Çizelge 5. Kavram ve Zihin Haritası Yorumlama

ETKİNLİĞİN ADI	4-6 Yaş Hâfıza Teknikleri ile Sabır Kavramı
GELİŞİM ALANI	Bilişsel, dil
KAZANIMLAR	Kavram ve zihin haritası ile çocukların resimler ve sabır kavramı arasında ilişki kurarak sabır kavramını kavramasını ve pekiştirmesini sağlamak.
YAŞ GRUBU	4-5-6 yaş
ETKİNLİĞİN TÜRÜ	Yorumlama, soru cevap, anlatım
ETKİNLİĞİN SÜRESİ	Bir ders saati
MATERYALLER	Zihin ve kavram haritası
ÖĞRENME SÜRECİ	Etkinliği yorumlama, anlatım, soru-cevap
DEĞERLENDİRME	“Sizce bu resimler hangi kavramı anlatıyor olabilir?”

SABIR KAVRAM HARİTASI

Şekil 6. Sabir Kavram Haritası

Etkinliğin Değerlendirilmesi

Etkinliğimizde zihin ve kavram haritası kullanılarak çocukların resimlerde neler gördükleri sorulmuştur. Sonrasında resimlerin hangi kavramla ilgili olabileceği sorulmuş ve cevapları alınmıştır. Zihin ve kavram haritası yöntemi ile, 4-6 yaş dönemindeki çocukların resimlerle sabır kavramı arasında bağ kurmaları, resimleri yorumlamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece sabır kavramını kalıcı bilgiye dönüştürmek hedeflenmiştir.

“Resimde neler görüyorsunuz?”

“Sizce bu resimler hangi kavramı anlatıyor olabilir?”

Ö1, (6 yaşında)

“Bence çocuklar oruç tutuyor yemek yemeyi bekliyorlar. Bizde babamla oruç tutmuştuk. Ezanı beklemiştik.”

“Bence sabır etmek ile ilgili.”

Ö2, (5 yaşında)

“Çocuklar yemek yemiyor bekliyorlar.”

“Sabır ediyorlar cennete gitmek istiyorlar.”

Ö3, (6 yaşında)

“İlaç, kum saati görüyorum.”

“Ali hasta olmuştu ya öğretmenim sonra şurup içmişti, sabretmişti onu anlatıyor.”

Ö4, (5 yaşında)

“Salyangoz görüyorum yavaş yavaş gidiyor.”

“Salyangoz çok yavaş onu sabırla beklemeliyiz.”

Ö5, (4 yaşında)

“Lamba karanlıkta ışık lazım”

“Sabır”

Ö6, (6 yaşında)

“Bulut ve güneş, şurup şişesi.”

“Hasta olunca sabretmeliyiz ilacımızı içmeliyiz.”

Ö7, (5 yaşında)

“Işık görüyorum.”

“Sabır”

Ö8, (4 yaşında)

“Acı şurup var.”

“Hasta olunca sabretmeliyiz. Annemizi dinlemeliyiz.”

Ö9, (6 yaşında)

“Kum saati ve salyangoz var. Salyangozun üstünde bir adam var. Şurup var.”

“Sabır”

Ö10, (6 yaşında)

“Bence adam salyangozu sürüyor. Ama salyangoz çok yavaş gidiyor. Adam da yavaş yavaş gidiyor. Ama ona vurmuyor. Ama bazı insanlar atlara vuruyor.”

“Sabırla beklemek”

Ö11, (6 yaşında)

“Çocuklar var yemek var ama yemiyorlar.”

“Sabır ediyorlar”

Ö12, (6 yaşında)

“Bulut var bulutun arkasında güneş var. Bulutlar gidince hava güneşli olacak.”

“Sabır”

Yukarıda, çocuklara zihin ve kavram haritası ile sabır kavramı işlenmiş ve çocuklara resimlerde neler gördükleri sorulmuştur. 4-6 yaş aralığındaki çocukların verdikleri cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır.

Çocukların cevaplarına genel olarak bakıldığında, çocukların zihin ve kavram haritalarında gördükleri resimleri ifade edebildikleri ve daha önce yapılan analogi ve hâfıza fotoğrafları ile bağlantı kurabildikleri gözlemlenmiştir. Etkinlik sonrasında resimlerin sabır kavramı ile ilgili olduklarını hepsi doğru bir şekilde ifade edebilmiştir. Bu da bize yaptığımız çalışmanın çocuklar üzerinde etkili olduğunu ve sabır kavramını kavradıklarını göstermiştir. Soyut bir kavram olan sabır çocuklar tarafından somutlaştırılarak zihinlerindeki yerini almıştır. Bu durum bizi ziyadesiyle memnun etmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Okul öncesi dönem olarak ifade edilen 4-6 yaş dönemi, çocuğun gelişimi açısından önemli farklılıkları içinde bulunduran bir dönemdir. Çocuk, bu dönemin sonunda birçok alanda gelişme göstererek toplum içerisinde varlığını hissettirmeye, sosyal ortamlarda etkin bir birey olarak rol almaya başlamaktadır. Bu dönemde çocuğun fiziksel, zihinsel, dilsel, duygusal gelişiminin yanında dinî ve ahlâkî gelişiminin de desteklenmesi oldukça büyük önem arz etmektedir.

Bu dönemde çocuğa verilecek eğitimin asıl hedefi; ona bilgi yüklemek değil, onda istendik davranışları geliştirerek, bunları kalıcı davranış haline getirmek olmalıdır. Bu hedef doğrultusunda aileler ve eğitimciler çocuğun kavrama kabiliyetinin yüksek olduğu bu yaş dönemini güzel değerlendirmeli, çocuğun gelecekteki karakterinin oluşumuna etki edecek sevgi, merhamet, sabır şükür, hoşgörü, yardımlaşma, paylaşma gibi değerleri çocuğa kazandırarak sorumluluk ve güzel ahlâk sahibi bireyler yetiştirmek için gayret göstermelidir. Bizde yapmış olduğumuz bu çalışmamızla “*Ağaç yaşken eğilir*” anlayışıyla din, ahlak ve değerler eğitiminin temelini teşkil eden tasavvufî kavramları 4-6 yaş aralığındaki yavrularımızın anlayacağı tarzda kavram ve zihin haritalarıyla somutlaştırıp, fotoğrafik hâfıza teknikleriyle görselleştirip, analogi hikâyeye tekniği ile bu kavramları onların gönüllerine ve zihinlerine yerleştirerek gelecekte şahsiyetlerine ve davranışlarına dönüştürmeyi hedefledik. Bu çalışmada Doç. Dr. Esmâ Sayın'ın yapmış olduğu “*Hâfıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*” adlı çalışma yol haritamız oldu.

Bu çalışmamızda 4-6 yaş dönemindeki çocuklara tasavvufî kavramlar ışığında ahlâkî değerlerin kazandırılması amacıyla bazı tasavvufî kavramlar açıklanmak suretiyle, çocukların anlayacağı şekilde somutlaştırılarak analogi, hâfıza fotoğrafları, kavram ve zihin haritaları ile örneklendirilmiştir. Bu kavramlardan biri

olan sabır kavramı ile ilgili etkinlikler Balıkesir İli Altıeylül İlçesi Fatih Dağınık evler Kur'an Kursundaki 12 öğrenciye uygulanmıştır. Etkinliklerin neticesinde ulaştığımız netice ve çıkarımları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Soru yönelttiğimiz farklı yaş kategorisinde olan çocukların somut düşünce evresinde olduklarını ve kavrama kapasitelerinin birbirinden farklı olduğunu gözlemledik. 6 yaşındaki çocukların daha zengin bir kelime hazinesine sahip olduklarını, kendilerini daha rahat ifade ettiklerini ve sorulan sorulara daha ayrıntılı cevap verdiklerini, buna rağmen 4 yaşındaki çocuklarının duygularını tam olarak ifade edemediklerini, sorulara daha kısa ve öz cevap verdiklerini müşahade ettik. Buradan hareketle, her yaşın bir gelişim basamağı olduğunu gerekli ortamların oluşturulmasıyla yaşına uygun gelişimi gerçekleştirebilen çocukların, ileri seviyeye geçebildiğini söyleyebiliriz. Ancak bulunduğu yaşın gelişimini tamamlayamayan çocuklar, akranlarından geride kalmaktadırlar. Bu yaşlarda gerçekleştirilemeyen gelişimin telafisi oldukça zordur.

Çocukların ailesinden ve toplumdan kazandığı bilgilerinin ve gözlemlediklerinin çocuklar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu da araştırmamızın ulaştığı sonuçlardandır. Nitekim çocuğun algısını, ailenin eğitim seviyesi ve çocuğuyla olan nitelikli iletişimi doğrudan etkilemektedir. Ayrıca çocuğun arkadaş grubu ve eğitim aldığı öğretmenleri de çocuğu etkileyen unsurlar arasındadır. Bütün bunlar bu yaş grubundaki çocukların, çevresinden gelen her türlü etki ve yönlendirmeye açık olduklarını gözler önüne sermektedir.

Yaptığımız çalışmada çocukların anoloji hikâye örneği ile anlatılan hikâyeyi kavradıkları, kendi cümleleri ile anlatabildikleri gözlemlenmiştir. Uygulamalı olarak yapılan zeytin kurma etkinliği ile onlara yaşayarak, unutamayacakları bir deneyim sunulmuş bu etkinlik ile onlara sabır kavramını deneyimleyerek öğrenme imkânı verilmiştir. Ayrıca çocukların hâfıza fotoğrafları ile ilgili zihinlerinde resimler çizebildikleri ve bunları ifade edebildiklerini gözlemlenmiştir. Etkinlikler öncesinde konuyla ilgili pek bir şey anlatamayan çocukların yapılan etkinlikler sonrası anahtar kavramlar ile sabır kavramını ifade edebildiklerine, sabır kavramının çocukların davranışlarına yansıdığına ve oyunu bırakıp ders alanına gelme, birbirlerine karşı daha sabırlı ve hoşgörülü davranmaya başladıklarına şahit olunmuştur

Araştırmamızda, 4-6 yaş aralığındaki çocukların, öğrendikleri sabır kavramının tam bir tanımını yapamadıklarını, ancak sabır kavramı ile ilgili yaptığımız etkinlikler sonunda kavram hakkında hayatlarından örnekler verebildiklerini, etkinlikler arasında bağlantı kurabildiklerini, kavramı anladıklarını ve içselleştirdikleri gözlemledik. Bu durum bizi bu yaş grubundaki çocukların, kavramlar hakkında açıklamalar yapabildiği, fakat kavramın tam bir tanımını yapamadığı sonucuna götürdü.

Araştırmamız çerçevesinde, çocuklarla gerçekleştirdiğimiz tasavvufî bir kavram olan sabır ile ilgili etkinliklerin, çocukların davranışları üzerinde etkili olduğunu gözlemledik. Örneğin, çocukların el yıkama sırasında, ders esnasında, etkinliklerde görev alma konusunda, oyuna ara verip derse geçme hususunda daha duyarlı ve sabırlı olduklarını müşâhade ettik. Ayrıca annesi hastalanan bir öğrencinin annesine sabır et anne geçecek demesi ve çocukların markete gitmeyi ya da bazı isteklerini erteleyip sabır etmeliyiz ifadelerini kullanmaları veliler tarafından bize iletilen güzel dönütler oldu.

5.2. Öneriler

Araştırmalarımız esnasında, çocuğun gelecekteki şahsiyet ve karakter oluşumu açısından büyük öneme sahip olan 4-6 yaş aralığını içeren tatmin edici nitelikte kifâyetli çalışmalarının bulunmadığını müşâhade ettik. Özellikle ahlâkî değerler hususunda erken çocukluk dönemine ait çocukların gelişimine uygun, kapsamlı çalışmaların yapılmasının bu alana büyük katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.

4-6 yaş aralığındaki okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanacak din ve ahlâk eğitimine yönelik program örneklerinin, materyal çalışmalarının hazırlanması ve bu programları değerlendirme, geliştirme çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca hazırlanan bu programların çocukların gelişimine uygunluğunun, çocuklar üzerindeki etkisinin araştırılması, elde edilen sonuçlar doğrultusunda programların geliştirilmesi ve okul-aile iş birliği içinde hazırlanan bu programların uygulanmasının bu alana büyük hizmet edeceği görüşüne sahibiz.

4-6 yaş aralığındaki çocukların din, ahlâk ve değerler eğitimi, çocuğun gelişme niteliklerine münâsib etkinlik ve materyallerle desteklenmelidir. Çocukların

beyninin her iki lobunu kullanması sağlanarak, müzik, görsel, resim, drama, uygulama becerileri, kişisel yetenekleri geliştirme etkinlik çalışmalarının tümü, çocuğun bütün gelişme sahalarıyla beraber din ve ahlâk gelişmelerine de yönelik olmalıdır. Analoji, hâfıza fotoğrafları, kavram ve zihin haritaları etkin kullanılarak, sadece ezbere dayanan bilgiler değil çocuğun hayal gücünü geliştirilmeye yönelik eğitim verilmeli, sorgulayan konuşan kendini ve duygularını ifade edebilen çocuklar yetiştirme gâye edinilmelidir. Çocuk üzerinde oldukça etkili olan masal, hikâye, çizgi film gibi faaliyetlerden yararlanmak suretiyle, çocukların kazanması talep edilen davranışlar, oyun atmosferinde eğlenceli bir tarzda sunulabilir.

Yapmış olduğumuz çalışmamızda, Edeb, Murâkabe, Sevgi, Şükür, Dua, Sabır kavramları analoji, kavram-zihin haritaları ve fotoğrafik hâfıza teknikleri ile 4-6 yaş çocuklarına uygulanmış ve çocuklara faydalı olduğu görülmüştür. Diğer tasavvufi kavramlar ve ibadetler konusunun da analoji, kavram-zihin haritaları ve fotoğrafik hâfıza tekniklerinin kullanılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Aksekî, A.H. (1968). *Ahlâk dersleri*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ankaravî, İ. (1996). *Minhâcü'l-fukârâ*. (Haz: S. Ekici). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Arslanoğlu, İ. (2016). *Bilimsel yöntem ve araştırma teknikleri* (1. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Attâr, F. (Tarihsiz), *Tezkiretü'l evliyâ*, (haz: M.Z. Kodku). İstanbul: Dilek Matbaası.
- Avcı, Ü.P. (2003). Tasavvuf ve insan eğitimi. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27, 40-48.
- Ay, M.E. (1996). *Ailede verilecek din eğitiminde genel prensipler. İslam'da aile ve çocuk terbiyesi* (2. baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ay, M.E. (1997). *Ailede ve okulda ideal din eğitimi*. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Ay, M.E. (2000). *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım?* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ay, M.E. (2005). *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım?* (2. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ay, M.E. (2016). *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım?* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aybey, S. (2017). 4-6 yaş grubu çocukların gelişim özellikleri bağlamında din eğitimi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(12), 781-787.
- Aycan, İ. (2003). *Evin okula yaklaşması ve değişen anne-baba rolleri. Eğitimin temelleri ve din eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aydın, A. (2014). *Eğitim psikolojisi gelişim-öğrenme-öğretim*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Aydın, B., Akbağ, M., Tuzcuoğlu, S. Yayıcı, L. ve Ağır, M. (2014). *Eğitim psikolojisi (Gelişim öğrenme)*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aydın, M.Z. (2011). *Okulda ahlak eğitimi ve ahlak öğretiminde örnek olay incelemesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Aydın, A. R. (2009). İnanma ihtiyacı ve dinî ritüellerin psikolojik değeri. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9 (3), 90-115.
- Ayhan, H. (1997). *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: MÜİFV.
- Bacanlı, H. (2004). *Gelişim ve öğrenme* (9. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Başaran, İ. E. (2000). *Eğitimin psikolojik temelleri eğitim psikolojisi*. Ankara: Feryâd Yayınları.

- Bilgili, F. M. (2005). *Çocuğun din eğitimi ve karşılaşılan güçlükler* (1. baskı). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Bilgin, B. (1987). *İslam'da çocuk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bilgin, B. ve Selçuk, M. (1995). *Din öğretimi özel eğitim yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık.
- Binbaşıoğlu, C. (1975). *Eğitim psikolojisi*. (3. baskı). Ankara: Binbaşıoğlu Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (1994). *Genel öğretim bilgisi*. Ankara: Kadioğlu Yayınları.
- Bolat, A. (2016). Değerler eğitiminde tasavvuf. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 33-48.
- Canan, İ. (1984). *Kur'an'da çocuk*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- Clark, W.H. (1981). Çocukluk dönemi dini. (Çev: N. Armaner). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (24), 176-182.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü* (5. baskı). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cesur, S. (2003). *Çocuk ve ergenlerde ahlâk gelişimi ve eğitimi, çocuk, ergen, anne ve baba*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Cihandide, Z.N. (2014). *Okul öncesi din ve ahlak eğitimi* (2. baskı). İstanbul: Dem Yayınları.
- Cilacı, O. (1994). *Dua. Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cirhinlioğlu, F.G. (2010). *Çocuk gelişimi ve ruh sağlığı* (2. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Çağlar, D. (1981). *Uyumsuz çocuklar ve eğitimi* (2. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2008). *Sabır*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrıncı, M. (2010). *Şükür*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çam, Z., Çavdar, D., Seydooğulları, S., Çok, F. (2012). Ahlak gelişimine klasik ve yeni kuramsal yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 1211-1225.
- Çamdibi, M. (1996). *Ailede çocuğun ahlâkî terbiyesi. İslam'da aile ve çocuk terbiyesi* 2. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çamdibi, H. M. (2000). *Eğitim ilkeleri ve rehberlik*. İstanbul: MÜİFV.
- Çamdibi, H. M. (2011). *Şahsiyet terbiyesi ve din eğitimi* (4. baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

- Çankırılı, A. (2009). *Çocuğun manevî eğitimi* (4. baskı). İstanbul: Zafer Yayınları.
- Çevikoğlu, N. (2005). *İslam'a göre çocuk terbiyesinde annenin yeri. İslam'da aile ve çocuk terbiyesi (II)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çınar, F. ve Şener, N. (2016). Erken çocukluk dönemi dini gelişim özelliklerine uygun ailede din eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (47), 607-615.
- Çoban, M. (2016). *Okul öncesi (3-6 yaş) din ve ahlâk eğitimi* (1. baskı). Konya: Hüner Yayınları.
- Çoban, G.İ., Türer, S. (2014). Ahlâki gelişim ve hemşirelik. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3 (3), 948-958.
- Derveze, İ. M. (1998). *Tefsîru'l-hadîs*. (Çev: Ş. Karataş, A. Çelen, M. Çelen). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Dodurgalı, A. (1995). *İbn Sina felsefesinde eğitim*. İstanbul: MÜİFV.
- Duyar, M.S. (1994). *Fotoğrafik hafıza teknikleri rehberi I*. Ankara: Bilgimatik Yayınları.
- Erden, M. ve Akman, Y. (1997). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Erol, G. (1987). *İslam tasavvufunun meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ertuğrul, H. (2003). *Ailede ve okulda çocuk eğitimi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Ferşahoğlu, Y. (1998). *Din eğitim ve öğretimde duygu eğitimi*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Gazzâlî, M. (1979). *Ihyâu ulûmid-din*. (Çev: A. Arslan). İstanbul: Arslan Yayınları.
- Gordon, T. (1996). *Etkili öğretmenlik eğitimi*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Göktaş, V. (2014). Mevlâna ve edep. *Feyz Dergisi*, 279, 13-21.
- Gözütok, Ş. (1992). *Bir din eğitimi disiplini olarak tasavvuf*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, T. (2019). *4-6 Yaş dönemi çocuklarda merhamet eğitimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, İ. (2007). Tasavvufi bir terim olarak râbita. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 19, 23-53.
- Güngör Aytar, F. A. (2015). *Ahlâkî (törel) gelişim. Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hökelekli, H. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Hucvirî. (1384). *Keşfü'l-mahcûb*, (thk: Mahmûd Âbidî), Tahran: İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ.
- İbn-i Hacer, A. (1988). *Fethu'l-bârî*. Kahire.
- İbn-i Manzûr, Ebû'l-Fazl. (1957). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârû's-Sadr, 4, 438.
- Kail, R.V. (2004). *Children and their development*. New Jersey: Pearson.
- Kampbell, R. (1997). *Kak po nastoyaşemu lubit svoyego rebenka*. Sankt-Peterburg: Mirt.
- Kaptan, F. (1998). Fen öğretiminde kavram haritası yönteminin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 95-99.
- Kara, M. (1999). *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2006). Din eğitimi, din hizmetleri ve tasavvuf. *Diyanet İlmî Dergi*, 42 (2), 118-128.
- Karacoşkun, M.D. (2012). Okul öncesi dönem çocuklarında dua. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 103-104.
- Karaman, H. (2000). *Nurettin Topçu'da ahlâk felsefesi* (1. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kelâbâzî, E. B. M. (1980). *Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.
- Keyifli, Ş. (1997). Yaygın din eğitimi açısından mürşit kavramının değerlendirilmesi. *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi*, 3, 251-252
- Kırca, C. (1996). Kur'an'a göre çocukların talim ve terbiyesinde takip edilecek esaslar. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 39-47.
- Koç, B. (2002). Gelişim dönemleri ve dini hayat. *Tabula Rasa Dergisi*, 2 (5), 5-6.
- Kol, S. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-21.
- Konuk, Y. (1994). *Okul öncesi çocuklarda dini duygunun gelişimi ve eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köylü, M. (2004). Çocukluk dönemi dini inanç gelişimi ve din eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 140-152.
- Krilov, A. (1998). *Uçebnik psihologiyi*. Moskva: Prospekt.
- Kuşat, A. (2012). Bilişsel gelişim açısından din-fıtrat ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (15), 35-53.
- Kuşeyrî, A. (2003). *Risâletü'l-Kuşeyrî*. Beyrut: Dârû'l-Hayr.

- Kuşeyrî, A. (2009). *Kuşeyri risalesi: Sufîlerin inanç ve ahlakı*. (Çev. D. Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Mekkî, E. T. (2016). *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin azığı)*. (Çev: Y. Çiçek ve D. Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- MEB (2009). *Çocuk gelişimi ve eğitimi-çocuğun gelişimi*. Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Nas, M. (2018). *Çocukluk dönemi gelişimi ve din eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oruç, C. (2010). Okul öncesi dönemde dini duygunun kökenleri ve gelişim. *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, 10 (3), 75-96.
- Öcal, M. (1990). *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öcal, M. (2004). Okulöncesi ve ilköğretim çağı çocuklarının allah tasavvurları üzerine bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 64-65.
- Önal, R. (2008). Kur'ân'da îmânî ve ahlâkî bir tavır olarak sabır, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 446-452.
- Özdoğan, B. (1997). *Çocuk ve Oyun*. Ankara: Anı Yayınları.
- Özgün, Ö. (2012). *Ahlak gelişimi. Erken çocukluk döneminde gelişim*. Ankara: Maya Akademi.
- Özyılmaz, Ö. (2003). *Çocukluk ve gençlik çağında İslami eğitim ve psikolojik temelleri*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Parladır, S. (1996). *Din eğitimi bilimine giriş*. İzmir: Anadolu Matbaası.
- Parlak, F. (2011). *Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatında ahlak ve değerler eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reis, B. (2011). *Gazzâlî de ahlâk-marifet ilişkisi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Rûmî, M.C. (2003). *Mesnevî-i mânevî*. (thk. Reynold A. Nicholson). Tahran: İntişârât-ı Hermes.
- Sancaklı, S. (2007). Hz. Peygamber'in çocuklarla olan ilişkisinde eğitim-öğretim açısından ön plana çıkan hususlar. *Diyanet İlmi Dergi*, 43 (1), 10-21.
- Savaş, E. (2016). Tasavvuf ve eğitim üzerine bir inceleme. *Türk Eğitim Araştırmaları Dergisi (TURKEAD)*, 1(1), 18-24.

- Saygın, O., Maraşlı, A ve Maraşlı, M. (2012). *Hafıza teknikleriyle beyin gücünü geliştirme*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Sayın, E. (2011). *Dua terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Sayın, E. (2014). *Tasavvuf terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Sayın, E. (2018). *Hafıza teknikleriyle tasavvuf kavramları*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Selçuk, M. (1991). *Çocuğun eğitiminde dini motifler* (2. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Senemoğlu, N. (2013). *Gelişim, öğrenme ve öğretim* (23. baskı). Ankara: Yargı Yayınevi.
- Seydoğulları ve Çok, F. H. (2003). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı* (9. baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Soysaldı, İ. (2002). Ebu Talib el-Mekki (ö.386/996)'nin Kutu'l-Kulub Adli Eserindeki Bazı Tasavvufi Kavramlar. Ankara: *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9, 298-301.
- Sühreverdî, E.H. (1966). *Avârifü'l-maârif*. Kahire: Dâru'l-Maârif, c. 2, 186.
- Şahin, F. (2000). *Okul öncesinde fen bilgisi öğretimi ve aktivite örnekleri*. İstanbul: Yapa Yayınları.
- Şimşek, E. (2004). Çocukluk dönemi dini gelişim özellikleri ve din eğitimi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (1), 207-220.
- Vergote, A. (1978). *Çocukta din* (Çev: E. Fırat). AÜF. Mecmuası, (XXII).
- Tarhan, N. (2011). *İnanç psikolojisi-ruh, beyin ve akıl üçgeninde insanoğlu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taşgetiren, E. (2001). *Çocukla iletişim*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Tavukçuoğlu, M. (2002). Okulöncesi çocuğun eğitiminde din duygusu ve din eğitimi. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (14), 51-64.
- Trawick-Smith, J. (2014). *Erken çocukluk döneminde gelişim*. (Çev: E. Akman). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Tunç, B. (1998). Kur'an-ı Kerim'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi).
- Tûsî, S. (2001). *Lümâ fi tarihi't-tasavvufi'l-islamiyyi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti.

- Türk, E. (2015). Din eğitimi açısından çocukluk döneminde dua kavramının önemi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 454-5.
- Türkkan, R.O. (1996). *Kolay ve iyi öğrenme teknikleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi. (1994). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1994). Edeb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 10, s. 414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2006). Murâkabe *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 31, s. 204). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2005). Muhabbet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 30, s. 386). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ulvan, A. N. (1981). *İslam'da aile eğitimi* (1. baskı). Konya: Uysal Kitabevi.
- Vergote, A. (1978). *Çocukta din*. (Çev: E. Fırat). *AÜF. Mecmuası*, XXII.
- Yavuz, K. (1983). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, K. (1998). *Günümüzde din eğitimi* (1. baskı). Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavuzer, H. (1990). *Çocuk psikolojisi* (40. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, İ. (2015). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2015). *Geçmişten günümüze tasavvuf ve tarikatlar* (2. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, H. (2011). Yaygın din eğitimi kurumları ve toplumsal barış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 329-356.

